ڕۆشنبیریی سیاسی

ڕۆشنبیریی سیاسی

سەروەر حەمە ئەحمەد

هەولێر
٢٠١٣

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

- ڕۆشنبیریی سیاسی

- نووسینی: سەروەر حەمە ئەحمەد
- نەخشەسازی ناوەوە: سەنگەر دلاوەر عەبدوڵڵا
- بەرگ: ڕێمان
- ژمارەی سپاردن: (٢١٧) لەساڵی ٢٠١٣
- نرخ: (٣٠٠٠) دینار
- چاپی یەکەم : ٢٠١٣
- تیراژ: ٧٥٠ دانە
- چاپخانەی موکریانی (هەولێر)

زنجیرەی کتێب (٧٧٩)

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

ناوەڕۆك

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	٩
دەروازەی یەکەم : لایەنی تیۆری.	١٧
بەشی یەکەم: ڕۆشنبیری و ڕۆشنبیریی سیاسی.	١٧
(١ـ١) چەمکی ڕۆشنبیریی.	١٧
(١ـ١ـ١) پێناسەی ڕۆشنبیریی.	١٧
(١ـ١ـ٢) پێناسەی ڕۆشنبیر.	٢١
(١ـ١ـ٣) ئەرکەکانی ڕۆشنبیریی.	٢٤
(١ـ١ـ٤) جۆرەکانی ڕۆشنبیریی.	٢٥
(١ـ٢) ڕۆشنبیریی سیاسی.	٢٦
(١ـ٢ـ١) پێناسەی ڕۆشنبیریی سیاسی.	٢٦
(١ـ٢ـ٢) ڕەهەندەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی.	٢٩
(١ـ٢ـ٣) جۆرەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی.	٣١
(١ـ٢ـ٤) ئەرکە سەرەکییەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی.	٣٤
(١ـ٢ـ٥) پێکهاتەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی.	٣٧
(١ـ٢ـ٦) پێوەندیی چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسی بەچەند زاراوەیەکی دیکەی هاوشێوەی.	٤٠
بەشی دووەم: ڕۆشنبیریی سیاسی و دیموکراتی.	٤٥
(٢ـ١) ڕۆشنبیریی سیاسی و سیستەمی سیاسی.	٤٥
(٢ـ١ـ١) کاریگەری و پێوەندیی نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی و شێوازی سیستەمی سیاسی.	٤٥

(٢ــ١ــ٢) كاريگـەری ڕۆشـنبیریی سیاسـی لـە بـەدیهێنانی دیموكراتی. ٤٨
(٢ـــ٢) كەناڵـەكانی بـەدیهێنانی ڕۆشـنبیریی سیاسـی لـە كۆمەڵگەیەكی دیموكراتیدا. 53
(٢ـ٢ـ١) پارتە سیاسییەكان . ٥٣
(٢ـ٢ـ٢) ڕێكخراوەكانی كۆمەڵگەی شارستانی. 59
(٢ـ٢ـ٣) دەزگەكانی ڕاگەیاندن. 63
(٢ـ٢ـ٤) خێزان و قوتابخانە. 67
بەشی سێیەم: پرسی ڕۆشنبیریی سیاسی لە كۆمەڵگەی كوردیدا. ٦٩
(٣ـ١) ناسیۆنالیزم و سیستەمی سیاسی لە هەرێمی كوردستان. ٦٩
(٣ـ١ـ١) ناسیۆنالیزم و كولتووری كورد. ٦٩
(٣ـ١ـ٢) سیستەمی سیاسی لە هەرێمی كوردستان. ٧٧
(٣ـ١ـ٢ـ١) پێوەنـدی یاسـایی نێـوان هـاوولاتی و دەسـەلات لـە كوردستان. ٧٩
(٣ـ١ـ٢ـ٢) پێوەنـدی سیاسـی نێـوان هـاوولاتی و دەسـەلات لـە كوردستان. ٨٠
(٣ـ٢) كورد و ڕۆشنبیریی سیاسی. ٨٥
دەروازەی دووەم : لایەنی مەیدانی. ٩١
دەستپێك . ٩١
(١) ئامادەكارییەكانی لێكۆڵینەوە مەیدانییەكە . ٩٢
(١ـ١) كۆمەڵگەی لێكۆڵینەوە و نموونەی تۆژینەوە. ٩٢
(١ـ٢) گریمانەكانی لێكۆڵینەوە مەیدانییەكە. ٩٢
(١ـ٣) ئامرازەكانی كۆكردنەوەی زانیاری. ٩٣
(١ـ٤) سنووری لێكۆڵینەوەكە. ٩٣

(١ـ٥) ئامرازەكانی ئاماری. ٩٤

(٢) خستنەڕووی زانیارییەكان و شیكردنەوەی ئەنجامی فۆڕمەكانی لێكۆڵینەوەكە. ٩٥

خشتەی ژمارە (١) پێكهاتەی ڕەگەزەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە. ٩٥

خشتەی ژمارە (٢) تەمەنی تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە. ٩٦

خشتەی ژمارە (٣) پیشەی تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە. ٩٧

خشتەی ژمارە (٤) ئاستی خوێندەواری تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە. ٩٩

خشتەی ژمارە (٥) باری كۆمەڵایەتیی تاكەكانی نموونەكە ڕوون دەكاتەوە. ١٠٠

خشتەی ژمارە (٦) هاوكاری و بەشداری تاكەكانی نێو لێكۆڵینەوەكە لەگەڵ ڕێكخراوەكان ڕوون دەكاتەوە. ١٠١

خشتەی ژمارە (٧) وابەستەبوونی تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكەمان بۆ حزبێك یاخوود لایەنێكی سیاسی ڕوون دەكاتەوە. ١٠٣

خشتەی ژمارە (٨) ڕاوبۆچونی تاكەكانی نێو لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە سەبارەت بە هەڵسەنگاندنی ڕەوشی دیموكراتی لە هەرێمی كوردستان. ١٠٥

خشتەی ژمارە (٩) ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە گەشەدان بە ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان ڕوون دەکاتەوە. ١٠٨
خشتەی ژمارە (١٠) ڕۆڵی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن ڕوون دەکاتەوە لە بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا. ١١٠
خشتەی ژمارە (١١) توانای ئەو کەناڵانە ڕوون دەکاتەوە کە زیاتر توانیویانە ڕۆشنبیریی سیاسی لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکی کورد بەرزبکەنەوە. ١١١
(٣) ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە و پێشنیاز و ڕاسپاردەکان. ١١٧
(٣ـ١) بەرئەنجامی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە. ١١٧
(٣ـ٢) پێشنیاز و ڕاسپاردەکان. ١١٩
بەرئەنجام. ١٢٠
سەرچاوەکان. ١٢٤
پاشکۆ. ١٣٠
لێتوێژ لە چەند دێڕێکدا. ١٣٢

پێشەکی

زانستی سیاسەت وەك هەر زانستێکی دیکە لـە مێـژە بایـەخی داوە بـە لایەنـە کولتوورییـەکانی سیاسـەت، دیـاردەی ڕۆشـنبیریش یەکێکـە لـە دیـاردە هـەرە گرینگەکانی نێو ئەم زانستە کە بۆتە جێگەی گرینگی پێدانی زانایانی ئەم زانستە، بەو پێیەی کە ڕۆشنبیریی سیاسی بەشێکە لە ڕۆشـنبیریی گشـتیی کۆمەڵگـە کـە مەبەست لێی کۆمەڵێك زانیاریی و تێڕوانین و ئاراستە و بەهای باوە سەبارەت بـە کاروباری سیاسی و حوکمڕانی، دەوڵەت و دەسـەڵات، وابەسـتەبوون و ڕەوایـەتی، بەشداریکردن، کە پێوەندییان بە سیاسەتەوە هەیە لە هەموو کۆمەڵگەکاندا، لەگەڵ ئەوەشدا سرووشتی پێوەندیی نێوان هاووڵاتی و حکوومەت ڕون دەکاتەوە. بۆیە هەر لە سەدە کۆنەکانەوە فەیلەسووفان و هزرڤانان تیڕوانینی خۆیان لەسەر ئەم بابەتـە دەربڕیوە، بۆ نموونە لەسەدەی شەشەمی پێش زاینی دا "کۆنفۆشیۆسی" فەیلەسووفی چینی لە سێ نووسـراوەکەی خۆیـدا (بـاوەڕی میـانڕۆی و گـەورەترین فێرکـردن و گۆڕانکارییەکان) جەخت دەکاتەوە لەسەر چـاندنی تـۆوی ڕاسـتی و دادپـەروەری و خۆشەویسـتی و ڕۆشـنبیریی لـە دەروونـی مرۆڤەکانـدا، ئەمـەش لـە ڕێگـەی فێرکردنێکی جدییەوە بۆ ئەوەی سیستەمێکی سیاسی تەندروست بێتە ئـاراوە کـە فەرمانڕەواییەکی چاك بکات، دواتر پاش دوو سەدە فەیلەسووفی یۆنانی "ئەرستۆ" لە دەروازەی یەکەمی کتێبـی سیاسـەتدا ئامـاژەی بـۆ ئـەوە کـردوە کـە هـەموو کۆمەڵگەیەکی سیاسی خاوەنی هەندێك کولتوور و ئاکاری دیـارکراوە کـە زامنـی سەقامگیری و بەردەوامبونی دەکەن. پاشان ئەگەر باسـێك لەسـەردەمە نوێیـەکان بکەین دەبینین کـەوا فەیلەسـوفەکان باسـی ڕەهەنـدەکانی ڕۆشـنبیریی سیاسـییان کردووە، "جان جاك ڕۆسۆ" فەیلەسووفی فەرەنسی کـە لـە سـەدەی هـەژدە ژیـاوە ئاماژە دەکات بە گرینگی هەست و سۆزی گشتیی و گونجاو بۆ دیموکراتی سیاسی.

هەروەها "ئەلیکس دی تۆکیڤیلی" فەرەنسی لە کتێبی (دیموکراتی لە ئەمــەریکا) جەخت دەکاتەوە لە ڕۆڵی بەها کولتووریەکان لە پرۆسەی سیاسی لە ناو کۆمەڵگەی ئەمەریکی دا. بۆیە دەبینین فەیلەسووفان و هزرڤانان پێوەندییەکیان دروستکردووە لە نێــوان ڕۆشــنبیریی سیاســی و سیســتەمی سیاســی فــەرمانڕەوا و بــەدیهێنانی کۆمەڵگەیــەکی دیمــوکرات، بــەڵام لەگــەڵ ئەوەشــدا بەشــێوەیەکی گشــتیی ئــەم لێکۆڵینەوە فەلسەفییانە مەیلی تێڕامان و وردبوونەوە بەسەریاندا زاڵ بــووە، ئــیتر وەك کاردانەوەیەك بۆ ئەم مەیلە لەلایەك و کاردانەوە بۆ کاریگەریی ڕەفتــاری لــە لێکۆڵینەوە سیاسییەکاندا لەلایەکی دیکەوە تیمێك لە زانایانی سیاسەت بایەخیان داوە بە لێکۆڵینەوەی کولتــووری سیاســی لــە ڕووی تیــۆری و مەیدانییــەوە. لــەو دەمەشەوە بۆ یەکەمجار زاراوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لە وتارە نێودارەکەی "گابریــل ئەلمۆند"دا لەژێر ناونیشانی (سیستەمە سیاسییە بەراوردکارەکان) بەکارهاتووە کە لە ساڵی ١٩٥٦ دا بڵاوکراوەتەوە. پاشان بە شێوەیەکی سەرنج ڕاکــێش تەشــەنەی کردووە و باسی لێوەکراوە.

بۆیە دەکرێ وێنای ڕۆشنبیری سیاسی بکەین وەك ژینگەیەك یان کەشێکی سایکۆلۆژی و بەهایی کە سیستەمی سیاسی لەناویــدا کــار دەکــات و هــەموو ڕێچــکە سیاســییە جیاوازەکان دەگرێتە خۆی، کە بــەها و بیروبــاوەڕ و دابونەریتــە کۆمەڵایەتییــەکان لــەم ژینگەیەدا کار لەسیستەمی سیاســی دەکــەن و لــەژێر کاریگــەریی ئــەو سیســتەمەدا جووڵەی ئاسایی خۆیان دەکەن.

خستنەڕووی بابەتی تۆژینەوەکە:

ئاشکرایە لە گشت تۆژینەوەیەکدا پێویستە دیاردەیەك یاخۆ کێشە و بابەتێك بوونی هەبێت و سەرنجی لێتۆژ ڕابکێشێت بۆ لێکۆڵینەوەی، بۆیە یەکێك لەو کارانەی کە لێتۆژ پێی هەڵدەستێت بریتییە لە دیارکردنی بابەتی تۆژینەوەکەی و جیاکردنەوەی لەو بابەتانەی کە پێوەستن پێوەی. ڕۆشنبیریی سیاسی یەکێکە لەو بابەتانەی کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا جێی گرینگی و بایەخی تایبەتین و پانتاییەکی بەرچاوی لە زانستی سیاسەتدا دیارکردووە. بۆیە لەبەر کەمی تۆژینەوە لەسەر ئەم بابەتە لەلایەك و گرینگی و زیندوی خودی بابەتەکە لەلایەکی دیکەوە ئەوەندەی لە توانامانـدا بوو بێت هەوڵمان داوە لە چوارچێوەی ئەم تۆژینەوەیەدا تیشکێك بخەینە سەر (ڕۆشنبیریی سیاسی و کاریگەریی لە بە دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە (هەرێمی کوردستان وەك نموونە).

گرینگی تۆژینەوەکە:

هەر کۆمەڵگەیەك بۆ ئەوەی سیستەمێکی دیموکراتی تێدا بەرجەستە ببێ لەپاڵ بوونی بنەما و پێداویستیەکانی دیموکراتی، پێویستیی بە بوونی ڕۆشنبیرییەکی بەرزی سیاسی هەیە بۆ ئەوەی ئەو کۆمەڵگەیە ئامادەگی ئەوەی تێدابێ کە بنەما دیموکراتییەکان تێیدا بەرجەستە ببێ، لەم تۆژینەوەیەدا (هەرێمی کوردستان)مان بە نموونە وەرگرتووە، پاشان کەمی لێکۆڵینەوە لەبارەی کۆمەڵگەی ئێمە و لەسەر بابەتێکی هەستیاری وەك ڕۆشنبیریی سیاسی بە شێوەیەکی زانستی و پشت بەستوو بە میتۆدی زانستی، گرینگی ئەم جۆرە توێژینەوانە ڕوون دەکاتەوە.

ڕۆشنبیریی سیاسی لەبەر بڵاوترین ئەو چەمکانەیە کە لە لایەن زانایان و شرۆڤەکارانی سیاسی و یاسایی و کۆمەڵایەتییەوە بایەخی بەر چاوی پێ دەدرێت. لەم تۆژینەوەیەدا دەمانەوێت سرووشت و شێواز و ڕەهەندەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەدا شرۆڤە بکەین و کاریگەرییەکانی لە بەدیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە بخەینەڕوو.

ئامانجی تۆژینەوەکە:

لە پشت هەموو تۆژینەوەیەکەوە کۆمەڵێك ئامانج هەیە کە لێتوژ لە ڕێگەی تۆژینەوەکەیەوە دەیەوێت پێیان بگات. ئامانجامان لەم تۆژینەوەیە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، کە لە ڕێگەی ئەم تۆژینەوەیەوە بگەین بە وەلامدانەوەی ئەم پرسیارانەی لای خوارەوە:

١. ئایا ڕۆشنبیریی سیاسی تا چەندە دەتوانێ ڕۆڵ ببینێ لە بەدیموکراتیزەبوونی کۆمەڵگە؟.

٢. پێوەندی و کاریگەریی نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی و شێوازی سیستەمی سیاسی چۆنە و بە چ شێوەیەکە؟.

٣. رۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەیەکی پێشکەوتوو و دیموکراتیدا بە چ ڕێگە و کەناڵێك بەدی دەهێنرێت؟.

٤. ڕەوشی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردی و هەرێمی کوردستان لە چ ئاستێك دایە؟ و تاکی کورد تا چەند ڕۆشنبیرە بە پرسە سیاسییەکان؟.

گریمانەی تۆژینەوەکە:

رۆشنبیریی سیاسی بابەتێکە لێتوژ لە زۆر ڕوانگەوە دەتوانێت تۆژینەوەی لەسەر بکات و پێوەندیی بە زۆر پرسی جۆربەجۆرەوە هەیە، بێگومان هەموو تۆژینەوەیەك پێویستیی بە گریمانە هەیە تاکو چوارچێوەیەك بۆ تۆژینەوەکەت دابنێیت و بگەیتە بەرئەنجامی گریمانەکەت، لە میانەی تۆژینەوەکەماندا ئەم گریمانە سەرەکییەمان خستۆتەڕوو، "ڕۆشنبیریی سیاسی ڕۆڵێکی بەرچاو و کارای هەیە لە بەدیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە". لەگەڵ ئەم گریمانە لاوەکییە (ڕۆشنبیریی سیاسی لای تاکی کورد لە ئاستی پێویست دا نییە).

میتۆدی تۆژینەوەکە:

لەم تۆژینەوەیەدا پشتمان بە میتۆدی (وەسفی ـ شیکاری سیاسی) بەستووە کە بریتییە لە تاوتویکردنی بیرۆکەکە لەژیر ڕۆشنای بیرورا جیاوازەکان بەو پییەی کە لەسەرەتادا وەسفی بابەتەکە دەکریت و پاشان شیکردنەوەیان لەبارەوە دەکەین، دیارکردنی میتۆدی تۆژینەوەکە بەکاریکی هەستیار دادەنریت و لیتۆژ دەبیت بە ئاگاییەوە ئەو میتۆدە هەڵبژیریت کە لەگەڵ بابەتەکەی دا بگەنجیت، چونکە میتۆد بریتییە لە ڕیوشوین و ڕیگەی جیاواز بۆ گەیشتن بە زانین و زانیاریی کە ڕیگە و پلانی دیارکراو دەگریتە خۆی بۆ تاوتویکردنی پرسیارەکان و تاقیکردنەوەی گریمانەی تۆژینەوەکە، لەو کاتەی کە شیکاری سیاسی ئەو میتۆدەیە کە لە ڕیگەیەوە زانیارییەکان لە چوارچیوەی زانستی سیاسەت شی دەکرینەوە و هەڵوەستەیان لەسەر دەکریت، هەروەها ئەم تۆژینەوەیە لە دەروازەی دووەمی دا کە تایبەتە بەلایەنی مەیدانی بۆ لیکۆڵینەوەی زانیارییەکانی نیو فۆڕمی ڕاپرسییەکە کە بەشیکە لە تۆژینەوەکە پشتمان بە میتۆد و داتا ئامارییەکان بەستووە تاوەکو بە شیوەیەکی زانستی و ئەکادیمی زانیارییە هاتووەکان شی بکەینەوە و شرۆڤەیان بکەین.

گرفت و ئاستەنگەکانی تۆژینەوەکە:

بیگومان هیچ تۆژینەوەیەك بەبی گرفت و ئاستەنگ بەڕیوەناچی و ئەنجام نادریت، بەڵام ئاستەنگ لە هەموو تۆژینەوەکاندا وەك یەك نابیت و دەگۆڕیت بەپیی بابەتی تۆژینەوەکە، لەو گرفت و ئاستەنگانەی کە دووچارمان بووە بریتی بووە لە گرفتی گرانی بەدەست خستن و دۆزینەوەی سەرچاوەی کوردی لەسەر بابەتیکی وەك ڕۆشنبیریی سیاسی کە بەشیوەیەکی زانستی و ئەکادیمییانە نووسرابیت، ئەمە سەبارەت بەلایەنی تیۆری تۆژینەوەکە، هەرچی سەبارەت بە ئاستەنگەکانی لایەنی مەیدانییە ڕەنگە زۆرتر و گرانتر بوو بیت لەبەرئەوەی هەموو کەسیك ئامادە نییە، وەڵامی پرسیارەکانی فۆڕمی ڕاپرسیەکە بداتەوە، هەندیك لەوانەش کە وەڵامیان

داوەتەوە، بێ هەڵوێستەکردن و بیرکردنـەوە لـەبارەی پرسـیارەکانەوە خانـەکانی نێـو فۆڕمەکەیان پڕکردۆتەوە، کە ئەمــەش خـۆی لەخۆیـدا بەشـێك بـووە لـە گرفتـەکان سەرەڕای بوونی چەندین گرفتی دیکە.

پەیکەری تۆژینەوەکە:

ئەم تۆژینەوەیە لە دوو دەروازەی سەرەکیی پێکهاتووە، دەروازەی یەکەم، کـە دەکاتە لایەنی تیۆری ئەم تۆژینەوەیە، هەوڵمانداوە چەند زانیارییەك بخەینەڕوو، کە سێ بەشی لێکۆڵینەوەکە دەکەوێتە ئەم دەروازەیەوە. لەبەشی یەکەمدا باس لە ناساندنی چەمکی ڕۆشنبیری و ڕۆشنبیریی سیاسی دەکـەین. لـە لایەکـەوە تیشکێك دەخەیەنە سەر چەمکی ڕۆشنبیری، لەلایەکی دیکەشـەوە ڕۆشـبیریی سیاسی شرۆڤە دەکەین. بەشی دووەمی تۆژینەوەکە تەرخانکراوە بۆ قسـەکردن لەسەر ڕۆشنبیریی سیاسی و دیموکراتی، کە تیایدا ئاماژە بە ڕۆشنبیری سیاسی و کاریگەری لەبەر دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە دەکەین، لەگەڵ ئەوەشدا باسێك لە کاریگەری و پێوەندیی نێـوان ڕۆشـنبیریی سیاسـی و شـێوازی سیسـتەمی سیاسی دەکـەین، هـەر لـەم بەشـەدا تیشـکێك دەخەینـە سـەر کەناڵـەکانی بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەیەکی دیموکراتیدا. هەرچـی بەشـی سێیەمی تۆژینەوەکەمانە باس لە پرسـی ڕۆشـنبیری سیاسـی لـە کۆمەڵگـەی کوردیدا دەکەین کە تیایدا ئاماژەبە ناسیۆنالیزم و کولتووری کورد لەلایـەك و سیستەمی سیاسی و پێوەندیی هاووڵاتی و دەسەڵات لەلایەکی دیکەوە دەکەین، لەگەڵ ئەوەشدا تیشکێك دەخەینە سـەر ڕەوشـی ڕۆشـنبیریی سیاسـی لـە هـەرێمی کوردستان. دەروازەی دووەمی تۆژینەوەکە بریتییە لە لایەنی مەیدانی، سێ بەش لـە خۆدەگرێت لە بەشی یەکەمدا باس لە ئامادەکارییەکانی پرۆسە مەیدانییەکە کـراوە، لە بەشی دووەمدا بـاس لـە شـیکردنەوەی ئـەنجامی فۆڕمـەکانی تۆژینەوەکـە

کراوە، بەشی سێیەممان تەرخانکردووە بۆ بەرئەنجامی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە و پێشنیاز و ڕاسپاردەکان لەبارەیانەوە، تۆژینەوەکەش کۆتایی دێت بەو بەرئەنجام و ڕاستییانەی کە پێی گەیشتووین.

لێتوژ

سەروەر حەمە ئەحمەد

٢٠١٠/٦/١ هەولێر

دەروازەی یەکەم: لایەنی تیۆری

بەشی یەکەم: ڕۆشنبیری و ڕۆشنبیریی سیاسی.

(١ـ١) چەمکی ڕۆشنبیریی [(١)]

(١ـ١ـ١) پێناسەی ڕۆشنبیریی.

دیاره هەر کۆمەڵگەیەك خاوەن تایبەتمەندیی خۆیەتی کە ڕەنگدانەوەی ئەو ڕۆشنبیریە باوەیە کە لەنێو تاکەکانیدایە، ئەو ڕۆشنبیریەی کە هەیە کۆمەڵێك بەها و چەمك و ڕەوت و ئاراستە و زانیاریی گەشە پێ دەدات. کە لە ڕێگەی میراتی مێژووی و شارستانی و کەتواری جوگرافی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و سرووشتی سیستەمی سیاسی و ئابوورییەوە بەدەستهاتوون و بەدیهێنراون، سەرەڕای ئەوەی کە هۆکار و کارتێکەرە دەرەکیەکان ڕۆڵیان هەبووە و شارەزای و وابەستەبوونە جیاوازەکانیان پێکهێناوە، کە لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دیکە جیاوازە و دەگۆڕێت.

بۆیە کاتێك کە ڕاڤەی چەمکی ڕۆشنبیریی دەکەین دەبینین جیاوازییەکی زۆر لە نێوان لێتوژان و هزرڤانانـدا هەیە لەبارەی ئەم چەمکە و پێناسەکردنی، لە

---

(١) چەمکی ڕۆشنبیری هاوواتای چەمکی (الپقافە)یە لە زمانی عەرەبی و چەمکی (Culture) لە زمانی ئینگلیزی و فەرەنسی و چەمکی (kultur) لە زمانی ئەڵمانی دا.

هەمانكاتدا لێتـوّژان و هزرڤانـان نەگەیشـتوونەتە ڕێکـەوتنێك تـاكو پێناسـەیەكی دیاركراو و یەكگرتوو بەم زاراوەیە ببەخشن.

هەندێ لە لێتۆژان و هزرڤانان چەمكی ڕۆشنبیریی دەهەمبەر بەها و واتـای ژیـار (حضارة) دادەنێنن، هەندێكی دیكەیان ئـەم چـەمكە دەبەسـتنەوە بـە نـاوەڕۆك و كرۆكی پەروەردەی تاكەكانەوە، لەگەڵ ئەوەشدا كۆمەڵێكی دیكەیان ئـەم چـەمكە بەكاردەهێنن بۆ جیاكردنەوەی مرۆڤەكان و چالاكی و كارەكانی لە ئـەوانی دی لـە كۆمەڵگە دا [٢].

لە پێناسە كلاسیكییەكاندا زاراوەی ڕۆشنبیریی بەم شێوەیە گوزارشتی لێكراوە كە "ڕۆشنبیریی ڕێگەی ژیـانی خەڵكـە way of life ". لـە لایـەكی دیكـەوە (ڕۆشـنبیریی واتـای زانیـاریی گشـتیی و پسـپۆڕی دەگەیـەنیٚ، كـە ئەمـەش ناوەڕۆكەكەی بریتییە لەو زانیارییانەی كە بەرهەمی هزر و داهێنان و شاكاری مرۆڤە، كە كۆبۆتەوە بە درێژای ڕەوتی شارستانێتی و زانیاریی مرۆڤـەكان لـە هەموو بوارێكدا، كە پێكهاتووە لە زانیاری سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئـاینی و زانستی و ئەدەبی و ئـابووری و فەلسـەفە و هونـەر و بـەڕێوەبردن) [٣]. واتـە ڕۆشنبیریی خۆی لە كۆمەڵێك مەعریفە و هەست و كار و چالاكی و لێهـاتووی دەبینێتەوە كە كەسێك لە كەسێكی دیكە جیادەكاتـەوە، بۆیـە دەكـرێ بڵـێین ڕۆشنبیریی شێوەیەكی سەرتاپاگیرییە لە هەموو بـوارە جۆربـەجۆرەكانی هـەر كۆمەڵگەیـەك لـە كۆمەڵگـەكان. لـە چوارچـێوەی پێناسـەكردنی زاراوەی

---

(٢) د.عبدالله احمد الذيفاني، التربية والمجتمع والثقافة، مجلة دراسات اجتماعية، مجلة فصلية علمية يصدرها قسم الدراسات الاجتماعية، بيت الحكمة ـ بغداد، سنة الثانية، رقم (٥)، ٢٠٠٠م، ص ١٢.

(٣) خالید خاڵ، كوردایەتی و ڕۆشنبیری، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ، ٢٠٠٧ز، ل ٤٠.

ڕۆشنبیرییدا ئاماژە بە چەمکی ڕۆشنبیریی دەکەین لە گۆشەنیگای هەندێ لە زانایان و فەیلەسووفان و هزرڤانانەوە، بۆنموونە:

تایلۆر Taylor ئەنترۆپۆلۆجیستی ئینگلیزی لە پێناسەی ڕۆشنبیرییدا دەڵێت: (ڕۆشنبیریی بریتییە لە تێکڕای ئەو ئاوێتەیەی کە مەعریفە و بیروباوەڕ و هونەر و ڕەوشت و یاسا و نەریت و توانا و ئاکارەکان بە خۆیەوە دەگرێ، کە مرۆڤ لە ئەنجامی بوونی وەك ئەندامێکی کۆمەڵگە وەریان دەگرێت). لەلایەکی دیکەوە کلکهورن Kluckhorin ڕۆشنبیریی بەم چەشنە پێناسە دەکات (ڕۆشنبیریی بریتییە لەو هۆکارە جیاجیایانەی ژیان کە مرۆڤ لە کۆنەوە لەگەڵ ڕەوتی مێژوووەوە پێیان گەیشتوە. ئەو هۆکارانەش چ ئاشکرا و چ نادیارەکانیان، چ هۆشەکی و چ ناهۆشەکیەکانیان بێ، ئەوانەی لە کاتێکی دیارکراودا هەنە و چ ئەوانەی دەبنە چەند هۆکارێکی ڕابەرایەتی، ڕەفتاری تاکەکان لە کۆمەڵگەدا ئاراستە دەکەن) (٤)

شاعیری ئینگلیزی ئیلیوت T.S.Eliot لە پەڕتووکەکەیدا بەناوی (چەند تێبینییەك لەمەڕ پێناسەی ڕۆشنبیریی) دەڵێت: (ڕۆشنبیریی شێوازی ژیانی گەلێکی دیارکراوە کە لە چێوارێکدا دەژین). واتە ڕۆشنبیریی بەشێوەیەکی سادە و ساکار دەکرێ بڵێین (ئەو پاڵنەرەیە کەوا لە مرۆڤەکان دەکات مەیلی ئەوەیان هەبێت کە ژیان شایەنی ئەوەیە تێیدا بژیت) (٥).

کەواتە ئەوە ڕۆشنبیریە کەوا دەکات ئەم کۆمەڵگەیەی کە مرۆڤەکان تێیدا دەژین ببێتە کۆمەڵگەیەکی تەندروست، سەرباری ئەو جیاوازییەی کە هەیە لە پێناسەکردنی زاراوەی ڕۆشنبیرییدا، بەڵام لێرەدا ئاماژە بەو پێناسەیە دەدەین کە تا ڕادەیەك

---

(٤) نقلا عن: موريس دوفرجية، علم اجتماع السياسة، ت:د.سليم حداد، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠١م، ص٧٧-٧٨.

(٥) وەرگیراوە لە: د.شێرزاد نەجار، هزر و سیاسەت، بەرە و ڕۆشنبیرێکی هاوچەرخ، و : محەمەد وەسمان، دەزگەی O.P.L.C بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٠٥ز، ل ١٧.

کۆدەنگیەك هەیە لەسەری و پێناسەیەکی بڵاوە لەم بـوارەدا کـە دەڵـێ (ڕۆشـنبیریی گوزارشتە لـە سیسـتـەمێکی تـەواو لـەو هەڵسـوکەوتانەی بەدەسـتهاتوون، کـە لـە ڕێگەیەوە تاکەکانی نێو کۆمەڵگەیەکی پێ پۆلێن دەکرێت) [٦].

ڕۆشنبیریی پێویستییەکی ژیانە بۆ هەموو مرۆڤێك، ڕەوتێکی بەردەوامە لـەناو هەموو کۆمەڵگەیەکدا کە پاڵنەری سەرەکیی بەرەوپێش بردنی کۆمەڵگەیـە لـە ڕووە جۆر بەجۆرەکانەوە، ئەو بەرئەنجام و بەرهەمانەش کە لە ڕێگەی ڕۆشنبیریی و بزاڤێکی لەم چەشنەوە بە دەستدێت موڵکی مرۆڤایەتییە و هەموو کەسێك بۆی هەیە سوودی لێ وەربگرێ و بەکاری بێنێ بۆ بەرژەوەندیی گشتی.

(٦) د.عبداللة احمد الذیفاني، مصدر السابق، ص ١٣.

(١-١-٢) پێناسەی ڕۆشنبیر:

بە پێویستیی دەزانین ئەگەر بەشێوەیەکی کورتیش بێ تیشکێك بخەینە سەر ڕۆشنبیر و باسێکی لێوە بکەین تاوەکو بزانین ڕۆشنبیر کێیە؟ و بە چ کەسێك دەوترێت ڕۆشنبیر؟.

ڕۆشنبیریی فاکتەرێکی پێشکەوتنی مرۆڤەکانە لە هەموو ڕوویەکەوە بۆ گەیشتن بە پسپۆڕی و کارامەیی و داهێنانکاری لە پێناو پێشکێش کردنی هونەرێکی گەورە.

لە ڕووی زمانەوانییەوە ڕۆشنبیر لە دوو وشە پێکهاتووە و وشەیەکی لێکدراوە. وشەی (ڕۆشن) لە زمانی کوردیدا واتە ڕووناك، وشەی (بیر) واتە هزر، واتە ڕۆشنبیر بەیەکێ دەوترێت، کە هزری ڕووناك بێ و خاوەن هزر بێ، کەواتە خاوەن هزر و ڕووناکبیر و ڕۆشنبیر یەك واتایان هەیە. پێناسە و ناساندن زۆرە بۆ چەمکی ڕۆشنبیر، لێرەدا ڕاڤەکردن و ڕای چەند هزرڤانێك دەخەینە ڕوو سەبارەت بە زاراوەی ڕۆشنبیر، ڕۆشنبیر لەلای زانای کۆمەڵایەتی ئەمەریکی "پارسۆنز" بەم چەشنە پێناسەکراوە کە دەڵێت: (ڕۆشنبیر ئەوانەن کە پسپۆڕن لە کاروباری ڕۆشنبیریدا و بایەخدانیان بە پرسەکانی ڕۆشنبیریی دەخەنە پێش هەموو پێوەرێکی کۆمەڵایەتیی ڕۆژانەی دیکەوە) (٧).

"ژولین بێندا" هزرڤانی فەرەنسی دەڵێت: (ڕۆشنبیران وەکو گرووپێکی بچووکی شا و فەیلەسووفان ناو لێ دەنێت، کە خاوەن تواناکارێکی زۆر باش و بەهرەمەندە ڕەوشتییەکانن) (٨).

---

(٧) خالید خاڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

(٨) سۆران علیپور، ڕۆشنبیر کێیە؟ چارەنووسی چییە؟، کۆمەڵەوتار ، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧ز، ل ٣٣.

واتە خودان بەهرەیەکی زۆر و بەهایەکی بالاَکان، ئەو کەسانەن کە ویژدانی مرۆڤایەتی چیَ دەکەن.

"ئەدوارد شیلز" لەبارەی ڕۆشنبیرانەوە دەلێ: (ئەو تویژەی نێوان فێرخوازەکانن، کە خواستی سیاسییان هەیە چ ڕاستەوخۆ بە کۆششکردن بۆ ئەوەی ببن بە چاکی کۆمەڵگەکەیان (دەستەبژێری کۆمەڵگەکەیان)، یان ناڕاستەوخۆ بە کۆششکردن بۆ دارشتنی ویژدانی کۆمەڵگەکەیان و کارکردن بەسەر دەسەلاَتی سیاسی لە بڕیاردانی گەورەدا)[٩].

"کاستۆریادیس" لە پێناسەی ڕۆشنبیر دا دەلێت: (ڕۆشنبیران کەسانێکن کە هەر پیشەیەکیان هەبێت، تێدەکۆشن بواری پسپۆڕیان تێپەڕێنن و کارایانە گرینگی بەو شتانە بدەن، کە لە کۆمەڵگەکەیاندا ڕوودەدات و بە گوتاریان و بە خستنەڕووی ڕاشکاوانەی بیروڕای گشتییان توانیویانە یان دەتوانن کار بکەنە سەر گۆڕانی دیاردەکانی نێو کۆمەڵگەکەیان)[١٠].

بەم پێیە زاراوەی ڕۆشنبیر بۆ ئەو کەسانە بەکاردێت کە زانیارییان هەبێ لە بوارە جۆر بەجۆرەکاندا و جێ پەنجەیان دیار بێت بەسەر کایە جۆربەجۆرەکانی ژیانەوە، خودی چەمکی ڕۆشنبیر پێوەرێکی ڕۆژئاواییە و هەڵقولاَوی ئەزموونی ژیاری ڕۆژئاوایە، هەرچی ڕۆشنبیرە کەسانێکی هەڵگری بیر و باوەڕێکن.

---

(٩) وەرگیراوە لە: فازل عومەر ڕەشید، ڕۆڵی ڕۆشنبیر لە شەڕی ناوخۆدا، گۆڤاری خامە، گۆڤارێکی ئەکادیمی زانستی قوتابییانەی وەرزییە، سەنتەری خامە بۆ ڕاگەیاندن و لێکۆڵینەوەی قوتابیان دەری دەکات، هەولێر، ژمارە (٢)، زستانی ٢٠٠٦ز، ل ٦٣.

(١٠) ڕامین جەهانبەگلو، مۆدێرنەکان، و: ئازاد بەرزنجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٩ز،ل ٣١.

دەتوانین ئەم چەند خاڵە وەکو پێوەرێك بۆ ڕۆشنبیریی سەرکەوتوو دەستنیشان بکەین:
١ــ دانــانی بەرنامەیــەکی گونجــاو بــۆ خۆڕۆشــنبیرکردن، هــەروەها بــۆ بڕیــاردان و هەنگاونان و دەست بەکاربوون، داڕشتنی پلانێکی گونجــاو بــۆ خۆڕۆشــنبیرکردن کــە تیایدا ئامانجی خۆی دیاری بکات.
٢ـ بەشداریکردن و ئامادە بوون لە کۆبوونەوە گشتییەکاندا وەکو کــۆڕ و ســیمینار، دیارکردنی کاتێکی گونجاو بە شێوازێکی بەردەوام بۆ خوێندنەوە.
٣ـ کارکردن لە پێناو پێشکێش کردنی هونەرێکی گەورە، هێزێکی نویێ بۆ چاکسازی (کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاســی و...هتــد) ئەمــەش دەبێتــە هــۆی دەرکــەوتنی تواناکانی ڕۆشنبیر، بۆ لابردنی تاریکی و لێڵی لەسەر ڕاستییەکان.
٤ـ ئاراستەکردنی ڕەخنەی بونیادنەرانە و قوڵبوونەوە لە هەموو بارێکی مــەعریفی، ئەمەش پێویستیی بە پسپۆڕی و زانیاریی تەواو هەیە بۆ خوێندنەوە و تــاوتوێکردنی ڕووداوەکانی ڕۆژگار.
٥ـ ڕۆشنبیر کەسێکی ئارام و دان بەخۆداگرتووە، ئــەرکی ســەر شانیشــی بــەردەوام هەوڵدان و سەرکەوتنە بەسەر گرفتەکان، تاکو دەبێتە خاوەن داهێنانێکی نوێ.
٦ـ سوود وەردەگرێت لە هەموو سەرچاوە زانستی و زانیارییەکان و هەوڵی دۆزینەوە و بەدەستهێنانی زانیاریی ورد دەدات.
٧ـ ڕۆشنبیر تامەزرۆی فێربــوون و خوێندنــەوەی بەردەوامــە و هــەوڵ دەدات هــەل و دەرفەتە زێڕینەکان بۆ بەرژەوەندی گشتیی بقۆزرێتەوە و بە پێی گونجان و پێویســتیی زانیاریی خۆی بڵاو دەکاتەوە.
٨ـ خۆڕاهێنان و گــەڕان و بەدواداچــوون بــەدووی سەرچــاوەی نــوێ و لێکدانــەوە و لێکۆڵینەوەی ڕووداوەکان و خوێندنەوەی کەتواربینانە لەبارەیانەوە.
٩ـ هەوڵدان بۆ کۆکردنەوە و پێکــەوە گرێــدانی بابەتــە هاوچەشــنەکان، چــێکردن و بەرهەمهێنانی بابەتی نوێ و پێوەندیدار بۆ کەتواری کۆمەڵگە، قســەکردن لــەبارەی تەنگژەکان و ڕێگەچارەکان.

(١-١-٣) ئەركەكانی ڕۆشنبیری.

كۆدەنگییەك لە نێوان زانایان و لێتوێژان بەدی دەكرێت لەبارەی ئەركەكانی ڕۆشنبیریەوە، كەوا ڕۆشنبیریی كۆمەڵێك ئەرك بەرهەم دەهێنێت :

١ـ دیاركردنی دەروازە و ڕێگەیەك بۆ ئەوەی مرۆڤەكان بتوانن پێداویستییەكانیان تێربكەن و بەدەستی بهێنن.

٢ـ دیاركردن و پێناساندنی ئەو شێوە و ڕێسا باوانەی كەوا مرۆڤەكان دەیبەخشێت بە نەوەكانی دواتر.

٣ـ میكانیزمەكانی فێركردن.

٤ـ دابەشكردنی كەرەستە بنەڕەتییەكان كە بەردەوامی بە ژیان دەدات.

٥ـ دیاركردنی ڕێگە و دەرچەیەك كە پێوەندییە مرۆییەكان ڕێكدەخات لە كۆمەڵگەیەكدا.

٦ـ بە دەستهێنانی ژیانێكی هاوبەش لەنێوان تاكەكان لەگەڵ یەكدی، مانەوە لەسەر بنەمای پاڵنەر و بەرگرییەكان لە لای تاكەكان لە میانەی هاوكاریكردن لە كارەكاندا تاكو ڕەوتی ژیان بەردەوام بێت [(١١)].

---

(١١) أ.د.عبداللة أحمد الذيفاني، مصدر السابق، ص ١٣.

(١-١-٤) جۆرەکانی ڕۆشنبیریی:

ئاماژەمان بەم زاراوەیە دا وەکو فۆڕمێکی گشتیی و ئەوەمان خستەڕوو، کە ڕۆشنبیریی بریتییە لەو برە زانیارییە بنەڕەتییەی، کە هەر تاکێك لە تێکڕای بوارەکاندا هەیەتی، بەڵام بەشێوەیەکی گشتیی ڕۆشنبیریی بۆ دوو جۆری سەرەکیی پۆلێن دەکرێ لەسەر بنەمای ئەو بابەتانەی کە لە خۆی دەگرێت، هەروەها بەگوێرەی ئەو دابەشکردنە مەعریفییەی مرۆڤەکان بۆ بابەت و بوارە جیاوازەکان.

یەکەم: ڕۆشنبیریی (مرۆیی): بابەتە مرۆییەکان لە خۆدەگرێ وەکو زانستە کۆمەڵایەتییەکان و زانستە مرۆییەکان و هەندێ لێکۆڵینەوەی دەروونی و فەلسەفی، هەروەها لێکۆڵینەوەی ئەو بێژە و گوتە کاریگەرانەی کە بە جوانکاری لە دەربڕیندا ناسراون، کە خۆیان لە ڕەوانبێژی، شیعر، چیرۆك و ڕۆمان دەبیننەوە.

دووەم: ڕۆشنبیریی زانستی: ئەم جۆرە ڕۆشنبیرییە پتر مەبەست لێی لێکۆڵینەوە و بوونی زانیارییە لەسەر بابەتە زاستییەکانی وەکو (فیزیك، کیمیا، زیندەوەرزانی، بیرکار و...هتد[١٢]).

ئەم جۆرە پۆلێنکردنەی ڕۆشنبیریی لە مێژوودا شتێکی نوێیە و لەسەردەمانی کۆندا فەیلەسووف و هزرڤانان هەردوو جۆرەکەیان پێکەوە کۆکردۆتەوە، بەڵام لەم چەند سەدەی دواییدا دوای ئەوەی زانست بەشێوەیەکی بەرچاو گەشەی کرد و مەعریفە مرۆڤایەتیەکان فرەوانبوون و چەندین لقیان لێ دروست بوو، بۆیە ڕۆشنبیریی لە توانایدا نەبوو بە شێوەیەکی گشتیی بایەخ بە تێکڕای لایەنە جیاجیاکانی ڕۆشنبیریی

---

(١٢) بەهرام محەمەد کاکل، ڕۆشنبیری...کۆمەڵگەی مەدەنی، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینای، سلێمانی، ٢٠٠٦ز، ل ١٢ – ١٣.

بدات، بگره پەنایان بردە بەر پسپۆڕی لە لقێك لە لقەکانی زانست و ڕۆشنبیریی. بەم چەشنەش لەسەر بنەمای جۆری بابەتـەکان هەسـتان بـە دابەشـکردن و پـۆلێنکردنی ڕۆشنبیریی بەسەر ئەو دوو جۆرەدا، لەم نێوەندەشدا ڕۆشنبیریی سیاسی لە چوارچێوەی جۆری یەکەمدا باسی لێوە دەکرا.

(٢.١) ڕۆشنبیریی سیاسی Political Culture

(١.٢.١) پێناسەی ڕۆشنبیریی سیاسی

بێگومان یەکێك لە گرفتەکانی زانستی سیاسـەت پێناسـەکردنی زاراوەکـانی نێـو ئـەو دەرەتانەیە، لەبەرئەوەی ڕێکەوتنێك نییە لە نێوان ئەو هزرڤانان و لێتۆژانەی سەرقاڵن لـەم زانست و بوارەدا. بۆیە زاراوەی ڕۆشنبیریی سیاسیش لەم گرفتە بەدەر نییـە، چـونکە لـە بنەڕەتدا تەباییەك لەسەر پێناسە و واتـای چـەمکی ڕۆشـنبیریی نییـە لەلایـەن زانایـانی ئەنترۆپۆلۆجیا و کۆمەڵناسان لەلایـەك و لەبـەر نوێبـوونی زاراوەی چـەمکی ڕۆشـنبیریی سیاسی لەلایـەکی دیکـەوە، بـەڵام هەرچـۆنێك بێـت ڕۆشـنبیریی سیاسـی بەشـێکە لـە ڕۆشنبیریی گشـتیی و یەکێکـە لـە ئـامرازە سـەرەکییەکانی کـار و چـالاکی سیاسـی و پێوەرێکە بۆ پێگەیاندنی سیاسـی و کاریگـەری دەبـێ لەسـەر پلـەی بەشـداری سیاسـی هاووڵاتییان لە دەوڵەت و کۆمەڵ و پارت و ڕێکخراو و یەکە جۆربـەجۆرەکان دا. چـەندین پێناسەی جۆراوجۆر و جیاواز بۆ چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسی کراوە لەوانە:

گابریل ئەلمۆند بەم شێوەیە پێناسەی ڕۆشنبیریی سیاسی دەکات و دەڵێت: (ڕۆشنبیریی سیاسی برێتییە لە دابەشکردنێکی تایبەت بە ڕێنماییە سیاسییەکان، بەهاکان، هەستەکان، زانیارییەکان و بەهرەکان کە کاریگەریی لەسەر ڕەوشتی تاکەکان دەکات، هەروەها ڕۆشنبیریی نەتەوەیی سیاسیش کاریگەرە لەسەر ڕەوشتی هاوولاتییان و سەرکردەکان و لە ڕێگەی سیستەمی سیاسی) [(١٣)].

ئەلموند ڕۆشنبیریی سیاسی بە جۆرێك باسی لێوەدەکات کە پێوەندیی بە بەها دیموکراتییەکانەوە هەیە و ڕۆڵی بەرچاوی هەیە لە فەراهەمکردنی دیموکراتی، پێی وایە گرینگی و چییەتی ڕۆشنبیریی سیاسی لە دەوڵەتێکەوە بۆ دەوڵەتێکی دیکە جیاوازە، چونکە لایەنی مۆراڵی و کۆمەلایەتی و ئابووری و ئاینی و جۆراوجۆر هەیە لە نێوان دەوڵەتەکاندا، کە ئەستەمە ڕۆشنبیرییەکی سیاسی گشتیی وەك یەك هەبێ لە هەریەك لە دەوڵەتانی خاوەن شارستانی، کە ئاستێکی نزمیان لە ژیانی شارستانییەت هەیە.

لوشیان بای لەبارەی ڕۆشنبیریی سیاسییەوە دەڵێ: (ڕۆشنبیریی سیاسی کۆمەڵێك بیروباوەڕ و هەستە، سیستەمێك و واتایەك دەبەخشێتە پرۆسەی سیاسی، ئەو ڕێسا جێگیرانە دێنێتە ئاراوە کە حوکم دەکات لەسەر هەڵسوکەوتی تاکەکان لەناو سیستەمی سیاسییدا. واتە ڕۆشنبیریی سیاسی بەپێی ئەم بۆچوونە ئەو پێوەر و نموونە سیاسییانە دەگرێتەوە کە ئەندامانی کۆمەڵێکی سیاسی پێوەی پابەندن) [(١٤)].

---

(١٣) نقلا عن : جابريل أية الموند وجى.بنجام باويل الابن، السياسات المقارنة في وقتنا الحاضر، ت: هشام عقبدولآ، الطبعة الاولى، الدار الاهلية للنشر والطبع، عمان، ١٩٨٨م، ص ٦٩.

(١٤) د. کەمال مەنوفی، تیۆری سیستەمە سیاسییەکان، و: ئاوات ئەحمەد، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، شوێن نەنوسراوە، ٢٠٠٧ز، ل ٢٠٣.

واتــه کرۆکــی ڕۆشــنبیریی سیاســی لــه بــەها و و ئاراســتە و ڕفتــار و زانیارییــە سیاسییەکانی تاکەکانی نێو کۆمەڵگە سەرچاوە دەگرێ، بەمەش ڕۆشنبیریی سیاســی گوزارشت دەکات لە توخمە مەعنەویەکان.

مــوریس دوڤرجیــه هزرڤــانی فەرەنســی لــەبارەی ڕۆشــنبیریی سیاســییەوە دەڵێــت: (ڕۆشنبیریی سیاسی بە شێوەیەکی گشتیی لایەنی سیاسی ڕۆشنبیرییە، بەو شێوەیەی کە خۆی کۆمەڵە ڕێکخستنێکی ڕۆشنبیرییە) (١٥)

جیمس ئەندرســون بــەم چەشــنە پێناســەی ڕۆشــنبیریی سیاســی دەکــات و دەڵێــت: ڕۆشنبیریی سیاسی بریتییە لەو بەشەی ڕۆشنبیری کۆمەڵگە، کە ئــەو بــەها و داب و نەریتانە لە خۆدەگرێت کە پەیوەستە بەوەی حکوومەت چۆن کارەکانی بکات، لەگــەڵ ئەوەشدا سرووشتی پەیوەندی نێوان هاووڵاتی و حکوومەت ڕوندەکاتەوە).

فیلپ برو ڕۆشنبیریی سیاسی بەم شــێوەیە دەناســێنێ (ڕۆشــنبیریی سیاســی کۆمــەڵێك زانیاریی و بیر و باوەڕە، کە ڕێگە بە تاك دەدات کە واتایەك بــەو ئەزموونــە ڕۆتینییــە ببەخشێت کە پەیوەندی بەو دەسەڵاتەوە هەیە، کە حوکمڕانیان دەکات، هــەروەها ڕێگــە بە گرووپەکان دەدات وەك ژێــدەرێك بــۆ ناســاندنی ناســنامەیان بــەکاری بهێــنن و لــە هەمانکاتدا وەك سەرچاوەیەك ناوی بنێنن ڕۆشنبیریی سیاسی) (١٦). کەواتە ڕۆشنبیریی سیاسی دەرفەت بە هەر تاکێك دەدات کە پێگە و سەنگی خۆی لــە بــواری سیاســییدا دیار بکات.

---

(١٥) نقلا عن: د. عبدالله محمد الرحمن، علم الاجتماع السیاسیی، الگبعه الاولی، دار النهچه العربیه، بیروت، ٢٠٠١م، ص ٤٣٦.

(١٦) عوسمان عەلی حەسەن، بەشداری سیاسیی (لێکۆڵینەوەیەکی سیاسیی کۆمەڵایەتی یاساییە) گۆڤاری یاسا و ڕامیاری، گۆڤارێکی نیو سالانەیی زانستییە، لەلایەن کۆلێژی یاسا و ڕامیاری زانکۆی سەلاحەدین دەردەچێت، ساڵی شەشەم، ژمارە(٤)، ٢٠٠٨ز، ل ٨٥.

ڕۆشنبیریی سیاسی لقە ڕۆشنبیرییە و لقێکە لە ڕۆشنبیریی گشتیی کۆمەڵگە، کاریگەریی لەسەر کۆمەڵگە هەیە و کاریگەری ئەویشی لەسەر دەبێت، بەڵام ناتوانێت لە دەرەوەی چوارچێوەی گشتیی کۆمەڵگە بێت، واتە ڕۆشنبیریی سیاسی لە دەوری ئەو بەها و بڕوایانە دەسوڕێتەوە، کە لە کۆمەڵگەدا باڵادەستن و کاریگەرییان هەیە لەسەر ئەندامەکانی جا چ حوکمڕان بن یان حوکمڕانیکراو.

ڕۆشنبیریی سیاسی لە هەر کۆمەڵگەیەکدا بەوە جیادەکرێتەوە کە لە گۆڕاندایە و بە ڕەهایی جێگیر نییە، لێرەشدا قەبارە و ڕادەی گۆڕانەکەی گرێدراوی چەند هۆکارێکە کە لە کۆمەڵگەدا بوونیان هەیە (١٧).

بۆیە ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەیەکانەوە بۆ ئەوی دیکە جیاوازە و دەگۆڕێت هەروەها لە تاکێکەوە بۆ تاکێکی دیکە جیاوازە ئەو جیاوازییەش جۆراو جۆر دەیسەپێنن وەك (بنەچە، ڕەگەز، شوێنی نیشتەجێبوون، پیشە، ئاستی خوێندن، باری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە و...هتد).

(١-٢-٢) ڕەهەندەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی.

بەشێوەیەکی گشتیی دەتوانین سێ جۆر لە ڕەهەندی ڕۆشنبیریی سیاسی دەستنیشان بکەین و باسی بکەین کە برێتین لەم ڕەهەندانەی خوارەوە.

١- ڕەهەندی مەعریفی Cognitive(١٨): یەکەم ڕەهەندە کە دەبێ بیری لێ بکرێتەوە، ڕۆشنبیریی سیاسی کۆمەڵێك زانیاریی لەخۆ دەگرێت لەبارەی

---

(١٧) کنێر عەبدوڵا، بەشداری کردن لەنێوان ڕۆشنبیری و پەروەردەکردندا، گۆڤاری سەردەم، گۆڤارێکی تایبەتە بە وەرگێڕان و کولتووری بیانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ساڵی دەیەم، ژمارە(٥٥)، هاوینی ٢٠٠٨ز، ل ٤٩.

سیســتەمی سیاســی، کۆمــەڵێ مەعریفــە و ادراکــی هەیــە لــەم ڕووەوە، لــە هەمانکاتیشدا هەر تاکێك نەخشەی زانیاریی و ورد و جیاوازی هەیە بۆ دیاردە و ڕووداوە سیاسییەکان، کە ئەو زانیارییانە دەزگەکانی سیاسەتی لـەناو وڵات پــێ پێناسەدەکرێ، تاکەکان بەزانیاری جیاوازەوە دەپرسن دامــەزراوە سیاســییەکانی وڵاتەکەی چین و کامانەن، کێن ئەو کەسانەی کە دەسەڵاتی ڕاستەقینەیان لایە و ڕۆڵ دەگێڕن، چۆنییەتی پــۆلێنکردنی حزبــە سیاســییەکان و ئاراســتە سیاســییە جیاوازەکان و...هتــد، کەواتــە ڕەهەنــدی مــەعریفی ســەرجەم ئــەو زانیارییانــە دەگرێتەوە کەلای تاك کۆ بۆتەوە بۆناســینی دیــاردە سیاســییە جۆربــەجۆرەکانی کۆمەڵگەکەی کەئەوەش ڕۆشنبیرییەکی سیاسی لابنیات دەنێ [١٩].

٢ـ ڕەهەندی ســۆزگەرایی Affectife: هەرچــەندە ئــەم ڕەهەنــدە لــە چــاو ڕەهەنــدی مەعریفی کەمتر ڕوونە، بەڵام گرینگی لەو کەمتر نییە بۆ دیــارکردنی هەڵوێســتی سیاسی، کە تیایدا یان هەستێکی ســۆزداری سەرســامبوون بەسیســتەمی سیاســی دێنێتــەدی، یــان ڕق لێبــوون و ڕەتکردنــەوە، بەهەنــد وەرنــەگرتنی کاروبــاری دامەزراوەکان و بویەر و دیاردە سیاســییەکان دێتــەپێش لەســەر بنــەمای ســۆز و هەستی تاك بەرامبەر دامەزراوە سیاسییەکان، بۆ نموونە گومان لەوەدا نییە کە وا زۆرینەی تاکەکانی کۆمەڵگە سەیری تەلەڤیزیۆن دەکەن و گوێ لە ڕادیــۆ دەگــرن و ڕۆژنامە دەخوێنێتەوە، ئەو شتانەی کــە لــەو کەناڵانــەوە پێیانــدەگات کاریگــەری لەسەریان دەبێت، بەڵام ئەم کاریگەرییــە ناگاتــە ئاســتی ئــەو کاریگەرییــەی کــە سەرکردەی سیاســی نەتــەوەیی کــاریزمی هەیــەتی، لەبەرئــەوەی هاووڵاتییــان بــە شێوەیەکی سۆزداری پێوەی بەستراونەتەوە.

---

(١٨) ادراکی، **(Cognitive)** مەبەست لێی مەودای ئەو زانیاریانەیە کە تاك لەبارەی مەبەستە سیاسییەکان هەیەتی.

(١٩) د. کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٣.

٣ـ ڕەهەندی هەڵسەنگاندن **Evaluative**: ئەم ڕەهەنـدە بڕیـارە گرینگـەکان لـە خـۆدەگرێ لـەبارەی دیـاردە سیاسـییەکان، کـە هـەر تاکێـك ژیـانی سیاسـی هەڵدەسەنگێنێ لەسەر بنەمای کۆمەڵێ بنەمای لێکدراو زنجیرەیی، کە دواجار بڕیار دەدات بە قبوڵکردن و بڕواپێبوون یان ڕەتکردنەوە بڕوا پێ نـەبوون، کـە بەگشـتیی توخمـەکانی ڕەهەنـدی هەڵسـەنگاندن پێکـدێت لـە (بـەهاکان، بیروباوەڕەکـان، پرەنسـیپەکان، نموونـە باڵاکـان، ئـەو ئایدیۆلۆژیایانـەی، کـە کاریگەریی نابێت لەسەر ڕەفتاری سیاسی) [٢٠].

(٣.٢.١) جۆرەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی:

بەپێی ئەم تێگەشتنە لە ڕۆشنبیریی سیاسی بـە پێناسـە و ڕەهەندەکانییـەوە جـۆرە ڕۆشـنبیرییەکی سیاسـیمان پـێ دەبەخشـێت، کـە خەسـڵەتەکانی لـەنێو دەوڵـەت و کۆمەڵگەکاندا جیاوازە، بۆیە پۆلێن کردنی شـێوە و جۆرەکـانی ڕۆشـنبیریی سیاسـی گرینگە.

بەم پێیە گابریل ئەلمۆند و سدنی فربا سێ جۆر لە ڕۆشنبیریی سیاسی دەستنیشـان دەکـەن بەم شێوەیەی خوارەوە [٢١].

١ـ ڕۆشـنبیریی سیاسـی سـەرەتایی Parochial Culture: ئـەم جـۆرە ڕۆشـنبیرییە لـەو کۆمەڵگە سەرەتایانەدا بوونیان هەیە، کە گەشـەکردنیان لاواز و کەمـە، کـە تیایـدا ئاراستە و ڕۆڵی هاووڵاتییان بەرامبەر پرسە سیاسییەکان زۆر کەمە و لـە ئاسـتێکی نزم دایە. خەڵکی شتێکی ئەوتۆ کە شیاوی سـەرنج و ئامـاژە پێکـردن بـێ نـازانن،

(٢٠) د . کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٣.

(٢١) د.کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٥ تا ٢١٨. وە ، عوسمان عەلی حەسەن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٧ تا ٨٩.

لەبارەی ئامانج و مەبەستە سیاسییەکان کەلە ژیانی سیاسییدا هەیە و وە ناتوانن هیچ حوکمێکی تەندروست بدەن لەبارەیانەوە، هیچ کاریگەریان لەسەر کۆی سیستەمی سیاسی و بەڕێوەبردنی کار و چالاکییەکانی نییە، خەڵکی لەم جۆرە ڕۆشنبیرییە کە لە کۆمەڵگە خێڵەکی و سەرەتاییەکاندا هەیە یان لەو کۆمەڵگە نوێیانەی کە پرۆسەی تەواوکاری یان تەواو نەکردووە، یان لەو دەوڵەتانەشدا کە لە قۆناخی سەرەتایی بونیادنانی سیاسییدان و ناتوانن لەگەڵ سیاسەتی گشتییدا بن و رۆڵێکی چالاکییان هەبێ، بەواتایەکی دیکە ئەم جۆرە ڕۆشنبیرییە ناوچەییە و ڕۆشنبیرییەکی نیشتمانی نییە، هەر لە دەستپێکەوە ئاراستەی تاکەکان لەبارەی ئامانجە سیاسییەکان لێك نێزیك دەبنەوە و هەمان هەڵوێستیان بەرامبەر سەرکردە سیاسییەکان دەبێت.

٢ـــ ڕۆشنبیریی سیاسی پاشکۆیەتی Subject Political Culture: ئەم جۆرە ڕۆشنبیرییەش ناتوانێ بە تەواوەتی ڕۆشنبیرییەکی نیشتمانی بونیاد بنێ، بەڵام هاوولاتی تیایدا هۆشمەند دەبێت بە سیستەمی سیاسی[(٢٢)] و ئەو کارانەی کە دەیکات، کە جاری وا هەیە تاك پێی خۆشحاڵ دەبێ یان ڕقی لێ دەبێتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا هەستێکی لاواز و سادەیە بۆ چالاکی سیاسی لە هەمانکاتدا دامەزراوەکان وەڵامیان زۆر کەمە بەرامبەر پێداویستیەکانی تاکەکان، لە لایەکی دیکەوە ئەم جۆرە

---

(٢٢) "گابریل ئەلمۆند" پێناسەی سیستەمی سیاسیی دەکات بەوەی "سیستەمی سیاسیی سیستەمێکە لە کارلێکردن و ئاوێتەبوونەکان، کە لە هەموو کۆمەڵگەیەکی سەربەخۆدا بوونی دەبێ، پەیوەستیشە بەکار و فرمانی (کامڵبون و گونجاندن) جا چ لەسەر ئاستی ناوەخۆبێ واتە لەناو چوارچێوەی کۆمەڵگەکەدا یان لەسەر ئاستی دەرەکیدا واتە لە نێوان ئەو کۆمەڵگەیە و کۆمەڵگەکانی دیکە ئەمەش لە ڕێگەی بە کارهێنانی بەکردەوەی هۆکار و ئامێرەکانی زەبروزەنگی ڕەوا". وەرگیراوە لە: عومەر حەمەدەمین نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٣ز، ل٣٠.

ڕۆشنبیرییە (ڕۆشنبیریی ملکەچگەرای)شی پــێ دەگــوترێ بــەو واتایــەکی پێوەنــدیی فەرمان لەسەرکراوەکان بە سیســتەمی سیاســییەوە پێوەندییــەکی ملکەچــییە، بــەم شێوەیە فەرمان لەسەرکراوەکان ئاگایــان لــە دەســەڵاتی حکوومــەت دەبێــت، بــەڵام ناتوانن بەشداری کارا بکەن لە سیستەمی سیاسییدا، چونکە باوەڕیان وایە کە هــیچ نرخێك بۆ ڕۆڵیان دانانرێت جا بەهۆی دانپێدانەنانی سیستەم بێ بە بەشــداریان، یــان دانپێدانان بە توانای لاوازی و بەرئەنجامی ئەو کاریگەرییەی کە بۆ هەر یەکە لە input و output (تێهاویشتەکان و دەرهاویشتەکان) [٢٣] کە لە سیســتەمی سیاســییدا هەیــە، هەروەها ئەم جۆرە کولتوورە لەو کۆمەڵگەیانەدا هەیە و باوە کەوا دەستەی بەڕێوەبردنی وڵات هەژموونێکی تەواویان هەبووە بەســەر زۆرینــەی کاروبارەکــانی کۆمەڵگــە، بــەو شێوەیە سەیری خۆیان دەکەن کەوا بەشێکن لە سیستەمی سیاسی و کاریگەریی تەواوی بەسەریانەوە هەیە و تاکەکانی ناو ئەم کۆمەڵگەیانە خاوەنی ویستی سەربەخۆی خۆیــان نین، پرۆسە سیاسییەکان بەشێوەیەکی ڕۆتینی بــەڕێوە دەچــن، تاکــەکانی کۆمەڵگــەش ڕۆڵێکی ئەوتۆیان لە گۆڕانکارییەکان یان خستنە ژێر پرســیاری پرۆســە سیاســییەکاندا

---

(٢٣) "دیڤید ئیستۆن" بەم شێوەیە باس لە تێهاویشتەکان و دەرهاویشتەکان دەکات بە جۆرێك کە، (**:(input** بریتین لەو پاڵەپەستۆ و کاریگەرییانەی کە سیستەمی سیاسی ڕووبەڕوویان دەبێتەوە و پاڵی پێوە دەنێن بۆ چالاکی و جووڵە.ئەم تێهاویشتانە لە ژینگە و ناو خودی سیستەمەکەشەوە هەڵدەقوڵێن، هەموو سیستەمێکیش کراوەیە بۆ وەرگرتنی کاریگەرییەکانی ئەو ژینگەیەی کە تێیدا دامەزراوە.

(output):بریتییە لە وەڵامدانەوەی سیستەم بۆ داواکارییە کردەییەکان یان پێشبینیکراوەکان، بەواتایەکی تر بریتیە لەو سیاسەت و بڕیارانەی کە پێوەندییان هەیە بە دابەشکردنی سامانەکانەوە، لەوانەیە دەرهاویشتەکان بە یەکێك لەم شێوانە بێت (ئەرێ، هێمایی، نەرێ) وەرگیراوە لە: د. کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠

نییە، بگرە ملکەچی هەموو بڕیارەکانن و بێدەنگی و وەستاوی بـاڵ دەکێشـێت بەسـەر گشت ژیانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی دا [٢٤].

٣ـ ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداریکردن Participation Political Culture: ئـەم جـۆری ڕۆشنبیرییە بە پێچەوانەی هەردوو جۆری پێشترە، کە باسمانکرد، هاووڵاتییـان لـەم جـۆرە ڕۆشـنبیرییەدا وای دەبیـنن کـە دەرفـەتی بەشـدارییان لـە ژیـانی سیاسـی و سیستەمی سیاسییدا زۆرە، لە بەرئەوەی هاووڵاتی لە ئاسـتێکی بـەرزی هۆشمەنـد و هۆشیاری دایە بەرامبەر کاروباری سیاسی، ڕۆڵی کاریگـەر دەگێڕێـت و کاریگـەریی دەبێت لەسەر سیستەمی سیاسی، دەتوانن ئـەو سیسـتەمیەش بگـۆڕن و هـەمواری بکەن لە ڕێگەی کار و چالاکی جۆراوجۆر و چالاکی کاری سیاسییانەوە، ئەمەش لـە ڕێگەی ئـامرازە جۆربـەجۆرەکانی بەشـداری سیاسـییەوە دەبێـت وەك هەڵبـژاردن و خۆپیشاندان و نارەزای دەربڕین و بەشداری لە حزبی سیاسـی و گرووپـەکانی فشـار و پێکهێنانی ڕێکخراوی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی و کۆمەڵگەی و...هتد.

بەکورتی دەتوانین بڵێین کە چەمکی (ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداریکردن)، دەتوانێ ئەوە دیار بکات کە پێی دەوترێ (چاوەڕوانییەکانی دیموکراتی)، زانینی ئـەوەی کـە تـا چ ئاستێك سیسـتەمی حـوکمی سیاسـی دەتـوانێ بـە وەڵامدانـەوە بـۆ پێداویسـتی و بەرجەسـتەکردنی پێداویسـتییەکانی تـاك و بـەدیهێنانی بـۆ ئەوانـەی کـە لـە کۆمەڵگەیەکدان بەو پێیەی کە ئەندامی بەشدار و کارای ئەو کۆمەڵگەیەن.

---

(٢٤) سەروەر محەمەد عەبدوڵا، کۆسپەکانی بونیادنانی کولتووری بەشداریکردن، گۆڤاری هێشتا، هەڵەبجە، ژمارە ٦ و ٧، ٢٠٠٧، ل ٤ و٥ .

(٤.٢.١) ئەرکە سەرەکییەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی:

ڕۆشنبیریی سیاسی کۆمەڵێك ئەرکی سەرەکیی لە خۆدەگرێ کە دەروازەیەك دەکاتەوە بۆ باسکردن و دەرخستنی زۆرێك لە ئامانجە گشتییەکانی سیستەمی سیاسی بۆ ئەوەی زەمینەسازی بکات لە پێناو بەدیهێنانی کۆمەڵگەیەکی دیموکراتی و شارستانی.

دەکرێت گرینگترین ئەرکەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی بەکورتی بەم شێوەیە بخەینەڕوو:

١. لێکۆڵینەوە لەبارەی ڕۆشنبیریی سیاسی هاوکاریمان دەکات بۆ ئەوەی لە پێکهاتە و ڕەگەزەکانی بونیادی سیاسی تێ بگەین کە لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا بوونیان هەیە.

٢. ڕۆشنبیریی سیاسی یارمەتیمان دەدات بۆ شیکردنەوەی ئەو پێوەندییەی کە لە نێوان هاوولاتی و دەسەلاتی سیاسیدا هەیە، کە لە ڕێگەیەوە جۆری ڕۆشنبیرییەکە لای جەماوەر و چاوەڕوانییەکانی جەماوەر لە دەسەلاتی سیاسی دەزانرێ، تا چەندە دەسەلاتی سیاسی یاخۆ حکوومەت پێداویستییەکان دابین دەکات و ئەو ئامانجە سیاسییانەی کە خولیای جەماوەرە، ئەو جەماوەرەی کە خودان ڕۆشنبیرییەکی سیاسییە دەتوانێ دەسەلات هان بدات بۆ دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانیان لە میانەی بەشدارییەکی کارا و چالاکی جۆراوجۆر، بە پێچەوانەی ئەو جەماوەرەی کە خاوەن بەشدارییەکی کلاسیکی بەرتەسکە.

٣. یەکێکی دیکە لە ئەرکەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی بریتییە لە لێکۆڵینەوە لەبارەی پرۆسەی بەشداری سیاسی و چۆنییەتی بەردەوامی و نوێکردنەوەی، ڕۆشنبیریی سیاسی ڕەگەزی هەرە سەرەکیی و بنچینەی گەشەپێدانی پرۆسەی بەشداری سیاسی و پەرەپێدانی سیاسییە، کە دەبێ ئەو ڕاستییە بزانین کە پرۆسەی نوێبوونەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی هاوکارمان دەبێت لە دروستکردنی جۆرێك لە پاڵنەرایەتی و کار و گەشەکردنی چالاکی دیموکراتی کارا لە ژیانی سیاسییدا، کە ئەمەش نایەتەدی ئەگەر لە ڕێگەی ڕۆشنبیریی و هۆشیاری سیاسی کۆمەڵەوە نەبێت.

٤. چێکردنی کەسایەتیی نیشتمانی یەکێکی دیکەیە لە ئەرکە سەرەکییەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی، کە پرۆسەی بایەخدان بە ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداری دەکات لە بەرەو پێشبردنی ڕێوشوێنەکانی بەشداری سیاسی، پێشکەوتن و دەرچوون لە ڕۆشنبیریی دیارکراو بەرتەسك و سنووردار بۆ ڕۆشنبیرییەك کە خولیای بەشداری کردن بێت، چونکە ڕۆشنبیرییەکی سنووردار ڕەنگدانەوەی گوێ پێ نەدانی سیاسی و بەشداری نەکردنە لە چێکردنی بڕیاری سیاسییدا لەسەر ئاستی ناوچەیی یان نەتەوەیی ـ نیشتمانی، ئەمەش کاریگەری نەرێنی لەسەر دەرکەوتنی کەسایەتی نەتەوەیی دەبێت، کە جۆری ئەدای سیاسی و کۆمەڵایەتی لای جەماوەر بەرامبەر کێشە نیشتمانی و پرسە نیشتمانییەکانیان و دەستەبەرکردنی بەرژەوەندی و ئامانجە گشتییەکانیان بەلاوازی نیشان دەدات.

٥. ڕۆشنبیریی سیاسی و مافی هاووڵاتیبوون: دیارە تا ئاستی ڕۆشنبیریی بە واتا گشتیی و سیاسییەکەی بەرزبێت هاووڵاتی باشتر دەتوانێت مافە سرووشتی و شارستانی و سیاسییەکانی دەستەبەر بکات و ڕۆشنبیرییەکی سیاسی ئەوتۆ پەیدا بکات، کە بەهۆیەوە بکارێت کارکرد و ئەرکی مافە سیاسییەکانی خۆی بکات وەك مافەکانی هەڵبژاردن و بەشداریکردن و بوون بەئەندام لە پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و خۆپیشاندان و ناڕەزای دەربڕین و...هتد، کە هەموو ئەمانە بەشداری دەکەن لە چێکردنی ڕۆحی هاووڵاتیبوون کە خۆی لە چەندین ماف و ئەرك و بەرپرسیارێتی دەبینێتەوە دەهەمبەر بە کۆمەڵگە و بەشداریکردن لە ژیانی سیاسی و گەشەپێدان و نوێکردنەوەی بەشێوەیەك کە لەگەڵ ڕەوتی ژیان بگونجێ.

٦. ڕۆشنبیریی سیاسی و نوێگەرای: فراژووبوون و پەرەپێدانی گشتیی گومانی نییە کە پرۆسەی فێرکردنی سیاسی بەشێکە لە پێکهاتووەکانی پرۆسەی فێرکردن و ڕۆشنبیریی و پەروەردەی گشتیی کە تاك کۆششی بۆ دەکات و سیستەمی سیاسی پێشکەوتوو جەختی لەسەردەکاتەوە، یان ئەو سیستەمەی کە دەیەوێت کۆمەڵگە بەرەو پێشکەوتن و نوێبوونەوە بەرێت. کەواتە ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداری لە

پرۆسەکانی گەشەپێدانی گشتیی وەك گەشەی ئابووری کۆمەڵایەتی و سیاسی دەکات، کەوابێ ڕۆشنبیریی سیاسی گرینگی هەیە بۆ گەشەپێدانی هەموو لایەنەکانی دیکەی ژیانی کۆمەڵ بەشێوەیەکی گشتیی (٢٥).

ڕۆشنبیریی سیاسی وەك لە ئەرکەکانی دەردەکەوێت ڕۆڵێکی بەرچاو و کارا دەگێڕێت لە کایە جۆر بە جۆرەکانی کۆمەڵگە بەگشتیی و پێکهێنانی بونیادی سیاسی بەتایبەتی، بوونی ڕۆشنبیریی سیاسی لە ئاستێکی بەرز لە هەر کۆمەڵگەیەکدا کەشێکی دیموکرات، دەخوڵقێنێت، واتە پێوەندییەکی پتەو و بەهێز هەیە لە نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی و بەدیهێنانی دیموکراتی لەناو کۆمەڵگەکاندا و کاریگەریی دەبێت لە بەرزکردنەوەی پلەی بەشداری سیاسی هاووڵاتییان.

(٥.٢.١) پێکهاتەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی:

دەکرێ لێرەدا قسە لەسەر کۆمەڵێك ڕەگەز و بنەمای پێکهێنەری ڕۆشنبیریی سیاسی بکەین، جا ئەم بنەمایانە ئەوانە بن کە دەوڵەت پێڕەویان دەکات و داوایان دەکات (ڕۆشنبیریی فەرمانڕەوایان) یان ڕۆشنبیریی فەرمی و ئەوانە بن کە لەلای تاکەکانی کۆمەڵگە هەیە. ئەمانەی خوارەوە پێکهاتەکانی ڕۆشنبیریی سیاسین.

١ـ سەرچاوە: چوارچێوەی هزری فەلسەفی خەملیوو یاخۆ سەرچاوەی سەرەکیی بۆ کاری سیاسی، چونکە ئەم پێکهێنەرە مێژوو شرۆڤە دەکات و ئامانج و تێڕوانینەکان دیار دەکات، هەروەها پاساو بۆ هەڵوێست و ڕەفتارەکان دێنێتەوە، لەهەمانکاتدا ڕەوایەتی دەبەخشێتە سیستەمەکە.

(٢٥) عبداللة محمد عبدالرحمن، مصدر السابق، ص٤٤٠ - ٤٤٣ .

٢ـ ئاراستە بەرەو کاری گشتیی: لێرەدا جیاوازییەك هەیە لە نێوان ئاراستەی تاك کە ئارەزوو دەکات بۆ بەرزبوونەوەی پلە و پایەی تاك و زاڵکردنی بەرژەوەندی تاکە کەسی، لەگەڵ ئاراستە و مەیلی گشتیی و کۆمەڵکاری کە واتای باوەڕبوون بەگرینگی کاری هاوبەش لە هەردوو بواری کۆمەڵایەتی و سیاسییدا، ڕووکردنە کاری گشتیی و هەستکردن بە بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی بەرامبەر کێشەکانی کۆمەڵگە یەکێکە لە گرینگترین پێکهاتەکانی ڕۆشنبیریی سیاسییدا، لەبەرئەوەی ئەم هەستکردن بە بەرپرسیارێتییە پاڵ بەهاووڵاتیەوە دەنێت بەرەو سەوداکردنی ئەرێنی لەگەڵ کێشە و بابەتەکاندا لەژێرسایە و سێبەری ڕۆشنبیرییدا [٢٦].

٣ــ ئاراستە بەرەو سیستەمی سیاسی: ڕووکردنە سیستەمی سیاسی و باوەڕبوون بە پێویستیی لایەنگری بۆی و هۆگربوونی پێیەوەی لە پێویستییەکانی هەستکردنە بەهاونیشتمانی بوون و ئەو ماف و ئەرکانەی کە لێی دەکەونەوە، چونکە هەر ڕۆشنبیرییەکی سیاسی پێویستە بازنەیەکی گشتیی دیار بکات بۆ کاری سیاسی و سنووری ڕەوایی لە نێوان ژیانی گشتیی و ژیانی تایبەتی دەستنیشان بکات.

هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی زانینی سنووری بەشداریکردن لەو سیستەمەدا دەسەپێنێت وەك پێگەی کۆمەڵایەتی و باری خێزانی و ڕەگەز و تەمەن. جگە لەمانە هەندێك ڕۆشنبیریی سیاسی سورە لەسەر دیارکردنی کاری سیاسی لەدەوڵەت و پۆستە سیاسییەکان و ئەو میکانیزمانەش دیار دەکات بۆ چەسپاندنی ئامانجەکانی دەوڵەت،

---

(٢٦) وەرگیراوە لە:" الشبكة النبأ المعلوماتية "(الثقافة السياسية) منشور على الموقع التالي، http://ar.wikipedia www.googl.com ٢٠٠٩/١٢/٢١. کنێر عەبدوڵا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩-٥٠.

لەبەرئەوەی ئەوە ڕۆشنبیریی سیاسییە کە پشتگیری سیستەم دەکات و سنوور و چوارچێوەکانی دیار دەکات و ئەو زانیاریانەی پێ دەبەخشێت کە لە کەتواری ژینگە و تایبەتمەندییەوە بەرهەم دێن و مانەوەی مسۆگەر دەکەن و دەیپارێزن.

١. هەستکردن بە شوناس: هەندێك پێیان وایە هەستکردن بە لایەنگری یەکێکە لە گرینگترین بیروباوەڕی سیاسی، ئەمەش هەستی تاکە بۆ لایەنگری سیستەمی سیاسی کە یارمەتی دەدات بۆ ڕەوایەتیدان بەم سیستەمە هەروەك یارمەتیشی دەدات بۆ مانەوەی و پلاندانان بۆی لە کاتی ڕووبەڕووبونەوەی تەنگژەکان، لە هەمانکاتدا هەستکردن بەلایەنگری بۆ نیشتمان یارمەتی دەرە بۆ گەشەکردنی هەستکردن بەئەرکی نیشتمانی و قبوولکردنی پابەندییەکان، هەر وەك چۆن یاریدەدەرە بۆ تێگەیشتن لە ماف و بەشداریکردنی چالاکانە لە پرۆسە سیاسییەکاندا لەمیانەی هاوکاری دامودەزگە حکومییەکان و دامەزراوە سیاسییەکان و قبوولکردنی بڕیارەکانی دەسەڵاتی سیاسی و باوەڕبوون بە ڕۆڵی چالاکانەیان لەگشت بوارەکاندا [٢٧].

---

(٢٧) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٦-٢-١) پێوەندیی چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسی

بە چەند زاراوەیەکی دیکەی هاوشێوەی

لە زانستی سیاسەتدا هەندێك لە چەمك و زاراوەکان تاڕادەیەك لێکچوونێك هەیە لەنێوانیاندا و لە یەك نێزیك دەبنەوە لەو واتایەکی کە هەڵیان گرتووە، لەو ئامانجەی کە کاری بۆ دەکەن، لێرەدا هەوڵ دەدەین لەپاڵ چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسییدا تیشکێك بخەینە سەر چەند چەمکێکی دیکەی وەکو هۆشیاری سیاسی و گەشە و پەرەسەندنی سیاسی و ڕۆشنبیریی سیاسی حزبی و پێگەیاندنی سیاسی و بەشداریکردنی سیاسی، هەروەك لە سەرەتاوە ئاماژەمان پێکرد ڕۆشنبیریی سیاسی برێتییە لە کۆمەڵێ ئاراستە و بیر و باوەڕ و هەست، کە واتای سیستەم دەبەخشێتە پرۆسەی سیاسی، هەروەها بنەما جێگیرەکان دەبەخشێتە حوکم (سیستەمی حوکمڕانی) بۆ کارکردنی تاك لەناو سیستەمی سیاسی.

هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی گوزارشتە لە بیرو باوەڕ و جەڤەنگ و بەهای دیارکراو بۆ ئەوەی کۆمەڵگە ڕۆڵی گونجاو ببینێت لە حکوومەت و پرۆسەی سیاسییدا.

لەبارەی هۆشیارییەوە کە پێناسەکراوە بەم شێوە گوزارشتی لێکراوە (هۆشیاری برێتییە لە فۆڕم گرتنی ئەو هزر و بیروبۆچوون و تێگەیشتنەی مرۆڤ، سەبارەت بەژیانی دەوروبەری لە ئاستە جیاوازەکان دا) [٢٨].

---

(٢٨) وەگیراوە لە : چنار سەعد عەبدلا، کاریگەری باری سیاسیی لەسەر گەشەکردنی هۆشیاری نەتەوەی کورد دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١، چاپی یەکەم، بەڕێوبەرایەتی چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥ز، ل ١٨ .

هۆشیاری سیاسی برێتییە لە (کۆی گشتیی ئەو کردارە ئەقڵییانەی کە بە شێوەیەکی ئەرێنییانە بەشداری دەکات لە تێگەشتنی مرۆڤ بۆ جیهانی کەتواری، هەروەها تێگەیشتن لە بوونی تایبەتی خۆی و ئەو تێڕوانین و بەرچاوڕوونییەی کە هەیەتی بۆ پرۆسەی سیاسی و بوارە جۆربەجۆرەکان لە ژیانی سیاسییدا) (٢٩).

چەمکی گەشە و پەرەسەندنی سیاسی یەکێکی دیکە لەو چەمکانەی کە دەمانەوێت ئاماژەیەکی پێ بدەین، چونکە زاراوەیەکی گرینگە لە بواری زانستی سیاسییدا، کە بەم شێوەیە پێناسەکراوە: (پەرەسەندنی سیاسی پرۆسەیەکی گەشەکارییە لەڕێی ناوەندگەلی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەمەجۆرەوە کە لە ڕێگەیەوە تاك دەتوانێت زانیاریی لێوەر بگرێ و هەڵوێستی ئەوتۆی لا چێ بکات، کە لە کەسەکان و دامەزراوەکان و هەموو شتەکانی دیکەش تێ بگات، کە لە ژینگە سیاسییەکەدا هەیە) (٣٠).

لە لایەکی دیکەوە "شینکۆف **Sheinkoof**" واتایەکی گشتگیرتر دەداتە زاراوەی پەرەسەندنی سیاسی و دەڵێ: (پەرەسەندنی سیاسی پرۆسەی گواستنەوەی ڕفتار و نەریتی سیاسییە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە).

هەر لە چوارچێوەی بابەتەکەدا لە جێگەی خۆیدایەتی کە ئاماژە بە چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسی حزبی بکەین، کە ڕۆشنبیریی حزبایەتی تەنیا ڕۆشنبیریی گشتیی ناگەیەنێ بگرە ڕۆشنبیریی حزبایەتی (برێتییە لە کرداری تێگەیشتن و بیناکردنەوەی هزر و ڕەوشت و هەڵسوکەوتی ئەندام و کادیران کە ئۆرگانەکان هەر یەکە لە ئاستی خۆی ئەنجامی دەدات، هەموو ڕێکخراوێکی سیاسی پێویستە بەردەوام بێت لەکاردا

---

(٢٩) هەمان سەرچاوە و لاپەڕەی پێشوو.

(٣٠) د.محەمەد بن سعوود ئەلبەشر، سەرەتایەك لە پێوەندیکردنی سیاسیی، و: مەم بورهان قانع، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینیای، ٢٠٠٧ز، ل ١٤٠.

بۆ مسۆگەرکردن و بەدیهێنانی ئاستێکی بەرزی ڕۆشنبیریی لە هەموو بوارەکان بۆ ئەندامانی) [٣١].

لە لایەکی دیکەوە لەپاڵ ئەو چەمك و زاراوانەی کە باسمان لێوەکردن ئاماژەیەکیش بە چەمکی پێگەیاندنی سیاسی دەکەین: (کە ئەو پرۆسەیە دەگرێتەوە کە تاك بە هۆیەوە زانیاریی و ڕاستی و بەها و وێنە سیاسییەکانی تێدیە دەست دەهێنێت، بە هۆی ئەمەشەوە هەڵوێست و ئاراستە هزری و ئایدیۆلۆژییەکانی دێنێتەدی، کە کاریگەریی دەبێ لەسەر ڕەفتار و کاری ڕۆژانە، هەروەها پلەی پێگەیشتوویی و چالاکییە سیاسییەکانی لەناو کۆمەڵگەدا دیار دەکات) [٣٢].

بەشداری سیاسیش وەکو یەکێکی دیکە لە چەمکە بەرچاو و کاریگەرەکان لەناو زانستی سیاسەتدا زۆر قسە و باسی لەسەر دەکرێت و بەکاردەهێنرێت. بەشداری سیاسی کۆمەڵێك چالاکی خۆویستانەیە، کە بەهۆیەوە ئەندامانی کۆمەڵگەیەك لە دانانی فەرمانڕەواکان، هەروەها بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بێت یان ناڕاستەوخۆ پشکداری لە شکڵگیری سیاسەتی گشتییدا دەکەن. بەشداری سیاسی لای تاکەکان بەشدارییەکی ئازادانەیە و لە پرۆسەیەکی ئاواد دا تاك خاوەنی ویستیەکی ئازادە .

هەریەکە لە "ساموێل هانتنگتۆن و نیلسۆن" بەم شێوەیە پێناسەی بەشداری سیاسی دەکەن: (بەشداری سیاسی ئەو چالاکییەیە کەوا کۆمەڵێك هاووڵاتی دیارکراو بە مەبەستی کاریگەری دانان لەسەر پرۆسەی دروستکردنی بڕیاری حوکمیدا) [٣٣].

---

(٣١) محەمەد فاتیح، ڕۆشنبیری و ڕۆشنبیری حزبایەتی، بەشی ڕووناکبیری (١٠٩) مەکتەبی ڕیکخستن ، سلێمانی ، ٢٠٠٥ز، ل ١٧.

(٣٢) عوسمان عەلی حەسەن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.

(٣٣) ڕابەر تەلعەت، گەنج و بەشداری سیاسی، چاپی یەکەم، دەزگای تۆژینەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٦ز، ل ٦١.

لەلایەکی دیکەوە بەشداری سیاسی (بریێتییە لەو چالاکییەی کە هاووڵاتیانی ئاسایی ئەنجامی دەدەن، بە مەبەستی کارکردنە سەر پرۆسەی دروستکردنی بڕیارە حکومییەکان و جێبەجێ کردنیان. جا ئەو چالاکییە تاکەکەسی بێت یان دەستە جەمعی، ڕێکخراوەیی بێت یان هەڕەمەکی، بەردەوام بێت یان پچڕ پچڕ، ئاشتیانە بێت یان توندوتیژ ئامێز بێت یان نارەوا، کارا بێت یان ناکارا) (٣٤).

ئەم چەمك و زاراوانەی کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا و شرۆڤەمان کرد، ئەو چەمك و زاراوانە بوون کە لە زانستی سیاسەتدا ڕۆڵێکی بەرچاو و ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەیە بەسەر پرۆسەی سیاسەوە بەگشتی. کە ئاستی پێشکەوتنی کۆی سیستەم و پرۆسەی سیاسی لە وڵاتدا نیشان دەدەن، هەموو ئەم چەمکانە پێکەوە (ڕۆشنبیریی سیاسی، هۆشیاری سیاسی، گەشە و پەرەسەندنی سیاسی، ڕۆشنبیریی سیاسی حزبی، پێگەیاندنی سیاسی، بەشداری سیاسی). پێوەندییەکی توندوتۆڵیان لەگەڵ یەکدی هەیە و تەواوکەری یەکترن، هەر یەکەیان ئەویدی تەواو دەکات، کە پێکەوە لە دەوری ئەو ئامانجە دەخولێنەوە، کە هەوڵدانە بۆ فەراهەمکردنی پرۆسەیەکی سیاسی تێروتەسەل و تەواو کە سەرەنجامی ئەم پرۆسە تەواوەش دەمانگەیەنێ بە بەرقەراربوونی کۆمەڵگەیەکی تەندروست، کە تیایدا پرۆسەی بەدیموکراتیزەبوون دەگاتە ئاستێکی بەرز و بەرچاو.

کەواتە هەبوونی ڕۆشنبیری سیاسی و هۆشیاری لەلای تاکەکان لە ئاستێکی بەرزدا کۆمەڵگە ڕۆشنبیر و هۆشیار دەکات لە هەموو ئەو کار و جموجۆڵانەی کە لە پرۆسەی سیاسیدا ڕوو دەدات، کە ئەمەش وا دەکات پێوەرەکانی سیستەمێکی دیموکراتی لە کۆمەڵگەدا سەر هەڵبدات و کۆمەڵگە بەرەو قۆناخی بەدیموکراتیزەبوون ببات.

---

(٣٤) عابد خالید ڕەسوڵ، ڕۆڵی حکوومەت لە بەشداریکردنی سیاسیدا، گۆڤاری ڕۆشنگەری، لە بڵاوکراوەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فیکری و سیاسی، شوێن و ساڵ نەنوسراوە ژمارە (٢٥)، ل ١٣٩.

بەشی دووەم: ڕۆشنبیریی سیاسی و دیموکراتی

(٢ـ١) ڕۆشنبیریی سیاسی و سیستەمی سیاسی

(١.١.٢) کاریگەری و پێوەندی نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی و شێوازی سیستەمی سیاسی

دیاره ڕۆشنبیریی سیاسی لای هەر تاکێك و لەناو هەر کۆمەڵگەیەکدا پێوەندییەکی پتەوی بە شێوازی سیستەمی سیاسی ئەو دەوڵەتەوە هەیە و کاریگەرییەکانی خۆیشی لەسەر دادەنێت. بۆیە پێویستە تێڕوانینی گشتگیرانەی سیستەمی سیاسی، ژینگە کولتووریەکەی خۆی لە بەرچاو بگرێت کە کار دەکاتە سەر کارکردی سیستەمەکە، چونکە بەشێك لە ڕەفتاری تاکەکان لەناو دەزگە سیاسییەکاندا بە پێی کولتووری سیاسی دیار دەکرێن، کە بەها و ڕەوتە سیاسییەکانی پێ ئاراستە دەکرێن. لەلایەکی دیکەوە داواکاری فەرمانڕەوایکراوەکان لە سیستەمی سیاسی و شێوازەکانی گوزارشتکردن لەو داواکارییانە لەژێر کاریگەری کولتووری سیاسی باودایە. بەم جۆرە گۆڕانکاریی سیاسی پێوەندییەکی توندوتۆڵی بە ڕۆشنبیریی سیاسییەوە هەیە، هەردەم ڕۆشنبیریی پاڵنەرێك دەبێت لەسەر ڕێگەی گۆڕان یان بە پێچەوانەوە [٣٥].

کەواتە هەموو سیستەمێکی سیاسی بۆ ئەوەی توانای بەردەوامبوون و جێگیربوونی هەبێت، هەوڵ دەدات لە ڕێگەی پەروەردەی سیاسییەوە، بەها و نۆرمەکانی خۆی

---

(٣٥) د. کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٦.

لەناخی تاکەکاندا بچێنێت، لێرەشەوە کارێك بکات، کە خۆیان خۆبەخۆو بەویستی خۆیان بەپێی ئەو سنوور و یاسایانە ڕەفتاربکەن کە سیستەمەکە دیاریکردووە. بۆیە هەر سیستەمێکی سیاسی پێویستیی بە ڕۆشنبیریی سیاسی هەیە بۆ ئەوەی هاوکار و یارمەتیدەر بێت و پارێزگاری لێ بکات، بەو پێیەی پێوەندییەکی پتەو پێکیانەوە دەبەستێتەوە، ئەم ڕۆشنبیرییە لە سیستەمێکەوە بۆ سیستەمێکی دی جیاوازە، بەجۆرێك کە لەو سیستەمە سیاسییانەی تاکڕەوییە و دەسەلاتی تاك تیایدا بالادەستە ڕۆشنبیرییەکی سیاسی ئەوتۆ لەگەلی دا گونجاوە کە ڕەهەندەکانی برێتین لە ترس لە دەسەلات و ملکەچبوون بۆ دەسەلات و لاوازی مەیلی بەشداریکردن و کەم بڕوای بەشکۆمەندی و خودێتی مرۆڤ و ڕێگە نەدان بە ڕەخساندنی دەرفەت بۆ دەرکەوتنی ئۆپۆزسیۆن [٣٦]، چونکە ئەو سیستەمەی کە تێیدا پرۆسەی بڕیاردان لە لووتکەی هەرەمی سیاسیدا قۆرخ دەبێت، کەشوهەوای ئازادی لێ بزر دەبێت و هیچ جۆرە نەنگییەك نابینن لە بەکارهێنانی ترس و تۆقاندن دژی ژێر دەستەکانی خۆیان، بۆیە ئەم جۆرە سیستەمە بەشداری دەکات لە بەرهەمهێنانی کولتوورێکی سیاسییدا کە پێکهێنەرەکانی لە دەوری ڕقلێبوونەوەی دەسەلات و ترسان لێی و بایەخ نەدان بە هەموو شتێکی سیاسی و بزریی گیانی دەستپێشخەری و بلاوبوونەوەی مەیلی تاکایەتی دەسوڕێتەوە، کەواتە لەم جۆرە سیستەمانەدا ڕۆشنبیریی سیاسی لە چوارچێوەیەکی بەرتەسك دایە و تاکەکان لە فەراهەمکردن و بەدەستهێنانی ڕۆشنبیریی دا دەستەوسانن بە هۆی ئەو بارودۆخەوە کە سیستەمی سیاسی خولقاندویەتی و داخراوی دامەزراوەکانی جۆربەجۆر بەڕووی هاوولاتییان تیایدا، بەلام بە پێچەوانەوە لە سیستەمی سیاسی دیموکراتی ڕۆشنبیرییە سیاسییەکەی وا دەخوازێت کە باوەڕی بە مافەکانی مرۆڤ هەبێ،بڕوای تەواوی هەیە بە پێویستیی پارێزگاریکردنی تاکەکان و ڕێزگرتنی شکۆمەندی مرۆڤەکان لە کاتی هەر

---

(٣٦) کنێر عەبدولا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١.

پێشێلکردن و دەستدرێژیکردنێك بۆ سەر ئازادییەکانیان، هەتا ئەگەر هاتوو ئەم دەستدرێژیکردنانە لەلایەن خودی دەسەڵاتیشەوە بێت، هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی لەم جۆرە سیستەمە سیاسییەدا پێی وایە کە بۆ بەردەوامبوون و پاراستن و مانەوەی سیستەمە سیاسییەکە پێویستە برەو بدرێت بەهەستی متمانەکردنی دوولایەنە و باوەڕبوون بە هاووڵاتیان لەژێر کەشوهەوای کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی، چونکە ئەمە وا دەکات کە مرۆڤەکان بیرۆکە و ڕای بەرامبەری قبوول بکات و ڕێگە دەدات بە بوونی جۆرێك لە ئۆپۆزسیۆن لە چوارچێوەی بنەمای سیاسی کە ووردەکارانە دانراوە بۆ ڕێکخستنی پێوەندی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگەی سیاسی (٣٧).

بۆیە دەبینین کە ڕۆشنبیریی سیاسی کاریگەریی بەرچاوی هەیە لەسەر سیستەمی سیاسی تاڕادەیەکی زۆر، لە گەلێك وڵاتیشدا ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداری دەکات لە دیارکردنی شێوەی سیستەمی حوکمڕانی، بگرە لەگەڵ ئەوەشدا دەشێت بەشداری بکات لە دیارکردنی ڕەگەزەکانی سیستەمی حوکمڕانی، سەرباری ئەو کاریگەرییەی کە ڕۆشنبیریی سیاسی هەیەتی لەسەر سیستەمی سیاسی، پێوەندیی نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی و شێوازی سیستەمی سیاسی پێوەندییەکی زۆر پتەو و بەهێزە بە جۆرێك کە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی لەگەڵ جۆرێك بونیادی سیاسی یەکدەگرێتەوە، بەشێوەیەك کەوا ڕۆشنبیریی سیاسی سەرەتایی (ناوچەیی ـ کۆن) بەرامبەر بونیادێکی کۆمەڵایەتی کلاسیکی نامەرکەزی و ڕۆشنبیریی سیاسی ملکەچ گەرایی لەگەڵ بونیادێکی دەسەڵات پاوانخوازی و هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداریکردن دەهەمبەر بونیادێکی سیاسی دیموکراتی یەکدەگرێتەوە (٣٨).

لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێت گۆڕانکاریی لە سیستەمی فەرمانڕەوایدا ببێتە هۆی ڕوودانی هەندێك گۆڕانکاریی لە ناوەڕۆکی کولتووری سیاسییدا، بۆ نموونە کاتێك کۆمەڵگە

(٣٧) الشبكة النبأ المعلوماتية "الثقافة السياسية"، مصدر السابق.

(٣٨) عوسمان عەلی حەسەن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٩-٩٠.

خۆرئاواییەکان سیستەمی دیموکراتیان پەسەند کرد خاوەنی کولتووری دیموکراتی نەبوون، بەڵام بەشداریکردنێکی دیموکراتییانە بووە هۆی خوڵقاندنی کۆمەڵێك بەها و ئاراستە و هەست و سۆزی گونجاو بۆ سیاسەتی دیموکراتی (٣٩).

هاوڕێکی لە نێوان جۆری ڕۆشنبیریی و جۆری بونیادەکە ئارامی سیستەمی سیاسی بەرقەرار دەکات، ئەگەر ئەم دوو توخمە (ڕۆشنبیریی سیاسی لە لایەك و سیستەمی سیاسی لە لایەکی دیکەوە) لەناو هەر سیستەمێکدا کۆك نەبوون ئەوا کەلێنێ لە نێوان بونیادی سیستەمی سیاسی و ڕۆشنبیریی سیاسی دروست دەبێت و هەڕەشە لەسەر کاری ئەو سیستەمە دروست دەکات، بۆیە دەکرێت بگوترێت جێگیربوونی سیاسی پشت بە ڕۆشنبیریی سیاسی دەبەستێت چونکە تەبایی و ڕۆشنبیریی و کۆکبوونی ڕۆشنبیریی دەستەبژێر و حاکمەکان و جەماوەر یارمەتیدەرن بۆ جێگیربوونی سیاسی، بەپێچەوانەشەوە پارچە پارچەبوونی ڕۆشنبیریی و جیاوازی نێوان ڕۆشنبیریی جەماوەر و ڕۆشنبیریی دەستەبژێر و حاکمەکان سەرچاوەی هەڕەشەکردنە بۆ جێگیربوونی سیستەمی سیاسی، بۆیە دەبینین پێوەندییەکی پتەو هەیە لە نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی شێوازی سیستەمی سیاسی و بەشێوەیەکی توندوتۆڵ پێکەوە گرێدراون.

(٢-١-٢) کاریگەری ڕۆشنبیریی سیاسی لە بەدیهێنانی دیموکراتی:

مەبەست لە ڕۆشنبیریی سیاسی ئەو بیروبۆچوون و زانیاری و ئاراستە باوانەیە کە بەرامبەر کاروباری سیاسی و حوکمڕانی، دەوڵەت و دەسەڵات، ڕەوایەتی و بەشداریکردن لەلای تاکەس لە کۆمەڵگەیەکدا هەیە، ئاست و چۆنییەتی

(٣٩) د.کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٢٦.

ڕۆشــنبیری سیاســیی لای تاکەکــەس پێوەنــدیی بــە شــێوازی پــەرەوەردەکردنی سیاسییەوە هەیە لە هەر کۆمەڵگەیەکدا. پــەروەردەی سیاســیش برێتییــە لــەو پرۆســەیەی کــە لــە ڕێگەیــەوە تاکەکــەس زانیــاری، بــەها، ئایــدیا و فاکتــە سیاسییەکان وەردەگرێت. لەم چوارچێوەیەشدا، هەڵوێست، ئایدیۆلۆجیا، شێوازی بەشداریکردنی لە پرۆسەی سیاســی و ساتوســەودای و ڕەفتــاری ڕۆژانــەی خــۆی لەگەڵ ڕووداوە سیاسییەکاندا دیاری دەکات و ڕادەی بەشداری و کاریگــەربوونی لە پرۆسەی سیاسیدا دەستنیشان دەکات[٤٠].

بڵاوبوونەوەی هۆشیاری و ڕۆشنبیریی سیاسی لەسەر ئاستی تاکەکەس و لەکۆمەڵگەدا، ڕێگەخۆش دەکات بۆ ئەوەی زانیــاری ڕاســتەقینە ســەبارەت بــە ڕۆڵــی تاکەکــەس لــە سیستەمی دیموکراتیدا، هەنگاو بەهەنگاو لەناو دامودەزگــە ڕەسمییــەکانی دەوڵــەت و خانــە کۆمەڵایەتییەکانــدا جێگــەی خــۆی بکاتــەوە. هــەر لــە سیســتەمی خوێنــدن و سیستەمی سیاسییەوە، تا دەگاتە خێزان و ڕێکخستنە کۆمەڵایەتییەکان.

بەکورتی زانیاری و بەها و نۆرمە سیاسییەکان دەبنە بەشێك لە کولتــووری کۆمەڵگە. بەم پێیەش کولتووری فرەیی و قبووڵکردنی ڕەنگ و دەنگی جیاواز، تێگەیشتن لەوەی هیچ کەس و لایەنێك خاوەنی ڕاســتی ڕەهــا نییــە و کــەتواری کۆمەڵایــەتی و سیاســی زۆر لــەوە ئــاڵۆزترە کــە تــەنیا لەچوارچــێوەی یــەك لێکدانەوەدا سنووردار بکرێ، بگرە دەشێت لێکدانەوە و شیکردنەوەی جیاواز بۆ هەر دیاردە و ڕووداو و پێشهاتێك هەبێت، بەم شێوەیە بەشداریکردنی ئەندامانی کۆمەڵگــە لــە بڕیــارو بــەڕێوەبردنی وڵاتــدا و دەستاودەســتکردنی دەســەڵات بەشێوەیەکی ئاشتیانە و لە ڕێگــەی ســندووقەکانی دەنگدانــەوە، جیاکردنــەوەی دەسەڵاتەکان و مافی چاودێریکردنیان لەلایەن هاووڵاتیانەوە، حــوکمی زۆرینــە و

(٤٠) کنێر عەبدوڵا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

پاراستنی مافی کەمینە دەبێتە بەشێکی ئۆرگانیی کەلتووری کۆمەڵگە و تاکەکەسەکان ئامادە نابن لە هیچ بارودۆخێکدا دەستیان لێ هەڵگرن.
بەم شێوەیە، ئەگەرچی هەمیشە زۆرینەی هاووڵاتیانی کۆمەڵگەیەك، ئەوانەن کە لە دەرەوەی کایەی سیاسین، واتە بە پیشە سیاسەتمەدار یان چالاکڤانی ناو کایەی سیاسی نین، بەڵام بەهۆی هۆشیاری سیاسییانەوە، هەرکاتێك بەشدارییان لە پرۆسەی سیاسیدا کرد (بۆ نموونە لەکاتی هەڵبژاردن و دەنگدان و ڕیفراندۆمەکاندا)، بەو پێیە ڕەفتار دەکەن، کە دەبێ لە سیستەمێکی سیاسیدا ڕەفتاربکەن و کاریگەرییان هەبێ. لە بەرامبەردا تاچەند دەسەڵاتی سیاسی یان حکوومەت دابین کردنی پێداویستی و ئەو ئامانجانە سیاسیانەی کە خولیای جەماوەرە، ئەو جەماوەرەی کە خاوەن ڕۆشنبیرییەکی سیاسییە دەتوانێ دەسەڵات هان بدات بۆ دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانیان لە میانەی بەشدارییەکی کارا و چالاکی جۆراوجۆرو، بە پێچەوانەی ئەو جەماوەرەی کە خاوەن بەشدارییەکی کلاسیکی بەرتەسکە [٤١].
لاوازی ئەم بەشداریکردنەش بۆ نزمی ئاستی هۆشیاری و ڕۆشنبیری سیاسی دەگەڕێتەوە لای ئەو جەماوەرە بەرامبەر بە بونیادە سیاسییەکانی کۆمەڵگە، لە هەمانکاتدا یەکێك لە ئەرکەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی بریتییە لە لێکۆڵینەوەلەبارەی پرۆسەی بەشداری سیاسی و چۆنییەتی بەردەوامی و نوێکردنەوەی، ڕۆشنبیریی سیاسی ڕەگەزی هەرە سەرەکیی و بنچینەی گەشەپێدانی پرۆسەی بەشداری سیاسی و پەرەپێدانی سیاسییە، کە دەبێ ئەو ڕاستییە بزانین کە پرۆسەی نوێبوونەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی هاوکارمان دەبێت لە دروستکردنی جۆرێك لە پاڵنەرایەتی و کار و گەشەکردنی چالاکی دیموکراتی کارا لە ژیانی سیاسییدا، کە ئەمەش نایەتەدی ئەگەر لە ڕێگەی

---

(٤١) عوسمان عەلی حەسن، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٠.

ڕۆشنبیریی و هۆشیاری سیاسی کۆمەڵەوە نەبێت[٤٢]. واتە ڕۆشنبیریی سیاسی دەبەستێتەوە بە چالاکبوونی دیموکراتی.

هەرچی سەبارەت بەسیستەمی دیموکراتیشە، سەرچاوەکانی پەروەردەکردنی سیاسی جۆراوجۆرو فرە ڕەنگن. هەر لە خودی کایەی سیاسییەوە بگرە (کە دەنگ و ڕەنگی جیاواز و حزب و ڕێکخراوی سەر بە ئایدیۆلۆجیای جۆراوجۆری تێدایە)، تا دەگاتە کەناڵە جیاوازەکانی ڕاگەیاندن، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی (کە هەر یەکەیان بەپێی بیروبۆچوونی تایبەتی خۆیان چالاکی دەکەن و هۆشیاری سەبارەت بە کایەی سیاسی و ماف و ئازادییەکانی تاکەکەس بڵاودەکەنەوە)، زانکۆکان (کە بەشێوەیەکی زانستی و بەدوور لە ئایدیۆلۆجیا لە کۆمەڵگە و ئەرك و ماف و ئازادییەکانی تاکەکەس، پێوەندیی فەرمانڕەوا و هاووڵاتی، سیستەمە جیاوازەکانی حوکمڕانی...هتد، دەکۆڵنەوە و هۆشیاری سیاسی بڵاودەکەنەوە)، تا ناوەندە ڕۆشنبیری و ئەدەبییەکان و ناوەندەکانی چاپ و بڵاوکردنەوە و سەنتەرەکانی گفتوگۆ و سیمینار و دایەلۆگ. هەموو ئەو دامودەزگە و ناوەندە جۆربەجۆرانە، لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی هۆشیاری سیاسییەوە، یارمەتی تاکەکان دەدەن تێڕوانینێکی گشتگیرتر و بابەتیتری لەسەر کۆمەڵگە و کایەی سیاسی ناو کۆمەڵگە هەبێت و لەهەموو هەڵوێست و چالاکییەکانیدا، هۆشیارانەتر و کاراتر بەشداری هەبێت، چونکە بەشداریی ڕاستەقینە، بەرهەمی هۆشیاریی ڕاستەقینەیە بەرامبەر بە گرینگیی ڕۆڵ و چالاکیی تاکەکەس لەکایەی سیاسیدا.

لێرەوە گرینگی ڕۆشنبیری سیاسی و ئەو ناوەندانە دەردەکەوێت، کە کار لەسەر بڵاوکردنەوەی هۆشیاری و ڕۆشنبیریی سیاسی دەکەن. کە تاچ ڕادەیەك کاریگەرییان هەیە لە بەدیهێنانی دیموکراتی، چونکە لە بنەڕەتدا دیموکراتی بریتییە لەو سیستەمەی دەرفەتی بەشداریکردن لە پرۆسەی سیاسیدا بۆ تاکەکەس

---

(٤٢) د. عەبدوڵا محەمەد الرحمن، مصدر السابق، ص٤٤١ .

دەخولقێنێ، بۆیە تەنانەت ئەگەر ڕێسا و یاسا دیموکراتیەکانیش لە وڵاتێکدا بەرقەرار و لەئارادا بن، بەبێ تاکەکەسی هۆشیار و ڕۆشنبیر بە پرسە جۆربەجۆرەکان ئەم پرۆسەیە پڕ لەکەموکوڕی دەبێت لەبەرئەوەی دیموکراتی ڕاستەقینە، تەنیا کاتێك دەتوانێت بوونی هەبێت، کە تاکەکەسی خاوەن ویستی ئازاد بوونی هەبێت و لە ڕێگەی ئەو باکگراوەندە ڕۆشنبیرییەی کە هەیەتی کاریگەری خۆی دابنێت، ئەمەیش تەنیا لەڕێگەی بڵاوبوونەوەی هۆشیاری و ڕۆشنبیریی سیاسی و ئازادکردنی تاکەکەس لە کۆتوبەندی پێوەندییە کۆمەڵایەتییە خێڵەکییەکانەوە بونیاد دەنرێت، بۆیە لێرەوە دەگەین بەو بەرئەنجامەی کە ڕۆشنبیریی سیاسی بە ئاستێکی بەرز لە هەر کۆمەڵگەیەکدا و لە لای هەر تاکێك، کاریگەری دەبێت لە فەراهەمکردنی بنەماکانی دیموکراتی.

(٢.٢) کەناڵەکانی بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی
لە کۆمەڵگەی دیموکراتی دا.

بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی لەناو کۆمەڵگەدا و لە ژیانی سیاسی و کاروباری گشتیی دا، بە ڕێگەی چەندین کەناڵی جۆراوجۆرەوە فەراهەم دەبێت، لە هەمانکاتدا زۆری و هەمەلایەنی ئەو کەناڵانەش بایەخێکی زۆری هەیە بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریی سیاسی لەلای تاکەکانی کۆمەڵگە سەبارەت بە بونیادی سیاسی و پرۆسەی ڕۆشنبیریی سیاسی و پرسە جۆر بە جۆرەکانی دیکە.
لێرەدا هەوڵدەدەین باس لە (پارتە سیاسییەکان، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی، دەزگەکانی ڕاگەیاندن، چەند کەناڵێکی دیکەی وەك خێزان و قوتابخانە و...هتد) بکەین، بەو پێیەی کە ئەم کەناڵانە زیاتر لە هەر ڕێگە و دامەزراوەیەکی دیکە کار و چالاکی ئەنجام دەدەن.
ئەم ڕێگە و کەناڵانە دیارترین ئامرازەکانی پەرەپێدانی ڕۆشنبیرین، کە بێگومان سیستەمە کولتوورییەکان، تاڕادەیەکی زۆر سەرکەوتووبوون لە گۆڕینی بەرنامەڕێژی چوارچێوە کولتوورییەکان. بۆیە فەراهەمکردن و بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی لەرێگەی چەند دامەزراوەیەکەوە دێتەدی کەوا لە خوارەوە ئاماژە بە گرینگترینیان دەدەین.

(١.٢.٢) پارتە سیاسییەکان Political Partie:

بێگومان حزب یەکێکە لە پێداویستییەکانی سیستەمێکی دیموکراتی و بەیەکێك لە دەزگەکانی دیموکراتی ناوزەد دەکرێ، بوونی فرە حزبی یەکێکە لە خەسڵەتە دیارەکانی هەر سیستەمێکی دیموکراتی، پارتە سیاسییەکان چەند

ڕێکخراوێکی سیاسین و لە کایەی گشتیی و جۆربەجۆردا کاردەکەن و دەیانەوێت دەسەڵات وەربگرن، لە زۆرینەی وڵاتەکان دا پارتە سیاسییەکان ڕۆڵێکی گرینگ لە پرۆسێسی دیموکراتیدا دەگێڕن، لە ڕێگەی ئەو کار و چالاکییانەی کە ئەنجامی دەدەن و دەبنە پردی پێوەندی کە هاوولاتییان و حکوومەت بە یەکتری دە گەیەنن و ئەو ڕێگە و شێوازانەش دابین دەکەن بۆ ئەم مەبەستە [٤٣]، لەگەڵ ئەوەشدا زۆرینەی پارتە سیاسییەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن، کە پرەنسیپە دیموکراتییەکان دەپارێزن و پراکتیزەی دەکەن، واتە حزبە سیاسییەکان بنەماکانی سیستەمێکی دیموکراتی پێك دەهێنن.

حزب وەك ڕێکخراوێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی رۆڵێکی گرینگ دەبینێت لە درووستکردنی پێوەندی لە نێوان دەسەڵات و هاوولاتییان بەتایبەتی ئەو خەڵکانەی کە خوازیاری بەشداریکردنن لە سیاسەتدا، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هەر کاتێك ڕۆشنبیریی سیاسی لە ئاستێکی بەرزدا بێت لای تاکەکانی کۆمەڵگە، نێزیکبوونەوەی تاکەکان لە دەسەڵات و ناوەندەکانی بڕیار زیاتر دەبێت و تاك هەست دەکات بەکاریگەرییەکانی خۆی لەنێو سیاسەتی گشتییدا.

بۆیە لە چوارچێوەی کۆمەڵگە نوێیەکانی هاوچەرخ و دەوڵەتانی پێشکەوتودا حزبە سیاسییەکان توخمی گرینگ و ناوەندین لە پرۆسەی دیموکراتیەتدا، لە بەرئەوەی حزب وەك پرۆفیسۆری زانستە سیاسییەکان و یاسای دەستووری فەرەنسی "جۆرج بیردۆ" دەڵێت: (ئەو ئامرازەیە کە جێگرەوەی نییە بۆتاك بۆ ئەوەی بتوانێت کاریگەری هەبێت لەسەر بەڕێوەبردنی کار و باری گشتیی) [٤٤].

---

(٤٣) کۆمەڵێك نووسەر، زانستی سیاسیی، وئاوات ئەحمەد، چاپخانەی ڕەنج، چاپی یەکەم، سلێمانی، ساڵی ٢٠٠٦، ل ٨١ .

(٤٤) سەعید مەموزینی، سیاسەت گەمەیەکی بەردەوام، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ ، ل ١٣٤ .

بەم شێوەیە حزبە سیاسییەکان ئامرازێکە کە هاوولاَتییان لە میانەیەوە کار و چالاکی و کاریگەرییەکانی خۆیان ئاراستە دەکەن بەرامبەر بە سیستەمی سیاسی.

لێرەدا پێش ئەوەی کە باسی ڕۆڵی پارتە سیاسییەکان بکەین وەك ئامرازێك بۆ فەراهەمکردنی ڕۆشنبیریی سیاسی تیشکێکی کورت دەخەینە سەر چەمکی پارتە سیاسییەکان و مێژووی سەرهەڵدانی پارتە سیاسییەکان، دیارە سەبارەت بە چەمکی پارتە سیاسییەکان پێناسەی هەمە جۆری بۆکراوە، بەلاَم لەگەڵ ئەوەشدا لەنێو پێناسە جۆربەجۆرەکاندا خاڵی هاوبەش هەیە، هەرچەندە کەوا چونیەك نین، لەگەڵ ئەوەشدا بەم شێوەیە گوزارشتیان لێکردووە (حزب دەستە و گرووپ و ڕێکخراوێکی سیاسییە کە هاوبیران و لایەنگرانی ئایدیایەك بە پێی ویستی خۆیان کۆدەبنەوە پرۆگرام و پێڕەوی ناوەخۆی هەیە لەگەڵ سەرکردایەتی و ڕێبازی تایبەتی خۆی و لە کۆمەڵە مرۆڤێکی هاوئامانج پێك دێت کە لەژێر ئالاَکەی کۆبوونەتەوە [٤٥].

هەروەها "مۆریس دوڤرجیە" پرۆفیسۆری فەرەنسی لەمەڕ حزبە سیاسییەکان دەڵێت (کۆمەڵە خەڵکێکی یەکگرتوون لەسەر بنچینەی سیستەمێك) [٤٦].

کەواتە پارتە سیاسییەکان گوزارشتن لەکۆبوونەوەی ژمارەیەك هاوولاَتییان لەڕێکخستنێکی دیاری کراودا کە دەیەوێت بەرگری لە بەرژەوەندی و سەرکەوتنی بیرۆکەکانیان بکان و گفتوگۆ لەگەڵ گەل دا بکات بە هۆی پێدانی بەرنامەی چاکسازی لە ژیانی سیاسیدا، وە بەشداریان پێ بکات بۆ ئەوەی لایەنگری زۆر بەدەست بهێنن.

---

(٤٥) زاهیر محەمەدی و یاسین حاجی زادە، فەرهەنگی سیاسیی(ئارش)، چاپخانەی ڕۆژهەلاَت، چاپ نەنوسراوە، ساڵی ٢٠٠٦، ل ١٧١ .

(٤٦) وەرگیراوە لە : مسعود عبدالخالق، مەوسوعەی جودی، نووسینگەی تەفسیر، چاپی یەکەم، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٨، ل ٥٧٠ .

له لایەکی دیکەوە یاساناسی ناوداری فەرەنسی" ئەندریە هۆریـۆ" بـەم شـێوەیە پێناسەی حزبە سیاسییەکان دەکات:(حزبەکان ڕێکخستنی بـەردەوامن و لەسـەر ئاستی نیشتمانی و ناوچەیی کار و چالاکییان هەیـە، لـە پێنـاو بەدەسـتهێنانی پشتگیری گەل، بە مەبەستی گەیشتن بە دەسەلات بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتێکی دیاری کراو) [٤٧].

پاشان ئەگەر بێینە سەر باسی مێژووی پارتە سیاسییەکان و بنچـینەی سـەرهەڵدانی دەبیــنین پێوەندییــەکی زۆری بــە پەرەســەندنی دەولــەتی مــۆدێرن و دیمــوکراتی پەرلەمانییەوە هەیە لە ئەوروپای خۆرئاوا و ولاتە یەککگرتووەکانی ئەمەریکا.

"بلامبورا" لەگەڵ "موریس دوڤرجیە" کۆکن لەسەر ئەوەی بیرۆکەی حزب یەکەم جار لـە ئەوروپا سەری هەڵداوە، لە سەدەی نۆزدە لە ئینگلترا بە شـێوەیەکی ڕوون دوای ڕیفـۆڕمی هەڵبژاردن لە سـاڵی ١٨٣٢ دا، لـە ولاتـە یـەکگرتوەکانی ئەمـەریکا حزبـی سیاسـی دەرکەوتن لە ، سەردەمی سەرۆك "ئەندرۆ جاکسۆن" لە سالانی١٨٣٠.

پاشان پارتە سیاسییەکان فرەوانبونیان بە خۆیەوە بینی و لـە ولاتـانی تـردا سـەریان هەڵـدا وەك ئـەڵمانیا و فەرەنسـا [٤٨]، لەگـەڵ ئەمەشـدا، کـە ئینســکلۆپیدیای کۆمەڵناسی کە ئینسکلۆپیدیای جیهانییە لەبارەی سەرهەڵدانی حزبـە سیاسـییەکان هەمان مێژووی تۆمار کردووە و دەڵێ: (هەتا ساڵی ١٨٥٠ لە هیچ ولاتێك حزبایەتی لێ نەبووە، بەو واتا و پێناسەی کە ئێستە بۆ حزب دەکرێـت). کـە لـە قۆناخـەکانی دواتردا ئـەزموونی حزبایـەتی لـە کۆمەڵگـەکانی دیکـەدا بـەدیار کـەوتن و ڕۆڵـی بەرچاویان گێڕا لە وەبەگەڕخستنی کۆمەڵ لە کایە جۆربە جۆرەکاندا.

---

(٤٧) وەرگیراوە لە : عوسمان عەلی وەیسی، حزب لە کۆمەڵگای سەردەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، ل ٢٢-٢٣ .

(٤٨) نقلا عن : د.حسان محمد شفیق العانی، الانظمة السیاسیة و الدستوریة المقارنة، بدون مطبعة و طبعة، سنة ٢٠٠٧، ص ٢٥٦ .

پاش شیکردنەوە و پێناسەکردنی چەمکی پارتە سیاسییەکان و ئاوڕدانەوەیەك لە مێـژووی سەرهەڵدانی و ئەو ڕۆڵە ئەکتیڤەی کە لە کۆمەڵگەدا ئەنجامی دەدات. لێرەدا ئامـاژە بـە پارتە سیاسییەکان دەکەین وەك یـەکێك لـەو کەناڵانـەی کـە ڕۆڵـی بەرچـاوی هەیـە لـە فەراهەمکردنی ڕۆشنبیریی سیاسیدا. بۆیە کاتێك کە باس لە پارتە سیاسییەکان دەکـەین لە بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسیدا، دەبیـنین کـەوا پارتـە سیاسـییەکان بـە یـەکێك لـە گرینگترین میکانیزمـەکانی نوێکردنـەوەی کولتـووری دادەنرێـت دەتوانێـت لـە ڕێگـەی بەرنامەکانی ڕۆشـنبیرکردنی سیاسـییەوە بـەها نوێیـەکان بخاتـە دەروونـی تاکەکانـەوە و زانیاریی سیاسی پتریان پێ بدات، لەگـەڵ ئـەوەی دەتوانێـت جـەماوەر تـەیار و ئاراسـتە بکات بۆ ئەنجامدانی بەرنامەی گەشەپێدان بەهەوڵ و ماندووبوونی خۆیـان کـە جگـە لـە شوێنەوارە مادییەکانی، چەند شوێنەوارێکی مینۆکیشـی (گـوزارەی) دەبێـت لـە بـواری نوێکردنەوەی گیانی دەستپێشخەری و هیواداری، هەروەها قایلکردنی جەماوەر بۆ سـود و کاری هاوبەش و جەختکردن لەسەر وابەستەگیان بۆ سیستەمی سیاسی [٤٩].

حزبی سیاسی هەر لە سەرەتای دروستبوونییەوە بۆ بە دیهێنانی ئامـانجێکی دیـاری کـراو دادەمەزرێ و کۆمەڵـە ئـەرکێکی سـەرەکیی لـە کۆمەڵگـە هەیـە، یـەکێك لـەو کـارە سەرەکییانەی کە پێی ئەنجامی دەدات برێتییە لە پێکهێنانی ئاراستە و هزرەکـان کەواتـە حزب رۆڵی هەیە لە پێکهێنـان و ڕەخسـاندن یـان لـە داڕشـتنەوە و پاراسـتنی هەسـتی سیاسی لەلای تاکەکان، کەوا حزبەکان بەخشینی زانیاریی و ئاشکراکردنی بۆ هاووڵاتییـان لە میانەی ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکان و کۆبوونەوە و کار و چالاکییەکانی حزب) [٥٠].

بۆیە دەبینین پارتە سیاسییەکان فاکتەرێکی گرینگن لە پرۆسەی پەروەردەکردندا ئەمـەش لە ڕێگەی چەسپاندنی بەها و چەمك و بڕواگەلی سیاسی دیـارکراوەوە لـەناو کۆمـەڵانی خەڵکی بەمەبەستی ئاڕاستەکردنی تاکەکان ڕووە و سیاسەتێکی دیارکراو. کـەوابێ پارتـە

---

(٤٩) د. کمال مەنوفی، هەمان سەرچاوە پێشوو، ل ٢٣٤ .

(٥٠) د.حسان محمد شفیق العانی ، نفس المصدر السابق ، ص ٢٥٨ .

سیاسییەکان ڕۆڵێکی دوو جەمسەری لە پرۆسەی پەروەردەکردنی سیاسیدا دەگێڕن، کە ئەویش خۆی لە پشتگیریکردنی ڕۆشنبیریی سیاسی باو و خولقاندنی ڕۆشنبیریی سیاسی نوێدا دەبینێتەوە. ڕۆڵی حزب لە بواری گۆڕانکاریی و فەراهەمکردنی ڕۆشنبیریی دا بەستراوەتەوە بە چەند فاکتەرێکەوە کە دیارترینیان برێتییە لە ئایدیۆلۆژیا و ڕێکخستنی حزبی و سەرکردایەتی کاریزمایی، واتە دەبێت حزب ئایدیۆلۆژیایەکی ناپارێزکاری هەبێت و ئایدیۆلۆژیایەك بێت داوای گۆڕینێکی ڕیشەیانەی ڕەوشەکانی کۆمەڵگە بکات بۆ ئەوەی بتوانێت کولتوورێکی سیاسی نوێ بخولقێنێت، لەلایەکی دیکەشەوە هەتا ئۆرگانەکانی حزب چالاکانەتر و بەربڵاوتر کار بکات و زیاتر جەماوەری میللی لە خۆبگرێ زۆر زیاتر کاریگەری دەبێت لە بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریی سیاسیدا.

بەهەمان شێوەش پێوەستبوونی حزب بەسەرکردایەتییەکی کاریزماییەوە توانای حزب پتر دەکات لە بەدیهێنان و پەرەسەندنی ڕۆشنبیریی [٥١].

لە کۆتای دا دەڵێین هەبوونی پارتی سیاسی لەسەر گۆڕەپانی سیاسی وڵات، پێداویستییەکی هەرە سەرەکییە لە پێداویستییەکانی دیموکراتی و بەبێ هەبوونی پارتە سیاسییەکان ناکرێت لە وڵاتێك باس لە هەبوونی دیموکراتی بکرێت، چونکە پارتە سیاسییەکانن ئەو ڕەوشە دیموکراتییە دەخولقێنن لە وڵاتێکی دیموکراتدا، هەر لەبارەی ڕۆشنبیرکردنی سیاسیانەی جەماوەرەوە پارتە سیاسییەکان وەکو قوتابخانەیەکن بۆ ڕۆشنبیرکردنی جەماوەر لە ڕووی سیاسی و هەموو ئەو بابەت و پرسە و بوارانەش کە بە سیاسەتەوە گرێدراون یان سیاسەت ساتوسەودایان لەگەڵدا دەکات وەك پرسەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی) [٥٢].

---

(٥١) د.کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٧ .

(٥٢) ڕزگار محەمەد قادر، لە پێناو کوردستانێکی نوێ دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٢٢١-٢٢٢ .

پارتە سیاسییەکان لە ڕێگەی کۆبوونـەوەی حزبـی و بڵاوکـراوە و کەناڵـە ڕاگەیاندنـەکانی خۆیانەوە بابەتە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان تاوتوێ دەکات و دەیانکەنە بابەتی گفتوگـۆ و ڕا گۆڕینـەوە کـە لـەم کـردارەدا جـەماوەرێکی زۆر گوێیـان لێ ڕادەگـرن و بەشداریان لەگەڵدا دەکەن و لە ئەنجامی ئەوەشدا فێری شتی نوێ دەبن و لەسەر شتی نـوێ پەروەردەدەبن و ڕۆشنبیریی سیاسی نوێش بونیاد دەنێنن.

(٢.٢.٢) ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی: Civil Society

ڕێکخراوەکـانی کۆمەڵگـەی شارسـتانی یـەکێکی دیکەیـە لـەو ڕێگـە و کەناڵـە سەرەکییانەی، کە ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەدا بەدی دەهێنێت و بڵاوی دەکاتـەوە و تاکەکان ڕۆشنبیر و هۆشیار دەکات لەسەر بابەت و دیـاردە سیاسـی و کۆمەڵایەتیـەکان. ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی دەزگەیەکی فەرمانڕەوای نییە، بگـرە جۆرێکـە لـە چالاکی ئارەزوومەندانە، لەسەر ڕۆشنبیرییەکی ئارەزوو مەندانـە، کاردەکـات لـە ڕێگـەی چالاکوانە کۆمەڵایەتییەکان و ڕۆشنبیرەکان لەسـەر وەگەڕخسـتن و ڕۆشـنکردنەوەی ڕۆح و هەستی کاری بە کۆمەڵ و پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییانەی کە دەوڵەت ناتوانێت پڕیان بکاتەوە بە هۆی زۆربوونی کارەکان [٥٣]. واتـە دەوڵـەت و حکوومـەت هەرچـەندە فـرەوان بێـت و دامودەزگەی پتری هەبێت هەرگیز ناتوانێت سەرتاپای پێداویسـتییەکانی کـەرت و بـوارە جۆراوجۆرەکانی ژیـانی کۆمەڵگـە پڕبکاتـەوە و هەڵبسـوڕێنێ. ئەمـەش وا دەکـات کـە ئۆرگانی دیکە لەناو دەوڵەتدا هەبن وەکو ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی تـاکو ئـەو کەلێنانە پڕبکەنەوە، ئەم ڕێکخراوانە پێویستە لەسەریان ببنە بنەمای دروستکردنی پـردی دایەلۆگ لە نێوان دەسەڵات و هاووڵاتیانـدا، دایـەلۆگێکی شارسـتانییە لەسـەر بنـەمای

(٥٣) د. سهيل عروسي، المجتمع المدني و الدولة، طبعة الاولى، دار الفكر، دمشق – سوريا، سنة ٢٠٠٨، ص ٨٧ .

گوێگرتن و خستنه ڕووی خواسته ڕەواکان لە لایەن سەر جەم چین و توێـژەکانی کۆمەڵگـە [٥٤].

ڕێکخراوی شارستانی ئەکتیڤ و کارا لە هەر سیسـتەمێك و کۆمەڵگەیـەکی دیموکراتیـدا ڕۆڵێکی چالاکانەی هەیە لە برەودان بە بزاڤی ڕۆشنبیریی و دەبنە سـەکۆیەکی دایـەلۆگ و گفتوگۆ و پردی پێوەندی لە نێوان هاوولاتیان و دەسەڵاتی سیاسی و وە هۆشـیارکردنەوە و ڕۆشـنبیرکردنی تاکـەکان بەرامبـەر بـە پرۆسـەی سیاسـی، ئاشـکرایە زانایـانی بـواری کۆمەڵناسی بە گشتیی بایەخ و گرینگی گەورەیان داوە بە پرسەی پێناسەکردنی چـەمك و زاراوەکان، کۆمەڵگەی شارستانی وەکو هـەر چـەمکێکی تـر لـەم حاڵەتـە بـەدەر نییـە، زاراوەی کۆمەڵگەی شارستانی بە یەك ڕستەی جێگیر پێناسە ناکرێ بگرە بە شێوازی جۆر بەجۆر گوزارشتی لێکراوە، ئەرکی کۆمەڵگەی شارستانی لەوەدا چڕدەبێتەوە کە گرووپێـك لە خەڵك لە دەوری یەك کۆببنەوە بۆ ئەوەی کێشە هاوبەشەکانیان چارەسەر بکـەن، بۆیـە کۆمەڵگەی شارستانی بریتییـە لـە " کۆمەڵگەیـەك کـە ئەندامـەکانی ئەوەنـدە ئـازادن دەتوانن بۆ ڕاپەڕانـدنی کاروبـارە سیاسـی و کۆمەڵایەتیـەکانیان ڕێکخـراو و ئەنجومـەنی جۆراوجۆر پێك بهێنن" [٥٥]. کۆمەڵگەی شارستانی خەسڵەت و تایبەتمەندی خۆیان هەیە، کە ئامانجیان ئەوەیە رسیستەمێکی سیاسی دیموکرات یان ئایدۆلۆژییەکی تەندروست یـان حکوومەتێکی کارا بێننە سەر کار، لە ڕێگەی ئەو کار و چالاکییانەی کە لە کۆمەڵگـەدا ئەنجامی دەدەن و هەوڵ دەدەن بۆ چێکردنی تاکێکی ڕۆشنبیر و کۆمەڵێکی هۆشیار.

کۆمەڵگەی شارستانی لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا نموونەیـەکی نـوێی سیسـتەمێکی دیمـوکراتی بەردەوام و وەرچەرخاوە، کۆمەڵگەی شارستانی لای هزرڤانی ئیتاڵی ئەنتۆنیۆ گرامشی لـە پێوەندییە ڕۆشنبیریی ئایدیۆلۆژییەکان پێك دێت، بەو پێیەی هەموو چـالاکییە گیـانی و

---

(٥٤) ڕابەر تەلعەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٨ .

(٥٥) دامەزراوەی میهەن، کۆمەڵگەی مەدەنی هێزێکی نوێ، و: کۆسار فەتاحی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٦، ل ٨ .

ئەقڵانییەکان لە خۆدەگرێت، کەواتە کۆمەڵگەی شارستانی لای گرامشی کات و ساتی ئەرێنی و کارا لە پێشکەوتنە مێژووییەکانە، بۆیە گرامشی جیاواز لە فەیلەسووفان و هزرڤانانی دیکە پانتاییەکی نوێی خستە سەر ناوەڕۆکە سیمانتیکییەکەی کێشمەکێشی ئایدیۆلۆژیانە، چەمکی کۆمەڵگەی شارستانی بەو بۆچوونە پانتاییەکە بۆ کێشمەکێشی ئایدیۆلۆژیانە، جا ئەگەر جڤاکی سیاسی پانتاییەك بێت بۆ کۆنترۆڵی سیاسی بە هۆی هێز و دەسەڵات، ئەوا کۆمەڵگەی شارستانی پانتاییە بۆ هەژموونی ڕۆشنبیریی و ئایدۆلۆژی (٥٦).

کەواتە لەم تێڕوانینەی گرامشی بۆ کۆمەڵگەی شارستانی دەگەینە ئەو ڕاستییەی کەوا ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی ڕۆڵێکی چالاکانەیان هەیە لە هەژموونی ڕۆشنبیریی و برەدان بە ڕەوتی هۆشیاری لەنێو کۆمەڵگەدا، لەلایەکی دیکەوە هزرڤانی ئینگلیزی "تۆماس بین" ١٧٣٧ – ١٨٠٩ یەکەمین کەسە کە جیاوازی کردووە لە نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگەی شارستانی، بەبۆچوونی ئەو (دەوڵەت قەوارەیەکی دروستکراوە و سەپێنراوە بەسەر کۆمەڵگەدا و ڕێگە بە ڕۆڵی تاکەکان نادات، کە کۆششی ئارەزوومەندانە بدات، لەبەرئەوەی دەوڵەت بەسرووشتی خۆی خاوەن و دەسەڵاتە، بەڵام کۆمەڵگەی شارستانی بە پێچەوانەی کۆمەڵگەی سیاسی (دەوڵەت) دەیچوێنێ و پێکیان دەگرێتەوە، کۆمەڵگەی شارستانی بەرای ئەم هزرڤانە تەنیا گەشەسەندوو دەبێ بە گەشەسەندنی چاکەکانی شارە و بەها و شکۆمەندییە شارستانییەکان وەکو هاوکاری، خۆشەویستی نێوان مرۆڤەکان، ڕۆحی بە کۆمەڵ، چالاکی ئارەزوومەندانە، یەکسانی، دادپەروەری، بەرەو کاری بێ لایەنی و... هتد) کۆمەڵگەی شارستانی تمپیلی ئەم جۆرە چاکانە دەکات، کە ئەمانەش دەبنە پاڵپشتییەك دژی حکوومەتی تۆتالیتاری و دژی بەزۆر ڕۆچوونی هیلاکبەرانە، کۆمەڵگەی

---

(٥٦) د.کەریم ابوحلاوە، گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی، و: اسماعیل کوردە-ڕەوشت ڕەشید=نوری بێخاڵ، چاپی دووەم، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٤، ل ٨٠ – ٨٣.

شارستانی پانتایی رەوشتی بەرجەستە دەکات لەنێوان حاکم و مەکوم، چەمکی کۆمەڵگەی شارستانی بریتییە لەو گۆڕەپانەی کە دامەزراوەی ئارەزوومەندانە لە خۆدەگرێت لە نێوان تاك و دەوڵەتدا (٥٧).

ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی ڕۆڵێکی ئەوەندە گرینگیان لە بەڕێوە چوونی پرۆسەی دیموکراتی هەیە بە جۆرێك زۆر لە شارەزایان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن و دەڵێن ئەستەمە قسە لەسەر دیموکراتی لە وڵاتێك دا بکرێت ئەگەر ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی لەو وڵاتە دا نەبن، بەڵام لەلایەن دەسەڵاتی سیاسی و پارتە سیاسییە فەرمانڕەوایەکان پەکیان خرابێ و کۆنترۆڵکرابن، بەڵام دەبێت ئەوەش لە یاد نەکەین کە کۆمەڵگەی شارستانی بەبێ جۆرێکی تایبەت لە زانیاریی و ڕۆشنبیریی و مەعریفە و هۆشیارییەکی پتەوبەرز ئەستەمە درووست ببێت، دەکرێت دوو ئاکاری سەرەکیی ئەو شێوە زانیاریی و مەعریفە و ڕۆشنبیرییە جیابکەینەوە، کە بۆهاتنە کایە و بەرقەراربونی کۆمەڵگەی شارستانی پێویستن کە بریتین لە ڕەخنەییبوون و ڕێژەیبوون. ڕەخنەیبوون بەو واتایەی کەلەبەرامبەر ستراتیژەکانی بێدەنگکردن و دیسپلینکردن و بێمافیدا بێدەنگ نابێت، ڕێژەیبونیش بەو واتایەی بەناوی هەقیقەتێکی رەهاوە نادوێت و بەناوی ئەو راستیشەوە کەس بێدەنگ ناکات و دنیا و دیاردەکان بە شێوەیەکی سادە بۆ ڕەش و سپی و دۆست و دوژمن دابەش ناکات (٥٨).

لە کۆتایدا دەڵێین کاتێك کەوا ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی پۆلێن دەکرێت بۆچەندین ڕێکخراو و گرووپ یەکێك لەو گرووپانە پێیان دەوترێت ڕێکخراوە هزری و ڕۆشنبیرییەکان، ئەو ڕێکخراوانە دەگرێتەوە کە بایەخ بە پتەوکردن و بەرزکردنەوەی ئاستی

---

(٥٧) شوقی جلال، المجتمع المدنی و ثقافة الاصلاح، الطبعة الاولی، دار العین، القاهرة، ٢٠٠٥، ص٣١-٣٤.

(٥٨) مەریوان وریا قانع، شوناس و ئالۆزی، چاپ نەنوسراوە، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ١٨٠.

ڕۆشنبیریی توێژە جۆربەجۆرەکانی کۆمەڵگەیان دەدەن لە بوارێکی دیارکراوی ڕۆشنبیریی، بۆ نموونە ئەو ڕێکخراوانەی کە بایەخ بە بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی یاسایی یان سیاسی یان کۆمەڵایەتی دەدەن، هەروەها ئەو ڕێکخراوانەش دەگرێتەوە کە هەوڵی پراستن و بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی و کولتووری توێژێکی نەتەوەیی یان ئاینی یان ئاینزانی دیاری کراو دەدەن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو زانکۆ و سەنتەرانەی تۆژینەوەش کە بایەخ بەلایەنی هزری و رۆشنبیری دەدەن.

(٣-٢-٢) دەزگەکانی ڕاگەیاندن: Mass Media

دەزگەکانی ڕاگەیاندن یەکێکی دیکە لە کەناڵەکانی بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی و ڕۆڵێکی گرینگ و بەرچاو دەبینێت لە هەموارکردن و گۆڕینی بەها و بۆچوون و ئاراستەی تاکەکان، لە بوارە جۆربەجۆرەکاندا و بەشداری دەکات لە ئامادەکردنی هاووڵاتییان بۆ گێڕانی ڕۆڵێکی ئەکتیڤ و سوودمەند، لێرەدا دەزگەکانی ڕاگەیاندن مەبەستمان پێی هەر سێ جۆری ڕاگەیاندنی بینرا خوێنرا و بیستراوە وەك تەلەڤیزیۆن و ڕۆژنامە و گۆڤار و ڕادیۆ و تۆڕی ئینتەرنێت، کە ئەم ئامرازانە ڕۆڵێکی گرینگ لە پرۆسەی پەروەردەکردنی سیاسییدا دەگێڕن، بەو پێیەی کە لە ڕێگەی ئەم ئامرازانەوە تاکەکان چەکدار دەبن بە زانیارییە سیاسییەکان و بەشداری دەکەن لە پێکهێنان و سەقامگیربوونی بەها سیاسییەکان.

لە کۆمەڵگە پێشکەوتووەکاندا ئامرازەکانی ڕاگەیاندن لەسەر ئاستێکی فرەوان گەشەدەکەن و گواستنەوەی زانیاریەکان لەبارەی بریار و سیاسەتەکانی چینی حوکمران بۆ جەماوەر و هەروەها گواستنەوەی زانیارییەکان لەسەر داخوازی و کاردانەوەی جەماوەر بۆ

بژاردەی فەرمان رەوا. ئەو دەرپەڕینە بەردەوامەی زانیارییەکان لە سەرەوە بۆ خوارەوە و بەپێچەوانەشەوە جەخت لەسەر بەها و ڕۆشنبیرییە سیاسییە باوەکان دەکاتەوە (٥٩).

بۆیە دەزگەکانی ڕاگەیاندن لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا بەهۆی پێشکەوتنی بەرچاوی تەکنۆلۆژیاوە ڕۆڵێکی ئەکتیڤ دەگێڕن لە پێکهێنانی ڕۆشنبیرییەکی سیاسی نوێ دا.

لەم ڕوانگەشەوە کە باس لە میدیا دەکەین بەشێوەیەکی گشتیی شرۆڤەی دەکەین بە پێی ئەو ئەرك و چالاکییانەی کە ئەنجامی دەدات دابەشمان نەکردووە بۆ سەر میدیای ئەهلی و میدیای حزبی.

پێش ئەوەی کەباس لەدەزگەکانی ڕاگەیاندن بکەین وەك ئامرازێکی سەرەکیی بۆ فەراهەمکردنی ڕۆشنبیریی سیاسی، دەمانەوێت تیشکێك بخەینە سەر پێناسەی چەمکی ڕاگەیاندن و مێژووی سەرهەڵدانی.

پێناسەکردنی چەمکی ڕاگەیاندن بە چەندین شێواز گوزارشتی لێکراوە و هەندێك پێیان وایە "ڕاگەیاندن پەیامێکی هزرییە و چەند ناوەڕۆکێکی جیاجیا و ئامانجی جیاواز لە خۆدەگرێ بەپێی ئەو ناوەڕۆکانەی کە گوزارشتی لێ دەکات، بەو نیازەی لەڕێی هۆکارە جیاجیاکانی پێوەندییەوە لەگەڵ خەڵکی دا بدوێ" (٦٠). هەروەها لە فەرهەنگی "ویستەردا" هاتووە کە (ڕاگەیاندن ئەو کردەوەیەیە کە تیایدا ئاڵوگۆڕی چەمکەکان لە نێوان کەسەکاندا دەهێنێتەکایەوە بە بەکارهێنانی هێمای زانراو، یان بریتییە لە زیادکردنی هۆشی جەماوەر بەهەواڵ و زانیاریی و ڕا بەمەبەستی کارتێکردن بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ) (٦١).

---

(٥٩) کنێر عەبدوڵا ، سەرچاوەی پێشوو، ل٦١ و ٦٢.

(٦٠) د.هانی ئەلرەزا و د. رامز عەممار، ڕای گشتی و ڕاگەیاندن و بانگەشەکردن، و: ئەحمد سەلام، چاپخانەی ئەلەند، چاپ و ساڵ نەنوسراوە، ل ١٠١.

(٦١) وەرگیراوە لە : هەڤاڵ ئەبوبەکر، ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی کوردی، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ساڵی ٢٠٠٢، ل ١٦.

لەلایەکی دیکەوە میدیا بەم شێوەیەش گوزارشتی لێکراوە کە (ڕاگەیاندن بریتییە لە هێنانی چەند ڕا و بۆچوون و بابەتێکی ڕۆشنبیریی، وە چەند ڕاستییەکی بابەتییە کەهەندێ کاریگەریان هەیە لەسەر بیروباوەڕ و ڕەفتار و هەڵسوکەوتی ئەوانەی کە شتەکانیان بۆ دەگوازرێنەوە) (٦٢).پاشان ئەگەر باسێکی کورت لە مێژووی ڕاگەیاندن بکەین دەبینیین کە ڕاگەیاندن مێژوویییەکی کۆنی هەیە و دەتوانین بڵێین لەگەڵ دروستبوونی مرۆڤ و نیشتەجێبوونی لەسەر زەویدا بوونی هەبووە، چونکە ئەگەر ڕاگەیاندن شێوەیەك لە شێوەکانی پێوەندیکردن، کەناوە زانستییەکەیەتی، بەم واتایە هەر لەسەرەتای دروستبونی ئادەمیزادەوە پرۆسەی ڕاگەیاندن دەستی پێکردووە و مرۆڤ خۆی پراوەی کردووە لە میانەی قسە و وتووێژەوە بەکاری هێناوە بۆ قەناعەت پێهێنانی بەرامبەر و تێگەیاندنی، پاشان لەگەڵ گەشەکردن و بەرەو پێشچوونی مرۆڤەکان و گەشەکردنی کایە مرۆڤایەتیەکان و پەرەسەندنی پێوەندییە مرۆی و نێودەوڵەتیەکان، ڕاگەیاندنیش وردە وردە گەشەی کردووە و بە چەندین قۆناخی جۆراوجۆردا گوزەری کردووە تا گەیشتۆتە ئەم قۆناخەی ئێستەی (٦٣). بەم شێوەیە ڕاگەیاندن تەنیا لە چوارچێوەیەکی تەسکی بیستن و نوسیندا نەماوەتەوە و چەندین پێشکەوتنی گەورەی بە خۆیەوە بینیوە کە ئەو هەموو دەزگەی بینین و بیستن و تەکنیکی نوێیە هاتۆتە ئاراوە لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆن و کەناڵی ئاسمانی و ڕۆژنامەگەری بە هەموو جۆرەکانییەوە تا ئەو ئاستەی کە خۆی لە مەیدانەکەدا سەپاندوە و بە دەسەڵاتی چوارەم ناو زەند دەکرێ (٦٤)، بۆیە دەبینین ڕاگەیاندن لە لە کۆن و ئێستەشدا ڕۆڵی گرینگتر و زیاتر دەبینێت لە هۆشیارکردنەوە و ڕۆشنبیرکردنی تاکەکاندا

---

(٦٢) ئەحمەد ئیبراهیم وەرتی، ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی ئیسلامی، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوار چرا، چاپی یەکەم، سلێمانی، ساڵی ٢٠٠٨، ل ١.

(٦٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٣.

(٦٤) بۆ زیاتر زانیاری و شارەزای لە مێژووی ڕاگەیاندن، بڕوانە: هەڤاڵ ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣.

سـەبارەت بـە بـوارە جۆربـەجۆرەکان لـە ڕووی سیاسـی و ئـابووری و کۆمەڵایەتییـەوە. ڕاگەیاندن یەکێکە لە پێکهاتەکانی سیستەمی سیاسـی، بـەپێی ئـەو کاریگەرییـەی کـە هەیەتی لەسەر هۆشیارکردنەوەی هاووڵاتی و دروستکردنی ڕای گشتیی، لـە هەمانکاتـدا دەزگەکانی ڕاگەیاندن ڕۆڵێکی کارا دەگێڕێت لـە بەشـداری سیاسـی هاووڵاتییانـدا، بۆیـە شارەزایانی ئەو بوارە لەنێو پاڵنەرە کولتووریەکان بۆ بەشداری سیاسی باس لە کاریگـەری ڕاگەیاندن دەکەن لەو بارەیەوە [٦٥]، یـەکێك لـەو ئەرکـە سـەرەکییانەی کـە دەزگـەکانی ڕاگەیاندن بە ئەنجامی دەگەیەنێ بریتییە لە ئەرکی پێکهێنانی ڕاو بۆچونەکان لەلای تاك و کۆمەڵ و میللەت، چونکە ئەرکی میدیا یارمەتیدانی تاکەکانی کۆمەڵە بۆ تێگەیشتن لـە بابەتەکان و ئاگاداربوون لە ژینگەی دەوروبەر بۆ ئەوەی خۆیانی لەگەڵدا بگونجێنن، ئەمـە لە کاتێکدایە کە ئەم کـارە لـە ڕێگـەی میـدیاوە کارئاسـانییەکی تـەواوی بـۆ تاکـەکان دەستەبەر کردووە [٦٦].

بەو پێیەی کە بەشێکە لە زنجیرەی پەرەسەندنی تەکنۆلۆژی، دەزگەکانی ڕاگەیاندن ڕۆڵێکی باش دەگێڕن لە کاری گەشەسەندندا لە ڕووی چەمکی مرۆییە بەر فرەوانەکانەوە وەك باری سیاسی و ڕۆشنبیریی و کۆمەڵایەتی و تەندروستی و نیشتمانی و...هتد.

لە کۆتایدا دەڵێین لە ڕێگەی کەناڵەکان و ئامرازەکانی ڕاگەیاندنەوە ڕۆژانە و بەشـێوەیەکی بەردەوام کۆمەڵێك بیر و باوەڕ و زانیاریی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی دەگوازرێنـەوە بۆ جەماوەر، گرینگی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن لەپرۆسەیەکی لەم شێوەیەدا ئەوەیـە کـە ئـەم کەناڵانە وزە و توانایەکی لە ڕادەبەدەریان هەیە بۆ دەست بەسەردا گرتنی ئـەقڵ و هۆشـی

---

(٦٥) خالید عومەر ڕەشید، پێگەی ڕاگەیاندن لە سیستەمی سیاسیی دا، گۆڤاری ڕۆشنگەری، ژمارە ٢٣ تا ٢٤، لە بڵاوکرنەوەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی هزری و سیاسیی، ل٤١ .

(٦٦) محەمەد عەبدوللا کەلاری، جیهانگیری میدیا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ساڵی ٢٠٠٩، ل ١٥٠.

خەڵكی و ئاراستەكردنیان بە زەبری ئەو كاریگەرییەی كە دروستی دەكات. ئەم كەناڵانــەی ڕاگەیاندن ڕۆڵیان هەیــە لــە خولقانــدنی ڕۆشــنبیرییەكی گشــتیی و جەماوەریــدا، لەگــەڵ ئەوەشدا دروستكردنی وابەستەبوونی نەتەوەیی و نیشتمانی و وروژاندنی هەســت و ســۆزی جەماوەر لەپاڵ پاراستنی سەقامگیری و ئاسایشی سیستەمی سیاسییدا (٦٧).

بەكورتی وای دەبینین كە بەبێ بوونی دەزگەكانی ڕاگەیاندن بە تایبەتیتر ڕاگەیاندنی ئــازاد و سەربەخۆ پرۆسەی دیموكراتی تــەواو نــابێ و بــەڕێوە ناچــێ و فاكتــەرێكی ســەرەكیی و بەرچاون لە بڵاوكردنەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لە میانەی بەرنامەی هەمەجۆرەوە كە لــەم دەزگەیانــەوە پــەخش دەكــرێن تــاكو ڕۆشــنبیریی سیاســی لای تاكــەكانی كۆمەڵگــە بەرزبكاتەوە.

(٤-٢-٢) خێزان و قوتابخانە

لەپاڵ ئەو ڕێگە و كەناڵانــەی كــە باسمــانكرد لــە بــەدیهێنانی ڕۆشــنبیریی سیاســی لــە كۆمەڵگەیەكی دیموكراتدا، جێگەی خۆیەتی كە ئاماژەیەكیش بە ڕۆڵی خێزان و قوتابخانــە بكەین، **خێزان** بە گرینگترین ئامرازەكانی پەروەردەكردنی سیاسیی دادەنرێت و مــەزنترین كاریگەریی هەیە لەسەر ژیانی تاكەكان، چونكە خێزان یەكەم گرووپ و جێنشینگەیە كــە تــاك تیایــدا دەژی و پــەروەردە دەبــێ و هــەموو پێداویســتییە بــایۆلۆجی و دەروونــی و كۆمەڵایەتییەكانی تێدا تێر دەكات، لە بەرامبەریشــدا هــەموو ئــەو زانیــاریی و بــەها و دابونەریتانەی كە لە خێزاندا هەیە بۆی دەگوازرێتەوە بە باش یان بەخراپ (٦٨).

دروســتكردنی تــاكێكی ڕۆشــنبیر و دەوڵەمەنــد بــە ڕۆشــنبیرییە جۆربــەجۆرەكان و لەنێوانیشیاندا ڕۆشنبیریی سیاسی بەشێكی گرینگی ڕادەوەستێ لەسەر ئەو ژینگەیەی كە

---

(٦٧) رابەر تەلعەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨ .

(٦٨) كنێر عەبدوڵا، سەرچاەی پێشوو، ل ٢٣٣.

له خێزانەکەی دا بونی هەیە. بۆیە تا چەندە خێزان خوێندەوار و هۆشیاربێت بە پرسە جیاوازەکان دەبێتە دەروازەیەکی سەرەکیی کە تاك لێیەوە پەروەردە دەبێت وپێدەگات ورۆشنبیردەبێت قوتابخانەش ڕێگەیەکی دیکەیە لەو ڕێگەیانەی کەسەرچاوەی پەروەردەکردن و فێرکردنی تاکەکانە کە لە دوای خێزان وێستگەیەکی دیکە کە تاك تیایدا پێیدا تێپەڕ دەبێ، بۆیە دەشێت قوتابخانە بەشداری بکات لە گۆڕینی سیستەمی کولتووری باو و هێنانی کولتووری نوێ، ئەویش لە رێگەی ڕۆشنبیرکردنی سیاسی و سیستەمی قوتابخانەوە، ڕۆشنبیرکردن لە ڕێگەی قوتابخانەوە لەڕێی چەند مادەیەکی دیاری کراوەوە دەبێت کە پڕ بن لە بابەتی کولتوری نوێ و لەگەڵیشیدا تەرخانکردنی مامۆستای لێوەشاوە و پسپۆر لەم بوارە. کە هەتا مامۆستا باوەڕی بە بەها و بابەتەکانی سیستەمی سیاسی زیاتر هەبێت، باشتر دەتوانێت ئەو بەهایانە لە دەروونی قوتابییەکاندا بچێنێ، هەتا پێوەندیی نێوان مامۆستا و قوتابی دۆخێکی تەندروست و دیموکراتیبونی پێوە دیار بێ و قوتابخانە زیاتر قوتابییەکان هانب دات بۆ پراوەکردنی کار و چالاکی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی، زیاتر چاوەڕوانی ئەوەیان لێ دەکرێت کە ئامادەیی بۆ بەشداریکردنی کۆمەڵایەتی و سیاسی و مەیلی کارکردن لایان زیاد بکات[٦٩]، بۆیە دەبینین قوتابخانە و مامۆستا و پێکەوە هاوکار و بەشدارن لە پەروەردەکردنی قوتابییەکی سەرکەوتوو و تاکێکی ڕۆشنبیر.

(٦٩) د. کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣٣ .

بەشی سێیەم: پرسی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا.

بۆ ئەوەی بەرچاو ڕوونییەکمان لەسەر ئەم پرسە هەبێت لە هەرێمی کوردستان، هەر بۆیە دەروازەی دووەمی تۆژینەوەکە تەرخان کراوە بۆ لایەنی مەیدانی بەو مەبەستەی زیاتر جەخت لەسەر پرسێکی وەکو ڕۆشنبیریی سیاسی بکەین.

(١.٣) ناسیۆنالیزم و سیستەمی سیاسی لە هەرێمی کوردستان.

(١.١.٣) ناسیۆنالیزم و کولتووری کورد .

ناسیۆنالیزم، بەواتا گشتییەکەی دیاردەیەکی سرووشتی و ئاساییە، چونکە مرۆڤ هەر لە کۆنەوە، ویستویەتی لەگەڵ ئەو کەسانەدا تێکەڵاوی و پێوەندیی هاوبەشی هەبێت لەو زەمانیان تێ دەگات و هەست دەکات کە کولتووررێکی هاوبەش و مێژوویێکی هاوبەش و کۆمەڵە ئامانجێکی هاوبەشی لەگەڵیاندا هەیە، لە هەمانکاتدا لە کەسان و خەڵکی بیانی کە سەر بەکولتوورێکی جیاوازبوون خۆی بەدوور گرتووە.
لە چەند سەدەی ڕابردوودا ناسیۆنالیزم بزوتنەوەیەکی کاریگەر و بەهێز و بەرچاو بووە و رۆڵێکی چارەنووساز و کاریگەری لە ئاراستەکردنی ڕووداوە جۆربەجۆرەکانی دنیادا بینیوە، کەم ڕوودا و پێشهاتی سیاسی یان ڕۆشنبیریی هەیە کە جێ پێکانی ناسیۆنالیزمی تیا دیار نەبێت، ناسیۆنالیزم لانیکەم لە شۆڕشی ١٧٨٩ی فەڕەنساوە وبێگومان زۆر پێش ئەم مێژووەش رۆڵێکی سەرەکیی لە گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی جیهانی ڕۆژئاوا بە تایبەتی و جیهان بەگشتیی هەبووە [٧٠].

---

(٧٠) ڕێبین هەردی، ناسیۆنالیزم و وەرگێڕان، گۆڤاری ڕەهەند، گۆڤارێکی مانگانەی تیۆری کولتورییە، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ژمارە(٢)، ٢٠١٠، ل ٥.

ناسیۆنالیزم وەك دیاردەیەكی سیاسی ـ مێژووی دەكرێت دوو واتا یان دوو نـاوەڕۆكی لێك جیاواز و پێك ناكۆكی هەبێت كە لە پێوەندیی لەگـەڵ بابـەتی دەركەوتنیـدا بـە پێوەندیی لەگەڵ ئامانجەكانیدا دیـاری دەكـرێن، لـە لایەكـەوە دەشـێت ناسـیۆنالیزم هاوتای ئازادی و یەكسانی و هەقخوازی بێت.

ئەمەش لەو كاتانە دا دەبێت كە نەتەوەیەكی ژێردەست لە دژی ستەم و داگیركـردن و لە پێناو ئازادیدا خەبات دەكات، یان لە لایەكی دیكەوە دەشێت ناسـیۆنالیزم واتـای شۆڤێنیزم و ستەم و ڕەگەزپەرستی بێت كاتێك نەتەوەیەكی سەردەست یـان داگیركـەر بۆ درێـژەدان بـە داگیركـردن، یـان چەوسـاندنەوەی كەمایـەتی نەتـەوەیی، یـان بـۆ پەلاماردانی نەتەوەیی دراوسێ ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزم بەكاردێنێت [٧١].

هەروەها لە ڕوانگەیەكی سیاسییەوە چەمكی ناسـیۆنالیزم بـەم شـێوەیە گوزارشـتی لێكراوە (ناسیۆنالیزم برێتییە لە خواستی لە بەرچاوگرتنی بەرژەوەندی نەتەوەیی خـۆ بەتەنیا، بەتایبەت لەو كاتانە دا كە ململانێ لەگەڵ بەرژەوەندیی نەتـەوەكانی دیكـە لە ئارادابێت) [٧٢].

وەك ئەنجامگیرییەكی ئەم بۆچوون و پێناسانەی كە ئاماژەمان پێـدا دەتـوانین بڵـێین ناسـیۆنالیزم برێتییـە لـە هۆشـیاری ئەنـدامانی نەتـەوە بـەوەی كـە خـاوەنی تایبەتمەندییەكی بابەتی و خـودی نەتـەوەین، كـە ئەمـەش هەسـتی بـەرز ڕاگرتنـی كولتوور و زمان و مێژووی نەتەوە چێ دەكات. ناسیۆنالیزم هۆشیاری و هەڵوێستێكی

(٧١) ڕەفیق سابیر، كەلتوور و ناسیۆنالیزم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل ١٨.

(٧٢) موسڵح عەبدولقەهار ئیروانی، ئاین و ناسیۆنالیزم، ڕۆڵ و كاریگەری و پەیوەندی نێوانیان لە دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١ لە هەرێمی كوردستان، نامەی ماستەر پێشكەشی كۆلێژی ئاداب لە زانكۆی سەلاحەددین كراوە، هەولێر، ٢٠٠٢، ل ٢٦.

تایبەتە بەرامبەر زمان و کولتوور و مێـژووی نەتـەوە و هۆشـیاری و هەڵوێسـتێکی شکۆدارانە دەبەخشێتە تاکەکان.
کاتێك کە باس لە ناسیۆنالیزم دەکەین دەبێت باس لەو پێوەندییە بکەین کە لە نێوان ناسیۆنالیزم و نەتەوە دا هەیە،

بە جۆرێك کە ئارنست گیلنەر هزرڤانی ئینگلیزی لە پێوەندیی نێـوان نەتـەوە و ناسیۆنالیزم خـاڵێکی زۆر گـرینگ دەستنیشـان دەکـات کـە ئـەو خاڵـەش برێتییـە لەوڕاستییە سۆسیۆلۆژی و سیاسییەی کە دەڵێت: (ناسـیۆنالیزم، نەتـەوە و دەوڵـەت نەتەوەش دروست دەکات، واتە بێدارکردنەوەی نەتەوە نییە بۆ هەستکردن بـە بـوونی خۆی، بگرە ناسیۆنالیزم نەتەوە دادەهێنێت لەو شوێنەدا کە نەتەوەیی تێدا نییە) [٧٣].
لێرەوە چ نەتەوە و چ دەوڵەت نەتـەوە و چ کۆمەڵگـە سیاسـییەکانیش دروسـتبونیان شتێکی سرووشتی و ئەزەلی و خـوداکرد نـیین، بگـرە دروسـتکراو و دەرهاویشـتەی هەلومەرجێکی مێژووی و کولتووری و کۆمەلایەتی و بگرە ئاینی و دواجار سیاسین.
ناسیۆنالیزم دووپاتی دەکاتەوە کە یەکبونی نەتەوەیی پێویستە لـە ڕووی سیاسـییەوە سەر بە خۆبێت، دەبێت سنووری نەتـەوە و دەوڵـەت هـاوجووت بـن یـان دەخوازێـت کولتوور و شێوەی دەوڵەت هاوئاهەنگ و تـەبابن، بـۆ ئـەوەی کـەلتوور و کیـانێکی سیاسی پێکبهێنرێت. بەم واتایە ناسیۆنالیزم وەك سیسـتەمێکی هـزری و بزاڤێکـی سیاسی نەتەوە دروست دەکات [٧٤].

ئێستە ئەگەر لەژێر ڕۆشنایی ئەو باسـەی سـەرەوەدا کـە ئاماژەمـان پـێ دا بـۆ چەمکی ناسیۆنالیزم بمانەوێ سەرنجێ لە ناسیۆنالیزمی کوردی بدەین و بیخوێنینەوە دەگەین بەو ڕاستییەی کە ناسیۆنالیزمی کوردی، بە لێکدانەوەی لایەنی سیاسـی و

---

(٧٣) هاوژین مەلا ئەمین، ناسیۆنالیزم و ئازادی و تاکەکەس، گۆڤاری ڕۆشنگەری، لە بلاوکراوەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فیکری و سیاسی، ژمارە(٢٦)، ل ٦٣.
(٧٤) ڕەفیق سابیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

کۆمەڵایەتی و هزری و کولتوورییەکانی بۆ نەتەوەیەکی بێ دەوڵەتی ژێردەستە و نیشتمان داگیرکراوی وەك نەتەوەیی کورد نەك هەر نرخ و بایەخی مێژووی گەورەی هەیە، بگرە ئەوەشمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە ناسیۆنالیزمی کوردی تا چ ئاستێك لەژێر هەڕەشە و پەلاماردان دابووە [٧٥]. ناسیۆنالیزمی کوردی نوێنەری کولتوورێکی تایبەتە. کۆمەڵێك ئامانجی هاوبەش و ڕواڵەتی لێکچووی هەیە، لە هەمانکاتدا لە هەر بەشێکی کوردستان دا بە جۆرێ ڕەوش و تایبەتمەندیی خۆی وەرگرتووە، کە ناتواندرێت بە بەشێك یان تەواوکەری بزاڤی بەشێکی دیکەی دابنرێت [٧٦]. بۆ نموونە ناسیۆنالیزمی کورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم ولە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی دا وەك کاردانەوە بەرامبەر دەسەڵاتی ناسیۆنالیستی تورك دەرکەوت، بەڵام ناسیۆنالیزمی کورد، بە پێچەوانەی ناسیۆنالیزمی تورك و فارس و عارەب، دەرفەتی ئەوەی بۆ نەڕەخساوە پرۆژەی ناسیۆنالیزمی خۆی لە بیر و ئایدیاوە بگۆڕێت بۆ کەتوار، لە جیاتی ئەوە وڵاتە کۆلۆنیالە سەرکەوتووەکانی یەکەمین جەنگی جیهانی وڵاتەکەیان دابەشکرد، ناسیۆنالیزمی کورد بەر پەلامارێکی گەورەی دەوڵەتی ناسیۆنالی نەتەوە سەردەستەکانی کوردستان کەوت، ئیدی وەك ناسیۆنالیزمێکی پەلاماردرا و ژێر دەستەکراو، کە نوێنەری کولتوورێکی داپلۆسێنراو، لە حاڵەتی داکۆکی لەخۆکردندا مایەوە، بە واتایەکی دی تا ئێستەش شەڕی ناسیۆنالیزمی کورد، پێش هەرشتێك، شەڕی خۆپاراستنە [٧٧].لێرەدا ئەگەر هەڵوێستەیەك لەسەر ناسیۆنالیزمی کورد بکەین هەست دەکەین کەوا ناسیۆنالیزمی کورد هەر لە ساتەوەختی

---

(٧٥) جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ١١.

(٧٦) ڕەفیق سابیر ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٣.

(٧٧) هەمان سەرچاوەولاپەڕەی پێشوو.

سەرهەڵدانییەوە تاکو ئێستە کۆمەڵێ ئاریشەی تایبەت بە خۆی هەبووە، دیارە دەتوانیین بڵێین کە بەشێ لەو قەیران و ئاریشانە لەسەر ئاستی ناوچەکەدا گشتین و تەنیا پێوەست نین بە ناسیۆنالیزمی کورد، بگرە گرفتی زۆرێ لە ناسیۆنالیزمی گەلانی دیکەی ناوچەکەشە، واتە گرفتی ناسیۆنالیزمە لە پێوەندی بە کولتوور و شارستانییەتی ناوچەکە و ئیسلام و ئەو ناوەڕۆکە هزرییەی کە هەڵیانگرتووە لەگەڵ دەوڵەتی دوای کۆلۆنیاڵیزم، کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ نوێنەری ناسیۆنالیزمێکی ترە واتە کۆلۆنیاڵیزم دروستی کردوە یاخوود پاشماوەیەکی لاوازی شەڕەکان و دابەشکردنەوەی سیاسی و جوگرافی وڵاتانی ناوچەکەیە [(٧٨)].

پاشان ئەگەر بمانەوێت باسێك لە مێژووی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم بکەین لەناو کورد دا دەبینێین جیاوازی بیروڕا هەیە لەسەر دیارکردنی مێژووی سەرهەڵدانی ئەم بیرۆکەیە لە کۆمەڵگەی کوردی دا. کە هەندێك پێیان وایە سەرەتاکانی بیری نەتەوەیی کودی بۆ سەدەکانی شازدە و حەڤدەی زاینی دەگەڕێتەوە، بۆ نموونە ئاماژە بە هەوڵەکانی نووسینەوەی مێژووی کوردی دەکەن و ڕاستەوخۆش باس لە کتێبی (شەرەفنامە)ی شەرەفخانی بەلیسی ١٥٤٣ — ١٦٠٤ دەکەن، بەڵام لە لایەکی دیکەوە نیمچە کۆدەنگییەك لە نێوەندە ڕۆشنبیرییەکان دا پەیدابووە کە شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لەساڵی (١٨٨١) بە سەرەتای چەکەرەکردن و سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی دا دەنرێت، چونکە ئەدەبیاتی شۆڕشەکە بە شێوەیەکی سەرەتایی چەمکە ناسیۆنالیستەکانی نەتەوە و جیاوازبوون بەکاردەهێنێ، لەگەڵ ئەوەشدا ڕێبەرایەتی شۆڕش بۆ پاساودان و رەوایەلێدان بەو تێکۆشانەی دەستیان دابوویە و ئەو ئامانجانەی هەڵیان گرتبوو بەتایبەتیش خودی شێخ عوبەیدوڵڵای

---

(٧٨) ئەبوبەکر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، بەرگی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٢٩ .

نــەهری کــە ڕۆڵــی ســەرکردەیەکی ڕەمــزی دەبینــی، بیرۆکــەی جیاوازبوونیــان هێنابووەکایەوە، هەروەها باسـی سـەربەخۆیی کوردسـتانیش یـاخوود کۆکردنـەوەی کوردەکان لەژێر دەسەڵاتێکی کوردی دا لە بەرنامەی شۆڕش دا بوو (٧٩).

بەم شێوەیە ناسیۆنالیزمی کوردی قۆناخ بەقۆناخ لە چەند ڕەهەندێکەوە بە بنـەمای جۆراوجـۆرەوە بـەناو چـین وتوێـژەکانی کۆمەڵگـەی کوردیـدا ڕۆدەچـێت و خـۆی دەچەسپێنێت، لەسەرەتای سەدەی بیستەمیشدا ناسـیۆنالیزمی کـوردی زیـاتر خـۆی ڕێکدەخات و لەو پێناوەشدا چەندین پارتی سیاسی و ڕێکخراوی پیشەیی تایبەت بـە قوتابیان و مامۆستایان و ئافرەتان و پیشە جۆربەجۆرەکانی دیکە پێك دەهێنرێن و لە زۆرینەی شارەکانی کوردستان دا بڵاو دەبنەوە و تاکی کوردی لە خۆیان کۆدەکەنەوە.

ناسیۆنالیزمی کوردی وەك ناسیۆنالیزمی هەموو نەتەوەکانی دیکەی جیهان خـاوەنی کۆمەڵێك خواست و ئامانجی نەتەوەیی تایبەت بە خۆی بـووە. بـۆ ئـەم مەبەسـتەش کۆمەڵێك هۆکارهەبوونە کە ڕێگـە خۆشـکەربوون بـۆ گەشەسـەندنی ناسـیۆنالیزمی کوردی کەلێرەدا بەشێوەیەکی کورت ئاماژەیان پێدەدەین:

١. ڕەوشی کولتووری کورد، بەو پێیەی کە ناسیۆنالیزمی کورد بەرهەم و میراتگـر و نوێنەری ئەم کولتوورەیە (٨٠). لێرەدا مەبەستمان لە کەلتوور سەرجەم ئـەو بەرهـەم و ئەنجامە مێژوویانەیە کە کۆمەڵێکی دیارکراو لە مێژووی خۆیاندا هێناویانەتە بەرهەم لە زمان و بیر و ئەدەب و هونەر و میراتی فۆلکلۆری و بابەتە تیۆری و زانستیەکان و دابونەریت. کەلتوور بەشێکە لە کەسایەتی و ناسنامەیەك کـە کۆمـەڵ بەگشـتیی و مرۆڤەکانی بەتایبەتی خۆیانی لەوی دی پێ جیا دەکەنەوە،

---

(٧٩) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر مێژووی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی، بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠ — ٣٣ و ڕەفیق سابیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣ — ٧٠.

(٨٠) ڕەفیق سابیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

نەتەوەیی کوردیش بە هۆی ئەو کەلتوورەیەوە توانیویەتی بوونی خۆی وەك گرووپێکی ئێتنیکی جیاواز لە تورك و عارەب و فارس، بپارێزێت و ناسیۆنالیزمی خۆی لەسەر بونیاد بنێ.

٢. سیاسەتی ستەمکارانە و ستەمی ئەو دەوڵەتانەی کە کوردیان بە سەردا دابەشکراوە، یەکێکی دیکەیە لەو هۆکارانەی کە بۆتە هۆی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی، بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی شۆڕش و ڕاپەڕینە کوردییەکان بدەین ئەم هۆکارەمان بەڕوونی بەرچاو دەکەوێت، بۆیە ئەگەر سەرەتاکانی ناسیۆنالیزمی کوردیش بگێڕینەوە بۆ شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵای نەهری دەتوانین بڵێین ئەو ناسیۆنالیزمە کاردانەوە بووە بە ڕووی بزوتنەوەی ناوەندچێتی و داتەپینی دەسەڵات و چەوساندنەوەی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەلایەن دەوڵەتی عوسمانی [٨١].

بۆیە لێرەدا ئەم خاڵە کە ستەمکاری بووە بەرامبەر بە گەلی کورد هۆکاری چەکەرەکردنی ناسیۆنالیزمی کورد بووە وەك کاردانەوەیەك بەڕووی ناسیۆنالیزمەکانی دیکەی ناوچەکە .

٣. ڕۆڵی ڕۆژنامەگەری کوردی لە برەودان بە ناسیۆنالیزمی کوردی. دیارە بێگومان ڕۆژنامەگەری ڕۆڵێکی دیاری هەیە لە بڵاوکردنەوە و برەودان بە هەستی نەتەوەیی و بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریی تاك و گۆڕانکاریی لە کۆمەڵگە، ڕوژنامەگەری کوردی سەرەتا لەبەر ئەم مەبەستانە و بۆ تەواوکردنی خەباتی نەتەوەیی سەری هەڵداوە، لەبەر ئەوە ئەگەر سەیری ڕۆژنامەی کوردی بکەین کە لە (٢٢ نیسانی ١٨٩٨) لە لایەن بنەماڵەی بەدرخانییەکان دەرکرا بەناوی (کوردستان) پتر گرینگی بەلایەنی ڕۆشنبیریی و زانست دەدا، دواتر لایەنەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی لەخۆگرت. بەشێوەیەکی گشتیی ڕەوتی ڕۆژنامەگەری کوردی لە پەروەردەکردنی تاك و کولتووری کوردی گرینگی

---

(٨١) ئەبوبەکر عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣١. و ڕەفیق سابیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣-٤٥.

خۆی هەبووە و دەستی باڵای هەبووە لە بزواندنی بیر و هۆشی نەتەوایەتی کـوردی لای تـاکی کورد و ڕواندنی هەستی ناسیۆنالیزمی لە ناخی تاکەکان دا.

وەك ئەنجامگیرییەك بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی لەژێر ڕۆشـنای ئـەو باسـەی سـەرەوەدا و ئـەو بارودۆخەی کە ناسیۆنالیزمی کوردی تیایدا سەریهەڵداوە، دەکرێ بڵێین ئـەو ناسـیۆنالیزمەی کەلای تاکی کوردی هەیە لەسەر سۆز و ئیش دەکات، تـاکو ئێسـتەش دیـدێکی مـەعریفی قووڵمان نییە بۆ ناسیۆنالیزم، ناسیۆنالیزم نە بۆتە کایە و بابـەتێکی هـزری و تیـۆری وا کـە بتوانێت پێوەر بداتە دەست هـاووڵاتی و کۆمەڵگـە بـۆ دادوەریکـردن لـەبارەی سیاسـەت و دروشم و گوتار و نەخشـەکان، ناسـیۆنالیزمی کـوردی لـە ڕووی مێژووییـەوە تەمـەنی لـە ناسیۆنالیزمەکانی دیکەی ناوچەکە کەمتر نییە، بەڵام لەبەر سرووشتی کۆمەڵگەی کـوردی و دابەشـبوونی کوردسـتان و چەوسـاندنەوەی نەتـەوەیی و بـەئاکام نەگەیشـتنی بزوتنـەوە نەتەوەیەکە و دروستنەکردنی دەوڵەت، و لەبەرچەندین هۆکـاری تـر ناسـیۆنالیزمی کـوردی نەیتوانیوە لە هەندێ ڕووەوە ناوەڕۆکی سرووشتی خۆی پەیدا بکات و ئەرکەکانی بـە جـوانی ڕاپـەڕینێ[٨٢]. بۆیـە ناسـیۆنالیزمی کـوردی لـەژێر جـەبری کەتوارەکـەدا خـۆی لـە ناسیۆنالیزمێکی ڕزگاریخوازانەدا دەبینێتـەوە چـونکە داواکـاری نەتـەوەیی دوورمـەودا لـە ئامانج لەلایەك و ڕیشەی ئـەم ناسـیۆنالیزمە لـە لایـەکی دیکـەوە برێتییـە لـە ڕزگـاری و سەربەخۆیی.

لەپاڵ ناسیۆنالیزم فاکتەری دیکەی وەك ئاین و دابونەریت ڕۆڵ و کاریگەرییان هەیە بـە سـەر کۆمەڵگەوە، بەتایبەتی کۆمەڵگەیەکی وەك کۆمەڵگەی کوردی، بەڵام هەریەکەیان بەڕێـژەی جیاواز ئەو کاریگەریە دروست دەکەن، لە تۆژینەوەیەکی لەم شێوەیەشـدا ناکرێـت بـاس لـە کۆی هەموو ئەو لایەنانە بکرێت، بۆیە تەنیا جەختمان لەسەر ناسیۆنالیزم کردۆتەوە.

---

(٨٢) ئەبوبەکر عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

(٢.١.٣) سیستەمی سیاسی لە هەرێمی کوردستان:

لێرەدا دەمانەوێت تیشکێك بخەینە سەر سیستەمی سیاسی (سیستەمی فەرمانڕەوای) لە هەرێمی کوردستان. بۆ ئەوەی بزانین چ جۆرە سیستەمێك لە هەرێمی کوردستان پێڕەو دەکرێت؟ تاوەکو لەو گۆشەنیگایەوە پێوەندی هاوولاتیيان لەگەڵ ئەو دەسەلاتە شرۆڤە بکەین. دیارە لە هەموو ولاتێکی دنیادا سیستەمێکی حوکمڕانی هەیە کە پێڕەوی لێ دەکرێت، سیستەمی حوکمڕانیش بریتییە لەو ڕێوشوێنەی کە ژیانی سیاسی ولاتی پێ بەڕێوە دەبرێ. لە هەرێمی کوردستانیدا ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدان بێت لە دوای ئەو ڕووداوە یەك لە دوای یەکانەی کە ڕوویان دا، سەرەنجام لە دوای ڕاپەڕینەکەی بەهاری ساڵی ١٩٩١ گەلی کوردستانی باشوور. پارتە سیاسییەکان لە کوردستان هەرهەموو لەسەر ئەوە کۆکبوون سیستەمی دیموکراتی سیستەمی ژیانی کوردستانی ئازاد بێت، بگرە بە درێژای خەباتی ڕزگاریخوازی گەلی کوردستانیش دیموکراتی هەمیشە بە ئامانج گیراوە و لە بەرنامەکان دا تێکستی لەسەرکراوە (٨٣).

سەرەنجام لە بەرواری ١٩٩٢/٥/١٩ هەڵبژاردنێکی سەرتاسەری لە کوردستان دا ئەنجام درا بۆ پێکهێنانی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان ـ عێراق. لەگەڵ ڕابەری بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کوردستان، کە نێزیکەی یەك ملیۆن دەنگدەر بەشدارییان لەم هەڵبژادنەدا کرد، سەرەڕای ئەوەی کە بەهەڵبژاردنێکی سەرکەوتوو لە قەڵەم درا لەگەڵ ئەوەشدا تاقیکردنەوەیەکی دیموکراتی بوو بۆ خەڵکی کوردستان، کە بۆ یەکەمجار بوو لە کوردستان پرۆسەیەکی لەم شێوەیە بەڕێوە بچێ و ئەنجام بدرێ (٨٤). بەم شێوەیە لەدوای پرۆسەی هەڵبژاردن سەرباری ئەوەی کە بەرئەنجامەکانی ئەم هەڵبژاردنە گرژی و نائارامییەکی خستە

---

(٨٣) ڕزگار محەمد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣.

(٨٤) چنار سەعد عەبدوللا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩ .

نێو ڕیزی حزبە بەشداربووەکان، بەڵام لە پێناو پارێزگاریکردن لە بەرژەوەندی نەتەوەیی کورد، هەروەها بۆ پاراستنی دەسکەوتەکانی ڕاپەڕین، لایەنەکان دوای هەوڵ و تەقەلایەکی زۆر و ئەنجامدانی چەندین کۆبوونەوە ڕازیبوون بە بە پەرلەمانێکی پەنجا بە پەنجا.

بەم جۆرە پەرلەمانی کوردستان دوای هەڵبژاردن یەکەم دانیشتنی خۆی لە (١٤ی حوزەیرانی ١٩٩٢) گرێدا، و پاش مانگێکی تەواو دەستەی ئەنجومەنی وەزیرانی کوردستان پێك هێنرا و حکوومەت هەڵبژێردراو دەستی بەکارەکانی خۆی کرد [٨٥].

بەم شێوەیە هەرێمی کوردستان یەکەیەکی سیاسیی دامەزراند کە خاوەن ڕەوایەتی بوو لەبەرئەوەی لە ڕێگەی هەڵبژاردنی ڕاستەوخۆی خەڵکی کوردستانەوە هەڵبژێردرا.

ئەوەی لێرەدا تێبینی دەکرێت ئەوەیە کە سیستەمی فەرمانڕەوای (سیستەمی سیاسی) لە کوردستان بریتییە لە سیستەمی پەرلەمانی وەك لە مادەی یەکەم لە بنەما سەرەکییەکان لە (پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان ـ عێراق) دا هاتووە کە دەڵێ: (کوردستان ـ عێراق هەرێمێکە لە نێوان دەوڵەتی عێراقی فیدراڵیدا، سیستەمە سیاسییەکەی پەرلەمانی، کۆماری و دیموکراتییە و پشت بە فرەلایەنی سیاسی و بنەمای لێك جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان و دەستاو دەستکردنی ئاشتیخوازانەی دەسەڵات لە ڕێگەی هەڵبژاردنێکی گشتیی ڕاستەوخۆی نهێنی و دەورییەوە دەبەستێ) [٨٦]. پاش باسکردنی سیستەمی سیاسی لە هەرێمی کوردستان، دەمانەوێت تیشکێك بخەینە سەر پێوەندیی نێوان هاووڵاتی و دەسەڵات لە کوردستان، هەوڵ دەدەین ڕێچکە و ڕێبازێکی زانستی و ئەکادیمی بگرین لە دوو لایەنەوە باسی بکەین، پێوەندیی یاسایی نێوان هاووڵاتی و دەسەڵات لە لایەك و پێوەندی سیاسی نێوان هاووڵاتی و دەسەڵات لە لایەکی دیکەوە.

---

(٨٥) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨١ .

(٨٦) وەرگیراوە لە: پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان، پەرلەمانی کوردستانی ـ عێراق، لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت بەم ناونیشانە: http:// www.perleman.org ٢٠١٠/٤/٣ .

(١.٢.١.٣) پێوەندی یاسای نێوان هاووڵاتی و دەسەڵات لە کوردستان:

لە دیارکردنی پێوەندیی یاسایی نێوان هاووڵاتی و دەسەڵات لە کوردستان دا دەمانەوێت لە ڕێگەیەکی دەستوورییەوە لە بابەتەکە بدوێین کە تیایدا هاووڵاتی بە حکوومەت و دەسەڵات دەبەسترێتەوە لە ڕێگەی دیارکردنی ماف و ئەرکەکان کە لە دەستووردا هاتووە .

دەروازەی دووەم لە پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان باس لە مافە سەرەکییەکان دەکات پێکهاتووە لە ٢١ مادە، (مادە ١٨ تا ٣٨) و دابەشکراوە بەسەر چوار بەشدا، لە بەشی یەکەم دا باس لە مافە مافە شارستانی و سیاسییەکان کراوە لە (مادە ١٨ تا ٢٢) کە تیایدا هاتووە دەبێ شکۆمەندی تاکەکانی نێو ئەم هەرێمە پارێزراو بێت و لە هەمانکاتدا هەموو کەس مافی ژیان و ئازادی هەیە و هیچ کەسێك ناتوانێ لێی بێبەش بکات یان لێی بەر تەسك بکاتەوە، هەموو کەس مافی ئازادی کۆبوونەوە و پێکهێنانی کۆمەڵە و یەکێتیەکانی هەیە و تاکەکان ئازادن لە بەشداریکردن و بوون بە ئەندام لە ڕێکخراو و پارتە سیاسییەکان، هەروەها لە مادە ٢٠ دا هاتووە کە هەموو کەس بەرامبەر یاسا یەکسانە و هەموو چەشنە جیاکارییەك لەسەر بناخەی نەژاد، ڕەنگ، ڕەگەز، زمان، ئاین، و ... هتد قەدەخەیە.

لە بەشی دووەمی هەمان دەروازەدا باس لە مافە کۆمەڵایەتی و ئابوریەکان دەکات لە مادە ٢٣ تا ٢٨ کە تیایدا هاتووە کە هەموو کەس مافی ئەوەی هەیە ئاستێکی گوزەرانی بەرز و تەواوی هەبێت بۆ ئەوەی بتوانێت بە سەربەرزانە بژی، لەگەڵ ئەوەشدا هەموو کەس مافی بیمەی کۆمەڵایەتی هەیە بەبێ جیاوازی.

بەشی سێیەم لە دەروازەی دووەم لە (مافە سەرەکییەکان)ی پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان، تەرخانکراوە بۆ مافە نەتەوەیی و ئاینییەکانی پێکهاتە جۆراوجۆرەکانی هەرێمی کوردستان ـ عێراق کە لە (مادە ٢٩ تا٣٦) دەگرێتەوە جەختکراوەتەوە لەوەی کە هەموو ئەو کەسانەی سەر بەیەکێك لە پێکهاتە نەتەوەیی و ئاینییەکانن مافی ئەوەیان هەیە بەناوی خۆیانەوە بە فەرمی بناسرێن، سەوداییان لەگەڵ بکرێت، هەروەها دەسەڵاتەکانی هەرێمی کوردستان دەبێ بنەمای یەکسانی کارا دەستەبەر بکات و کاربکەن بۆ بەدیهێنانیان لە نێوان

خەڵکانی سەر بە پێکهاتە نەتەوەیی و ئاینە جیاوازەکان، کەشێکی پێکـەوەژیانی ئاشـتییانە فەراهەم بکەن. هەرچی بەشی چوارەمی ئەم دەروازەشە تایبەتکراوە بۆ ڕێکەوتن و پەیماننامە و یاسا نێودەوڵەتییەکان کە (مادەی ۳۷و۳۸) لەخۆدەگرێت، تیایدا هاتووە کە هەر کەسـێك مافی خۆیـەتی کـەڵك لـەو مافانـەش وەربگرێـت کـە لـە ڕێککەوتننامـە و پەیماننامـە و بەڵێننامە و جاڕنامە نێودەوڵەتییەکانی پێوەندیدار بە مافی مرۆڤەوە هـاتوون)[٨٧] ئەمانـەی کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێـدا بـرێتی بـوون لـەو مـادە دەسـتوورییانەی کـە لـە (پـڕۆژەی دەستووری هـەرێمی کوردسـتان ــ عـێراق) دا هـاتووە سـەبارەت بـە مـاف و ئەرکـەکانی هاووڵاتییان لە هەرێمی کوردستان و ڕێکخستنی پێوەندییە یاسایەکانی نێوان هاووڵاتییـان و دەسەڵات لە کوردستان.

(٢.٢.١.٣) پێوەندی سیاسی نێوان هاووڵاتی و دەسەڵات لە کوردستان

لەنێو ئـەم پێوەندییـە سیاسـییەدا بەشـداری سیاسـیمان هەڵبـژاردووە، کـە باسـی لێوەبکەین، چونکە لە ڕێگەی بەشـداریکردنی سیاسـی هاووڵاتییانـەوە بـە هـەموو شێوازە جۆربەجۆرەکانیەوە ئەم پێوەندییە سیاسییە لە نێـوان هـاووڵاتی و دەسـەڵاتدا دێتەبوون، بۆیە هەوڵمان داوە وەڵامی ئەم پرسیارانە بخەینـە ڕوو. بەشـداری سیاسـی چییە؟ ئاستەکانی بەشداری سیاسی چییە؟ کەناڵەکانی بەشداری سیاسـی کامانـەن؟. پاشان تیشکێك دەخەینە سەر ئەم پێوەندییە (پێوەنـدی سیاسـی نێـوان هـاووڵاتی و دەسەڵات) لە کوردستان .
توخمی بەشداریکردن بەشێکی هەرە گرینگـی پرۆسـەی دیموکراتییـە بـە هـەموو واتاکانیـەوە لـە هەمانکاتـدا توخمێکـە لـە توخمـەکانی هـاووڵاتیبوون (مـافی

---

(٨٧) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم بابەتە و ڕوونکردنەوەی زیاتر لەبارەیەوە، بڕوانە: پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان ـ عێراق، بەگشتی و دەروازەی دووەم (مافە سەرەکییەکان) بەتایبەتی، ل ١٢ تا ٢٧.

هاوولاّتی)، له گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا پێوه‌ندییه‌کانی به‌شداری سیاسی به‌ دیموکراتییه‌وه پێوه‌ندییه‌کی به‌ڵگه‌نه‌ویسته‌، چونکه دیموکراتی به‌جۆرێك له‌ جۆره‌کان واتای هه‌مه‌لایه‌ن ده‌گه‌یه‌نێ که به‌ ئه‌ندامانی کۆمه‌ڵ ده‌درێت تاوه‌کو به ئازادی به‌شداری بکه‌ن له‌و بڕیارانه‌ی که پێوه‌ستن به‌بواره‌کان ژیانیان، ئامانجی هه‌ره گه‌وره‌ی کۆمه‌ڵگه‌ی دیموکراتی ئه‌وه‌یه به‌شداری هاوولاّتییان له پرۆسه‌ی سیاسی ولاّت فره‌وان بکات، به‌هۆی ئه‌مه‌شه‌وه کۆنترۆڵی میللی و جه‌ماوه‌ری بۆ فه‌رمانڕوا سیاسییه‌کان زیاتر ده‌کات، هه‌ر ئه‌وه‌شه جیاوازی نێوان هه‌ره گه‌وره‌ی نێوان کۆمه‌ڵگه‌ی دیکتاتۆری و کۆمه‌ڵگه‌ی دیموکراتی (٨٨).

لێره‌دا ده‌بینین پێوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه هه‌یه له نێوان دیموکراتی و به‌شداری هاوولاّتیان، به جۆرێك سیسته‌می دیموکرات ڕێگه خۆش ده‌کات که تاکه‌کان به‌شداری کارایان هه‌بێت له کۆی گشتیی پرسه جۆربه‌جۆره‌کان، له لایه‌کی دیکه‌یشه‌وه به‌شداری زیاتری هاوولاّتییان و به‌ده‌مه‌وه‌هاتنی هاوولاّتیان بۆ پرسه هه‌نوکه‌یه‌کان سیماکانی دیموکراتی قووڵتر ده‌کات، پاشان ئه‌گه‌ر باسێك له خودی به‌شداری سیاسی بکه‌ین، ده‌بینینن شیکردنه‌وه‌ی زۆری بۆکراوه‌، به‌لاّم به‌شێوه‌یه‌کی گشتیی به‌شداری سیاسی (واتای ئه‌و پرۆسه‌یه‌یه که تاك له ڕێگه‌یه‌وه ڕۆڵی ده‌بێت له ژیانی سیاسی کۆمه‌ڵگه‌که‌ی و چانسێکی بۆ هه‌ڵده‌که‌وێ تاکو به‌شداری له گفتوگۆی ئامانجه گشتیه‌کانی کۆمه‌ڵگه‌که‌ی بکات و باشترین ڕێگه بۆ جێبه‌جێکردنیان دیاری بکات) (٨٩). هه‌ر یه‌که له "سامویێل هانتنگتۆن و نیلسۆن" به‌م شێوه‌یه پێناسه‌ی به‌شداری سیاسی ده‌که‌ن (ئه‌و چالاکییه‌یه که‌وا کۆمه‌ڵێك هاوولاّتی دیاری کراو ئه‌نجامی ده‌ده‌ن به مه‌به‌ستی کاریگه‌ری دانان له‌سه‌ر پرۆسه‌ی دروستکردنی بڕیاری

---

(٨٨) ڕزگار محه‌مد قادر ، سه‌رچاوه‌ی پێشوو ، ل ٢٤٢.

(٨٩) عوسمان عه‌لی حه‌سن، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٩٨ — ٩٩.

حوكميدا) [٩٠]. لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە بەشداری سیاسی گرینگییەکەی لە ڕادەی ئەو کاریگەرییەوە خۆی دەبینێتەوە کە هەیەتی بۆ سەر ژیانی سیاسی وڵات.
بەشداری سیاسی زۆر و کەم لە هەموو کۆمەڵگەکاندا بەرچاو دەکەوێت، بەڵام و شێوەی ئەم بەشداریکردنە لە هەموو کۆمەڵگەکاندا وەك یەك نییە، هەموو تاکەکان وەك پێویست خەریکی چالاکی سیاسی نین و بەشداری هاووڵاتیان لە کاروباری سیاسییدا نابەرامبەرە و کاریگەری تاکەکان و گرووپەکانیش لە پرۆسەی واقعی بڕیاردانی سیاسییدا جیاوازە.

ئاستەکانی بەشداری سیاسی: ئاستەکانی بەشداری سیاسی لە چەند شێوەیەکی سەرەکیدا خۆی دەبینێتەوە کە لە دەوڵەتێکەوە بۆ دەوڵەتێکی دی و لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی دیکە جیاوازە، کە بەشێوەیەکی گشتیی بارودۆخ و ڕادەی بەشداری سیاسی و خولیای هاووڵاتی بۆ بەشداری لە کاری گشتیی، کاری تێدەکات.
ئاستی یەکەم : ئاستی بەرزی بەشداریکردن (ئەوانەی پۆستی سیاسی بەڕێوەدەبەن): ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە پرۆسەی وەرگرتنی بڕیاری سیاسییان بە دەستە و کار لە ژیانی کۆمەڵگە و پێوەندییەکانی دەرەوەیان دەکەن، ئەم ئاستە ئەوانە دەگرێتەوە کە هەندێ لەم مەرجانەی تیادایە وەك (ئەندامێتی لە پارتێکی سیاسی، خۆبەخشی بۆ ڕێکخراوێك یان پاڵێوراوێك، ئامادە و بەشداری لە کۆبوونەوە سیاسییەکان بە بەردەوامی، بەشداری لە هەڵمەتەکانی هەڵبژاردن و... هتد)
ئاستی دووەم: ئەوانەی گرینگی و بایەخ بە چالاکییە سیاسییەکان دەدەن: ئەوانە دەگرێتەوە کە بەشێوەیەکی گشتیی بایەخ دەدەن بە هەموو ئەو ڕووداوانەی کە لە

---

(٩٠) ڕابەر تەلعەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١.

گۆڕەپانی سیاسییدا ڕوودەدات و بەدواداچوونی بۆ دەکەن، وەك بەشداری لە دەنگدان لە کاتی پرۆسەی هەڵبژاردن.

ئاستی سێ یەم : خۆپارێزەکان لە کاری سیاسی: هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە لە کاری سیاسییدا خۆیان دەپارێزن و گرینگی بەکاری سیاسی نادەن و هیچ مەیلێکیان نییە بۆ پرۆسە سیاسییەکان و هیچ کات و داهاتێکیش بۆ ئەم مەبەستە تەرخان ناکەن ئەگەرچی لەوانەیە هەندێکیان بەشێوەیەك لە شێوەکان ناچار بن لە کاتی تەنگژەکان یان هەستکردن بەوەی بەرژەوەندییەکانیان هەڕەشە و مەترسی لەسەرە بەژداری بکەن لە پرۆسە سیاسییەکان لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر.

ئاستی چوارەم: توندڕۆییە سیاسییەکان: ئەوانەی لە دەرەوەی چوارچێوەی کاری ڕەوادا کار دەکەن و پەنا دەبەنەبەر شێوازی توندوتیژی، هەموو ئەمانە هەستێکی دوژمنکارانەیان بەرامبەر کۆمەڵگە بە شێوەیەکی گشتیی و بەرامبەر بە سیستەمی سیاسی بە شێوەیەکی تایبەتی هەیە، ئەمانەش زیاتر لە دوو بەش پێك دێن بەشێکیان هیچ گوێ بە پرۆسەی سیاسی نادەن و دەچنە خانەی گرووپی پەراوێزبووەکان، بەشەکەی دیکەش بەشداری دەکەن لەسەر بنەمای توندوتیژی، هەموو جۆرە ڕێگەیەکی توند و تیژی دەگرنەبەر لە دژی سیتەمی سیاسی [٩١].

بە شێوەیەکی گشتیی ئاستەکانی بەشداری سیاسی خۆی لەم چوار ئاستەدا دەبینێتەوە کە ئاماژەمان پێدا.

ڕێگە و کەناڵەکانی بەشداری سیاسی: سەبارەت بە کەناڵەکانی بەشداری سیاسی دەتوانین بەم شێوەیەی خوارەوە دابەشی بکەین:

---

(٩١) د.السید علیوه و د. منی محمود، المشارکه السیاسیه، منشور عەلی الانترنیت فی الموقع التالی : http:// www.dctcrs.org ، ٢٠١٠/٤/٣.

١. بەشداری لـە ڕێگـەی دامودەزگـە و دامـەزراوە فەرمیـەکان : مەبەسـت لـەم بەشداریکردنە، ئەوەیە کە تاك ڕۆڵ و پلە و پایەی کـارگێڕی و بیرۆکراسـی جیاجیـای دەبێت لەنێو دامو دەزگەکانی حکوومەت و دەوڵەت دا.

٢. بەشداریکردن لە ڕێگەی حزبە سیاسییەکان: حزب وەك ڕێکخراوێکـی سیاسـی و کۆمەڵایەتی ڕۆڵێکی گرینگ دەگێڕێت لە دروستکردنی پێوەندیی لە نێوان دەسـەڵات و ئەو هاووڵاتییانەی کە خوازیاری بەشداریکردنن لە سیاسەتدا.

٣. **بەشداریکردن لە ڕێگەی کۆمەڵە و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی:** ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی، یەکێك لە ئەرکەکانیان ئەوەیە کە ببنە مایەی چێکردنی پردی گفتوگۆ لە نێوان دەسەڵات و هاووڵاتیاندا، لێرەشەوە دەرگەیەك دەکاتەوە بەڕووی تاکەکانی کۆمەڵگەدا بۆ بەشداریکردن لە کایە جۆربەجۆرەکان.

١. بەشداریکردن لە ڕێگەی دەنگدان لە کاتی هەڵبژاردن: ئەم جۆرە بەشـداریکردنە نزمترین ئاستی بەشداری تاکەکانە لە ژیانی سیاسی کۆمەڵگە دا، کـە لـە ڕێگـەی چوونە سەر سندووقەکانی دەنگدانەوە دەبێت لە ماوەی چەند ساڵێکدا.

٢. بەشداریکردن لە ڕێگەی ڕاپرسی: ئەمەش جۆرێکە لە بەشـداریکردنی سیاسـی، کـە سیستەمە دیموکراتییەکان پێڕەوی دەکەن، بەر لە دەرکردن و جێبەجێکردنی یاسـایەك یـان دەرکردنی بڕیارێکی چارەنووسساز، بیروڕای خەڵکی وەردەگرن.

٣. بەشداریکردن لە ڕێگەی گرووپەکانی پاڵەپەستۆ: یەکێکی دیکە لـە ڕێگـەکانی بەشداریکردن، کە هاووڵاتییان دوای ئـەوەی کـە هیوایـان بـە کەناڵـە فەرمییـەکان نامێنێت تا لـە ڕێگەیـەوە بـە ئامـانج و خواسـتەکانیان بگـەن، پـەنا دەبەنـە بـەر

دروستکردنی گرووپی جیاجیای فشار، تا لەو ڕێگەیەوە زۆر بۆ حکوومەت و لایەنە فەرمییەکان بهێنن تا بەدەنگ خواستەکانیانەوە بچن [٩٢].

لەژێر ڕۆشنایی ئەو باسەی سەرەوەدا، ئەگەر تیشکێك بخەینە سەر بەشداری سیاسی لای تاکی کورد لە کۆمەڵگەی کوردیدا تێبینی ئەوە دەکەین، بەشداری هاووڵاتیان بۆ پرسە سیاسییەکان لە ئاستێکی بەرز و پێویستدا نییە، هەرچەندە لە دەروازەی دووەمی تۆژینەوەکەمان کە تایبەتەبەلایەنی مەیدانی زیاتر ئەم ڕاستییەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، بەشداری سیاسی لای تاکی کورد دەتوانین بڵێین لە ئاستی دووەم و ئاستی سێیەمدا ، کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێداوە. لەگەڵ ئەوەشدا بەشداری کردنەکەیشیان زیاتر لە ڕێگەی ئەم دوو کەناڵەوەیە.

یەکەم، بەشداریکردن لە ڕێگەی حزبە سیاسییەکان، بەو پێیەی کە حزب لە کۆمەڵگەی کوردی دا لە زۆرینەی بوارەکانی ژیانی تاکەکاندا بوونی هەیە و کاریگەری خۆی بە جێ دەهێڵێ لەسەریان، و پانتاییەکی فرەوانیان داگیرکردوە.

دووەم، بەشداریکردن لە ڕێگەی دەنگدان لە کاتی هەڵبژاردن. کە ئەمەش ئاستێکی نزمی بەشداریکردنە، زۆرینەی تاکی کورد لە کاتی هەڵبژادنەکاندا پراکتیزەی ئەم دۆخەکە دەکەن.

(٢.٣) کورد و ڕۆشنبیریی سیاسی:

دیارە بێگومان ئەگەر لە وڵاتانی ڕۆژئاوا بەگشتیی و لە وڵاتێکی وەك فەرەنسادا بە تایبەتی سەرهەڵدان و دروستبونی ڕۆشنبیریی بە لایەنە جۆربەجۆرەکانییەوە وەکو

---

(٩٢) ڕابەر تەڵعەت، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٧ – ٦٨ و د.ئیبراهیم ئیبراى، ئاست و شێوەکانی بەشداری سیاسیی، و: حیکمەت نامیق، گۆڤاری تۆژینەوە، لە لایەن (بنکەی تۆژینەوە) لە (دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی) دەردەچێت، هەولێر، ژمارە(٢)، ساڵی یەکەم، حوزەیرانی ٢٠٠٥، ل ٧٥-٧٩.

کێڵگەیەکی ئۆتۆنۆمی ڕۆشنبیران و هاووڵاتییان بگەڕێتەوە بۆ سەدەی هەژدەهەم، ئەوە دەتوانیین بڵێن تا ئێستە کە سەدەی بیست و یەکە لە کوردستان دا، ڕۆشنبیریی بە هەموو لایەنەکانیەوە و لە نێوانیشیان دا ڕۆشنبیریی سیاسی، وەك کێڵگەیەکی سەربەخۆ و گەشەسەندو کە تۆوی سەرهەڵدانی تێدا چەکەرە بکات لەنێو پرۆسێسی بیناکردندایە و ئێستەشی لە گەڵدا بێت چوارچێوەکانی ئەم کێڵگەیە، فۆڕمەکانی، ستراتیژیەکانی، سیستەمی بنیاتنانی، بەتەواوی دانەمەزراوە [٩٣]، بەڵام ئەمەش واتای ئەوە ناگەیەنێت کە لە کوردستان دا ڕۆشنبیر وەك ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی، ڕۆشنبیریی وەك ڕووبەرێکی فرەوانی پێگە جیاوازەکان بوونیان نەبووە، لە ئێستەشدا بوونیان نییە، بگرە بە پێچەوانەوە لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە تا ئێستە بەهۆی بەرفرەوانکردنی مەیدانی خوێندن و قوتابخانەکان، کردنەوە و گەشەکردنی زانکۆکان، کۆچکردن لە لادێوە بۆ شار، کۆچکردن لە نیشتمانەوە بۆ ڕۆژئاوا، سەرهەڵدانی چاپخانە و دەزگەکانی چاپ و بڵاوکردنەوە و بە دەیان هۆکاری دیکەش بەشداری ڕاستەوخۆیان لە بیناکردنی ڕۆشنبیریی وەك ڕوبەربەری بەرهەمهێنانی مەعریفە جیاوازەکان و ڕۆشنبیر وەك ئەکتەرێکی خاوەن زانست دا کردووە [٩٤].

هاوکاتیش لە هیچ شوێنێکی ئەم جیهانەدا، ڕۆشنبیرییەکی بێ تەنگژە نییە، ڕۆشنبیرییەکی بێ قەیران مردووە، چونکە ئەوە قەیرانە ناچارمان دەکات بهزرین

---

(٩٣) عادل باخەوان، ڕۆشنبیری سیاسیی و سیاسەتی ڕۆشنبیر، گۆڤاری ڕەهەند، گۆڤارێکی مانگانەی تیۆری کولتوورییە، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ژمارە(٢)، ٢٠١٠، ل ١٨.

(٩٤) هەمان سەرچاوە و لاپەڕەی پێشوو.

(بیربکەینەوە) و بجولێین، بۆ ئەوەی ئاسۆ تازەکان بدۆزینەوە. [٩٥] تاوەکو لە ڕێگەی بیرکردنەوەکانمانەوە پەی بە ڕاستییەکان بەرین.

ڕۆشنبیریی کوردیش بەدەر نییە لە کەموکوڕی و قەیران، یەکێك لەو گرفتە ڕۆژانەییانەی ڕووبەڕووی ڕۆشنبیریی کوردی دەبێتەوە بریتییە لە بەرجەستەکردن و تێکەڵکردنی چەمك و پێناسە هزرییە باوە جیهانییەکان (ڕۆژئاواییەکان) لەگەڵ کەتواری کولتووری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردیدا، کە حاڵەتێکە دەکرێ لێیەوە سستبوونی ڕۆشنبیریی کوردی ببینین [٩٦] هەڵبەتە ئەم دیاردەیەش کێشەیەکی بەرچاوە لە پانتایی ئەمڕۆی ڕۆشنبیریی کوردی دا بە تایبەتی لە دوای ڕاپەڕین، و کرانەوەی زیاتری کۆمەڵگەکان بە ڕووی سیستەمی نوێی جیهانی دا و لەژێر سایەی گلۆبالیزەیشن، ئەم گرفتەی کە باسمان لێوەکرد لەناو پانتایی ڕۆشنبیریی کوردی دا ئامادەیی هەیە و زیاتر بووە، بەجۆرێك سەرتاپای نووسینەکانمان بە کتێب و گۆڤار و بڵاوکراوە ئەدەبی و سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان، بگرە زمانحاڵی حزبەکانیش بەو "چەمك و پێناسە هزرییە باوە جیهانییانە"بارگاویکراون.

دیارە کۆپیکردنی هەمان ئەو هزرە و ئایدیایانەش بۆ کۆمەڵگەیەکی وەك کۆمەڵگەی کوردی کارێکی نەك هەر تەندروست نییە، بگرە قەیرانیشی لێ دەکەوێتەوە. بۆیە دەبینین ڕۆشنبیریی کوردی زادەی هەڵقوڵاوی ڕاستەقینەی کۆمەڵگەکەی خۆی نییە و لەژێرکاریگەری کولتووری کۆمەڵگەکانی ناوچەکە لەلایەك و کولتووری ڕۆژئاوا لەلایەکی دیکەوە، بۆیە ئێمە تەنیا لەژێر دۆخی ژێردەستەی و دابەشبوونی سیاسی و جوگرافیدا ناژین، بگرە لە دۆخی لێکدابڕان و دابەشبوونی کولتووریشدا دەژین [٩٧].

---

(٩٥) هەندرێن، خامەیەکی ڕۆشنبیری لە پشت گوێی زمان، چاپی یەکەم، وەزارەتی ڕۆشنبیری – بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٦٧.

(٩٦) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧١.

(٩٧) ڕەفیق سابیر، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

وەكو بەرئەنجامێك بۆ ئەم تێڕوانینەی سەرەوە پەی بەو ڕاستییە دەبەین کە"مرۆڤی کورد پێش هەر شتێك بەرهەمی ئەو کولتوورەیە کە لە ناوچەکەدایە یان لە بەشە کوردستانەکەیدا، هێنراوەتە بەرهەم و بە سیستەمی کولتووریی ناوچەکەیەوە بەستراوەتەوە" (٩٨).

پاشان ئەگەر تیشكێك بخەینە سەر پرۆسەی پێگەیاندنی سیاسی لە کوردستاندا، کە لەم ڕێگەیەوە زیاتر ڕۆشنبیریی سیاسی بڵاودەبێتەوە، دەبینین لە ماوەی چەند ساڵی ڕابردوودا بەتایبەت لەدوای نەوەدەکانەوە لە کوردستان، بە دۆخێکی دژوار و پڕ لە ناکۆکی و لێ کدژی دا تێپەڕبووە، شەڕی ناوەخۆ لەگەڵ ئەوەی زیانێکی دارایی و مرۆیی زۆری لێ کەوتەوە دەسەڵات و ئیدارەی لە کوردستان دابەشکردو بەرئەنجامێکی ترسناکیشی لێکەوتەوە وەك دابەشکردنی دەزگە پەروەردەیی و زانستی و ئەکادیمیەکان، لەنێو ئەو کەشوهەوا سیاسییەی کە لە کوردستان دا دروست ببوو بە هەموو لایەکەوە تاکی کوردیان ناچارکرد، تاکو بەنێو پرۆسەیەکی پێگەیاندنی سیاسی تەواو دژ و ناکۆك دا گوزەر بکات، کە ئەو تاکە بە زەحمەت بتوانێت بەها و ئەرزشە نەتەوەیی و حزبیەکان لێکدی جودا بکاتەوە و ببێت بە خاوەنی هۆشیاری و ڕۆشنبیرییەکی سیاسی ئەوتۆ کە خۆی بتوانێت ئاراستەی سیاسی و ئایدیۆلۆژیەکانی خۆی دەستنیشان بکات (٩٩).

ئەو بارودۆخەی کە کوردستان ساڵانێك پێیدا تێپەڕی، لەگەڵ خۆیدا ترس و نیگەرانییەکی لە ناخی تاکەکاندا دروستکرد بەرامبەر بە حزبایەتی و دوور کەوتنەوە لە سیاسەت و پەراوێزخستن و گلەیی و گازندەی بەردەوام لە حزب و دەسەڵات

---

(٩٨) هەمان سەرچاوە و لاپەڕەی پێشوو.

(٩٩) ڕابەر تەڵعەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٤.

کەنارگیری و خۆگرتن لەژیانی سیاسیشدا، لەنێو هەموو گرووپە کۆمەڵایەتیەکاندا ، لە بارو دۆخێکی تایبەتدا دروست دەبێت، ئەم بارودۆخەش هەروەکو باسمانکرد لە کاتی شەڕ و ئاژاوە و ناسەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتی دا دێتە ئاراوە [١٠٠].

بۆیە دەبینین لە پێش ڕاپەڕین کۆمەڵێك پارتی سیاسی لە کوردستان دا هەبوو، دوای ڕاپەڕینیش ئەو پارتە سیاسیانە هاتنەوە ناو شارەکان و کاری سیاسیان لە کاری نهێنییەوە بۆ کاری ئاشکرایانە گۆڕا، لەگەڵ ئەوەشدا چەند پارتێکی سیاسی دیکە دروست بوون، بەڵام ئەوەی وایکرد ئەو پارتە سیاسیانەی کوردستان نەتوانن ئەو ڕۆڵە بگێڕن کە لە سایەی دیموکراتیدا لە پارتە سیاسییەکان چاوەڕوان دەکرێت، نەبوون یان لاوازی ئەو دوو مەرجە سەرەکییەیە، کە دەبێت لە پارتە سیاسییەکاندا بوونی هەبێت

یەکەم: باوەڕبوون بەدیموکراتی وەکو سیستەمی فەرمانڕەوایی لە کوردستان.

دووەم: پێڕەوکردنی دیموکراتی لە ژیانی ناوخۆی حزبدا [١٠١]، کە ئەمەش کاریگەری لەسەر ژیانی سیاسی ئەم هەرێمە و تەنانەت ڕەنگدانەوەی لەسەر جەماوەری کوردستانیش هەبوو، ئەویش بە سازدان و پەروەردەکردن و ئامادەکردنیان لەسەر هەمان جۆری بیرکردنەوە کە لە ناخی پارتە سیاسییەکانی کوردستان دا چەکەرەیان کردبوو.

پێویستە هەر کەسێك لە بواری سیاسییدا کار بکات دەبێت پاشخانێکی ڕۆشنبیریی لەو بوارەدا هەبێت، ناگونجێت کەسی بێئاگا لە ڕۆشنبیریی سیاسی و هزری سیاسی و زانستی سیاسی، بتوانێت کاری سیاسی بکات، بۆیە ڕەنگە یەکێك لە کێشە سەرەکییەکانی سیاسەتکردن لە کۆمەڵگەیەکی وەکو کوردستان دا نەبوون یان لاوازی

(١٠٠) رابەر تەڵعەت، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(١٠١) ڕزگار محەمەد قادر، سەرچاەی پێشوو، ل ٢٣١ .

ئەو پاشخان و ڕۆشنبیرییە سیاسییە بێت دووچاری ئەو کەسانە بۆتەوە کە بەکاری سیاسییەوە سەرقاڵن [١٠٢].

هەروەها لاوازی دامودەزگەکانی کۆمەڵگەی شارستانی لە کوردستاندا و سستی ئەدای ئەم کۆمەڵە و ڕێکخراوانە و لەپاڵ ئەویشدا لاوازی دامودەزگە پەروەردەی و ئەکادیمیەکان لە ڕووی بەرنامە و پرۆگرامی زانستییەوە، بۆشاییەکی گەورەی ناوەتەوە لە ڕۆڵی ئەم دامودەزگەیانەدا لە پرۆسەی پێگەیاندنی سیاسی [١٠٣].

لە میانەی ئەو شرۆڤەییەی کە لەبارەی ڕەوشی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کوردستان کردمان دەتوانین بڵێین ئەو هۆشیاری و مەعریفە سیاسییەی کە لای تاکی کورد هەیە بەرهەمی ئەو ژینگەیەیە کە لەم هەرێمەدا خولقاوە، کە چەندین هۆکار دەستیان لە بەدیهێنانیدا هەبووە وەك لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا، کە بێگومان ئەو ڕۆشنبیرییەش لە ئاستێکی بەرز و پێویستدا نییە.

---

(١٠٢) عەتا قەرەداخی، کورد و ڕۆشنبیری سیاسیی، گۆڤاری لڤین، سلێمانی، ساڵی هەشتەم، ٢٠١٠/١/٢٠، ژمارە (١١٥)، ل ٨.

(١٠٣) ڕابەر تەڵعەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.

دەروازەی دووەم : لایەنی مەیدانی

دەستپێك

دیارە بێگومان هەر لە کاتی دەستنیشانکردنی بابەتی تۆژینەوە لەسەر لێتۆژ وا پێویست دەکات هەموو هەنگاوەکان لە سەرەتاوە تاکو دوا هەنگاو دیار بکات و لە بەر چاوبگرێت بۆ سەرکەوتنی تۆژینەوەکەی، لەو کاتەی کە بابەتێکی هەستیاری وەك ڕۆشنبیریی سیاسی تۆژینەوەی لەسەر دەکرێت پێویستیی بە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی مەیدانی دەبێت، لەبەرئەوەی تەنیا سەرچاوە نووسراوەکان بەس نییە، بۆ باسکردن و زانینی ڕۆشنبیریی سیاسی، چونکە ڕۆشنبیریی سیاسی پێوەندییەکی توندوتۆڵی هەیە بە ژیانی هاوولاتییانەوە بۆیە ئاستی ڕۆشنبیریی سیاسی لەلای تاکەکان لەلایەك و ڕۆشنبیریی سیاسی لە هەموو کۆمەڵگەکان لەلایەکی دیکەوە وەك یەك نییە و جیاوازە، تاکو بتوانی نموونەی لێکۆڵینەوەیەکی دیاری کراوی وەکو (تابریل ئەڵمۆند یان د.کمال ئەڵمەنۆفی) وەکو سەرچاوەی سەرەکیی وەربگریت و لەسەر کۆمەڵگەی کوردی جێبەجێی بکەی، بۆیە لە میانەی تۆژینەوەکەمان بە پێویستمان زانیوە بەشێکی لێ تەرخان بکەین بۆ لایەنی مەیدانی سەبارەت بە ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردی دا. سەرەڕای گرفت و گرانی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی مەیدانی، لەکۆی دابەشکردنی (٢٨٠) فۆڕم بەسەر نموونەی لێکۆڵینەوەکەدا (٢٦٠) فۆڕم بە شێوەیەکی دروست گەڕاونەتەوە، لە بەرامبەردا (٢٠) فۆڕم بە پووچەڵ و نەگەڕاوە لە قەڵەم دراون.

(١) ئامادەكارييەكانی لێكۆڵینەوە مەیدانییەكە

(١ ـ ١) كۆمەڵگەی لێكۆڵینەوە و نموونەی تۆژینەوە:

دیاركردنی نموونەی لێكۆڵینەوە بەیەكێك لە كارە هەرە گرینگەكانی تۆژینەوەی مەیدانی دادەنرێت كە بەرئەنجامی سەركەوتن و هەرەسهێنانی لێكۆڵینەوەكەی لەسەر بەندە، نموونەی هەڵبژێردراو (نموونەی لێكۆڵینەوە، واتە هەڵبژاردنی ڕێژەیەكی دیاركراو لە تاكەكانی نێو كۆمەڵگە، كە ئەم ڕێژە دیاركراوەش نوێنەرایەتی كۆمەڵگە دەكات بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەكان، هەر لەبەرئەوەش ئێمە هەوڵمانداوەكە نموونەیەكی هەرەمەكی دەستنیشان بكەین لە قوتابیان و فەرمانبەران و پیشە جۆربەجۆرەكانی دیكە بە ڕەگەز و تەمەنە جیاوازەكانەوە، هەروەها وەرگرتنی نموونەكە لە جۆری نموونەی قەبارە بچووكە كە پێكهاتووە لە (٢٦٠) یەكە.

(١ — ٢) گریمانەكانی لێكۆڵینەوە مەیدانییەكە:

لەم لێكۆڵینەوەیەدا چەند گریمانەیەكمان خستۆتەڕوو تاكو لەرێگەی ئەم لێكۆڵینەوە مەیدانییەوە بگەینە بەرئەنجامی ئەم گریواتانە و هەوڵدان بۆ سەلماندنیان.

١ـ بەشداری و هاوكاری هاووڵاتییان لەگەڵ ڕێكخراوەكان و كاركردن لەگەڵیاندا لە ئاستێكی بەرز و پێویستدانیە.

٢ـ بەو پێیەی كە حزب لە كۆمەڵگەی كوردی دا لە زۆرینەی بوارەكانی ژیانی تاكەكاندا بوونی هەیە و كاریگەری خۆی بە جێ دەهێڵێ لەسەریان، لێرەدا گریمانەی

ئەوە دەکەین کەوا هاوولاتییان تاڕادەیەکی باش وابەستەبوونیان بـۆ حزبێـك یـاخوود لایەنێکی سیاسی هەیە.
٣ـ پرەنسیبەکانی دیموکراتی لە هەرێمی کوردستان دا لە ڕەوشێکی سەرکەوتوودایە.
٤ـ ڕۆشنبیران ڕۆڵێکی بەرچاوو کاریگـەر دەگێـڕن لـە گەشـەدان و بەرجەسـتەکردنی ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان.
٥ــ ڕێکخراوەکـانی کۆمەڵگـەی شارسـتانی و پارتـە سیاسـییەکان و دەزگـەکانی ڕاگەیاندن تا ڕادەیەکی زۆر توانیوییانە ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کـوردی دا بڵاو بکەنەوە.

(١ ـ ٣) ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاریی:

بۆ کۆکردنەوەی زانیاریی لەم لێکۆڵینەوەیـەدا میکـانزمێکی زانسـتی بـاوەڕپێکراو بەکارهێنراوە کە ئەویش برێتییـە لـە فـۆڕمی ڕاپرسـی کـە ئـەم میکانزمـەش زۆر یارمەتیدەرن بۆ کۆکردنەوەی ئەو زانیارییانەی کە پێویست بووە لەم لێکۆڵینەوەیەدا، بۆ ئامادەکردنی ئەم فۆڕمانەش ڕەچاوی مەرجی زانستی پێویست کراوە، وە فۆڕمەکە پرسیاری تایبەتی و گشتیی لە خۆدەگرێت سەبارەت بە بواری لێکۆڵینەوەکـە لەسـەر بابەتی ڕۆشنبیریی سیاسی، ژمارەی پرسیارەکانی نێو فۆڕمەکەش برێتی بوو لە (١٢) پرسیار بە گشتیی و تایبەتییەوە.

(١ ـ ٤) سنووری لێکۆڵینەوەکە:

سنووری ئەم لێکۆڵینەوەیەی کە ئێمـە ئەنجامانـداوە لـە ڕووی مـاوەی کاتـەوە لـە ماوەیەکی کەمدا توانیومانە لێکۆڵینەوەکە ئەنجام بدەین لە بەرواری ٢ / ٢ / ٢٠١٠ تاکو ١٠ / ٢ /٢٠١٠، لە ڕووی سنووری جوگرافیشەوە سەنتەری پارێزگەی هـەولێر بە نموونە وەرگرگیراوە.

(١ ـ ٥) ئامرازەکانی ئاماری:

لـــەم لێکۆڵینەوەیـــە دا بـــە مەبەســـتی پیشـــاندان و ڕێکخســـتن و شـــیکردنەوەی زانیارییەکانی نێو نموونـەی لێکۆڵینەوەکـەمان، سـوودمان لـە ئـامرازێکی ئامـاری وەرگرتووە ، کە ئەمەش بریتییە لە ڕێژەی سەدی بەم ڕێسایەی لای خوارەوە

ڕێژەی سەدی = بەش ÷ گشت x ١٠٠

(٢) خستنەڕووی زانیارییەکان و شیکردنەوەی

ئەنجامی فۆڕمەکانی لێکۆڵینەوەکە.

خشتەی ژمارە (١) پێکهاتەی ڕەگەزەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە ڕوون دەکاتەوە

ڕەگەز	ژمارە	٪
نێر	١٥١	٠٧،٥٨
مێ	١٠٩	٩٣،٤١
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

ئەم خشتەیە ڕێژەی پێکهاتەی هەردوو ڕەگەزی تاکەکانی توێژینەوەکانمان بۆ ڕوون دەکاتەوە بە جۆرێك کە لە کۆی (٢٦٠) بە شداربوو (١٥١) کە سیان لە ڕەگەزی نێربوون و لە بەرامبەردا (١٠٩) کەسیان لە ڕەگەزی مێن.

واتە لە (٥٨،٠٧٪) بەشداربووانی لێکۆڵینەوەکە ڕەگەزی نێرن لە هەمانکاتدا لە (٤١،٩٣٪) بەشداربووانی لێکۆڵینەوەکە ڕەگەزی مێ بوون. ئەم ئەنجامەش بۆ کۆمەڵگەیەك لە نموونەی کۆمەڵگەی کوردی ڕەنگە سرووشتی بێتە بەرچاو لەگەڵ ئەوەشدا کە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان هەردوو ڕێژەکەدا نییە، بەو پێیەی ڕێژەی نێر لە هەموو بوارەکانی ناو ژیان دا ئامادەییان زیاتر هەیە وەك لە ڕەگەزی مێ بەتایبەت لە پرسە سیاسییەکاندا و بەتەنگەوەهاتنی ئەم دوو ڕەگەزە بۆ پرسە سیاسییە گشتییەکان.

هێڵکاری ژماره (١) پێکهاتەی ڕەگەزەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە ڕوون دەکاتەوە

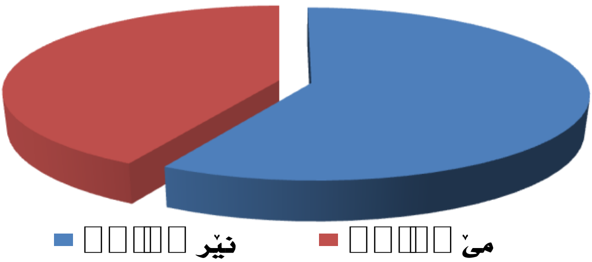

خشتەی ژماره (٢) تەمەنی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکەمان ڕوون دەکاتەوە.

تەمەن	ژمارە	%
١٨ – ٢٢	١٢٩	٦١،٤٩
٢٣ – ٢٧	٨٩	٢٣،٣٤
٢٨ – ٣٢	٢٢	٤٦،٨
٣٣ـ سەروتر	٢٠	٧٠،٧
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

ئەو زانیارییانەی کە لەم خشتەیەی سەرەوەدا هاتووە سەبارەت بە تەمەنی ئەو کەسانەیە کە بەشداربوونە لە پڕکردنەوەی فۆرمەکانماندا. کە لە (٤٩،٦١٪)ی نموونەی لێکۆڵینەوەکە تەمەنیان لەنێوان (١٨ــ٢٢) سالیدایەو لە (٣٤،٢٣٪) تەمەنیان لە نێوان (٢٣ـ٢٧) ساڵی دایەو بەرێژەی (٨،٤٦٪) تەمەنیان لە نێوان

هێڵکاری ژمارە (٢) تەمەنی تاکەکانی نمونەی لێکۆڵینەوەکە ڕووندەکاتەوە

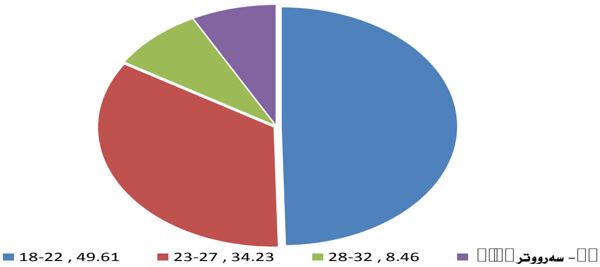

(٢٨ـ٣٢) ساڵی بووە، و لە (٧٠،٧%) تەمەنیان لـە (٣٣ــ بـۆ بـەرەو سـەرتر) بووە. لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە زیاترین ڕێژەی بەشدار بوو لە ڕووی تەمەنەوە دە کەوێتە نێوان (١٨ـ٢٢) ساڵییەوە ئەمەش لەبەرئەوەی کـە ڕێژەیـەکی زۆر لەوانـەی بەشداری پڕکردنەوەی فۆڕمەکانیان کـردووە لـەو تەمەنـەدابوون و قوتـابی زانکـۆ و پەیمانگەکان بوون، کە دیارە ئەمەش چینێکی دیار و بەرچاوە لە کۆمەڵگە.

خشتەی ژمارە (٣) پیشەی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە ڕوون دەکاتەوە

پیشە	ژمارە	%
قوتابی	١٨٣	٧٠،٣٨
فەرمانبەر	٣٥	١٣،٤٦
پیشـە جـۆر بـە جۆرەکانی تر	٤٢	١٦،١٥
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

هێڵکاری ژمارە (٣) پیشەی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکەمان ڕوون دەکاتەوە

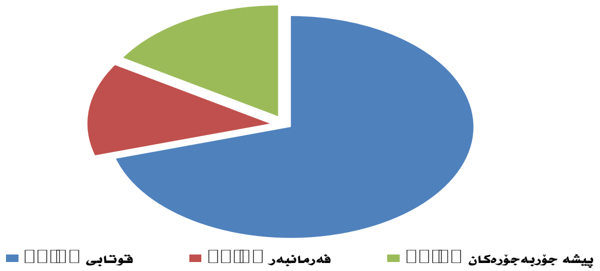

لەم خشتەیەدا دەریدەخات کە لە (٧٠،٣٨٪)ی ئەو تاکانـەی کـە فۆڕمـەکانیان پڕکردۆتەوە و بەشداربون لە لێکۆڵینەوەکەمان پیشەیان قوتابی بووە. لە بەرامبـەردا لە (١٣،٤٦٪)ی تاکەکانی نموونەکە پیشەیان فەرمانبـەرە، وە لـە هەمانکاتـدا لـە (١٦،١٥٪)ی تاکـەکانی بەشـداربوو لەلێکۆڵینەوەکـەمان پیشـەی جـۆر بـەجۆری دیکەیان هەبووە وەك (دوکاندار، شۆفێر، ڕۆژنامەنوس، لێتۆژ، بەرگ دوور ... هتد). ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەوەرگرتنی نموونەی لێکۆڵینەوەکەمان (عینە البحث) بە شێوەیەکی زۆر فرەوان نەبووە کە تێکڕای چین و توێژەکان بگرێتەوە زیاتر لەنێوچینی قوتابیاندا فۆڕمەکان دابەشکراوە.

خشتەی ژمارە (٤) ئاستی خوێندەواری تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە.

ئاستی خوێندن	ژمارە	٪
نەخوێندەوار	١	٠،٣٨
سەرەتایی	١٦	٦،١٥
ناوەندی	١٧	٥٣،٦
ئامادەیی	٢٢	٤٦،٨
زانكۆ و پەیمانگە	١٩٢	٨٤،٧٣
زانكۆ بەرەو سەر	١٢	٦١،٤
كۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

هێڵكاری ژمارە (٤) ئاستی خوێندەواری تاكەكانی

نموونەی لێكۆڵینەوەكە ڕوون دەكاتەوە

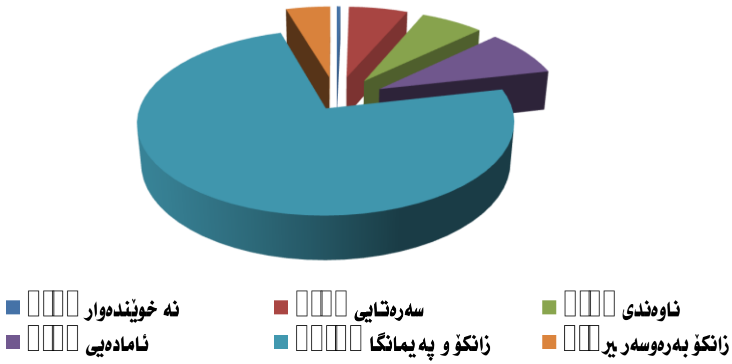

ئەم خشتەیە سەبارەت بە ئاستی خوێندەواری ئەندامانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە زانیاریمان پێ دەخشێت، بە جۆرێك کە ڕێژەی خویندنی سەرەتایی برێتییە لە (١٥،٦٪)، خوێندنی ناوەندی (٥٣،٦٪)، خوێندنی ئامادەیی (٤٦،٨٪) بە ڕێژەی (٨٤،٧٣٪) قوتابی زانکۆ و پەیمانگەنیان تەواویان کردووە، وە هەروەها بە ڕێژەی (٦١،٤٪) ئاستی خوێندیان لە زانکۆ بەرەو سەرترە. واتە (ماجستێر و دکتۆرا) تەنیا بە ڕێژەی (٣٨،٠٪) نەخوێندەوارە.

لێرەدا ئەوەی جێگەی سەرنجە، ئەوەیە کە بەرزترین ڕێژەی کەسەکانی ناو نموونەی لێکۆڵینەوەکە قوتابی زانکۆ و پەیمانگەیان تەواویان کردووە، بۆیە دەتوانین بڵێین زانکۆ و پەیمانگەکان ئەگەر بێت و خۆیان مەیدانێك نەبن بۆ بزاڤ و کار و چالاکی و جووڵانەوە و هێنانە پێشەوەی ڕووداوەکان ئەوا لەڕیزی پێشەوەی هەستکردندان بە پرسێکی کی وەکو ڕۆشنبیریی سیاسی.

خشتەی ژمارە (٥) باری کۆمەڵایەتیی تاکەکانی نموونەکە ڕوون دەکاتەوە .

باری کۆمەڵایەتی	ژمارە	٪
خێزاندار	٧٠	٩٢،٢٦
سەڵت	١٩٠	٥٧،٧٣
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

هێڵکاری ژمارە (٥) باری کۆمەڵایەتیی تاکەکانی نموونەکە ڕوون دەکاتەوە.

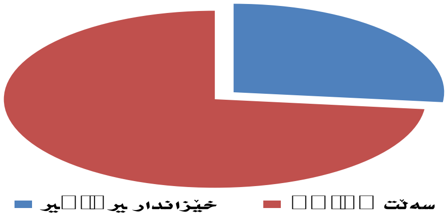

ئەم خشتەیە باری کۆمەڵایەتیی بەشداربووانی لێکۆڵینەوەکەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە لە (٢٦،٩٢٪)ی ئەو کەسانەی کە بەشداریان لە ڕاپرسییەکەماندا کردووە خێزاندارن و چوونەتە نێو پرۆسەی هاوسەرگیرییەوە، لە بەرامبەردا (٥٧،٧٣٪)ی ڕێژەی بەشداربووان سەڵتن و نەچوونەتەوە نێو پرۆسەی هاوسەرگیرییەوە.
ئەمەش بەشێکی ڕەنگە بگەڕێتەوە بۆ ئەو تەمەنەی کە هەیانە بەشێکی دیکەش ڕەنگە بگەڕێتەوە بۆ باری ئابووری تاکەکان، یان هەر هۆکارێکی تر کە شیاوی ئاماژەکردن بێت.

خشتەی ژمارە (٦) هاوکاری و بەشداری تاکەکانی نێو لێکۆڵینەوەکە لەگەڵ ڕێکخراوەکان ڕوون دەکاتەوە .

هاوکاری و بەشداری لەگەڵ ڕێکخراوەکان	ژمارە	٪
بەڵێ	٨٠	٧٦،٣٠
نەخێر	١٨٠	٢٤،٦٩
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

له خشتەی ژمارە (٦) ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە لە کۆی گشتیی نموونەکە بەهەر دوو ڕەگەزەوە، ڕێژەی (٧٦،٣٠٪) لە هاووڵاتییان بەشداری و هاوکارییان هەیە لەگەڵ ڕیکخراوەکان و وەڵامیان بە بەڵێیە، لە بەرامبەردا بەڕێژەی (٢٤،٦٩٪) هاووڵاتییان وەڵامیان بە نەخێر داوەتەوە و هیچ هاوکاری و بەشدارییەکیان نییە لەگەڵ ڕێکخراوەکان.سەرەنجام لە ڕێگەی ئەم نموونەیەوە کە وەرمان گرتووە بۆمان دەردەکەویٚ،کەوا هاووڵاتییان هاوکاری و بەشدارییان لەگەڵ ڕیکخراوەکان لە ئاستێکی نزمدایە و زۆرینەی هاووڵاتییان دوورن لەم ڕێکخراوانە. ئەمەش خۆی لە خۆیدا درێژەپێدەری ئەو دابڕان و دوورکەوتنەوەیەیە کە لە نێوان هاووڵاتییان و ژیانی سیاسیدا هەیە، بۆیە دەکرێ بڵێین دوورکەوتنەوەی هاووڵاتییان لە دامودەزگەکان و میکانیزمەکانی دەسەڵات بەگشتیی و ڕێکخراوەکان بە تایبەتی لەوەوە سەرچاوە دەگرێت،کە هۆیەکانی هاندان و ئاراستەکردنی هاووڵاتییان بۆ بەشداریکردن لە ژیانی سیاسیدا لاوازە و هیچ هەنگاوێکی بەرچاو لە لایەن خودی دەسەڵات و ڕێکخراوەکانەوە نەنراوە لەم بارەیەوە، لەلایەکی دیکەیشەوە لاوازی کار و چالاکی ڕێکخراوەکان دیار دەکات لە کوردستان کە نەیان توانیوە بەڕاستی ببن بە سەکۆی گفتوگۆ لە نێوان هاووڵاتیان و دەسەڵاتی سیاسییدا، ئەمەش چەندین هۆکاری هەیە، کە ڕەنگە گرینگترینیان پاشکۆیەتی ئەو ڕێکخراوانە بێت بۆ حزب و دەسەڵات.

هێڵكاری ژمارە (٦) هاوكای و بەشداری تاكەكانی نێو لێكۆڵینەوەكە لەگەڵ ڕێكخراوەكان ڕوون دەكاتەوە

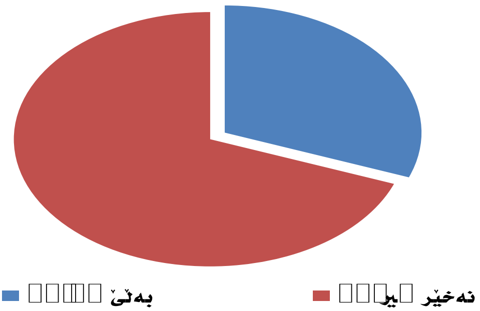

خشتەی ژمارە (٧) وابەستە بوونی تاكەكانی نموونەی لێكۆڵینەوەكەمان بۆ حزبێك یاخوود لایەنێكی سیاسی ڕوون دەكاتەوە .

وابەستە بوون بۆ حزبێك یاخوود لایەنێكی سیاسی	ژمارە	٪
بەڵێ	١٣٧	٥٢،٦٩
نەخێر	١٢٣	٤٧،٣١
كۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

زانیارییەكانی نێو خشتەی ژمارە (٧) بۆمان ڕوون دەكاتەوە،كە لە كۆی گشتیی تاكەكانی نموونەكە بە هەردوو ڕەگەزەكەوە، ڕیژەی (٦٩،٥٢٪) وەڵامی ئەم پرسیارەیان بە بەڵێ داوەتەوە و وابەستەگیان هەیە بۆحزبێك یاخوود لایەنێكی سیاسی، لە بەرامبەردا ڕێژەی (٣١،٤٧٪)ی ئەو كەسانەی كە بەشداربوون لە ڕاپرسییەكەدا وەڵامی ئەم پرسیارەیان بە نەخێر داوەتەوە و وابەستەگیان نییە بۆ هیچ حزبێك یاخوود لایەنێكی سیاسی.

هێڵکاری ژمارە (٧) وابەستە بوونی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکەمان بۆ حزبێك یاخۆ لایەنێکی سیاسی ڕوون دەکاتەوە.

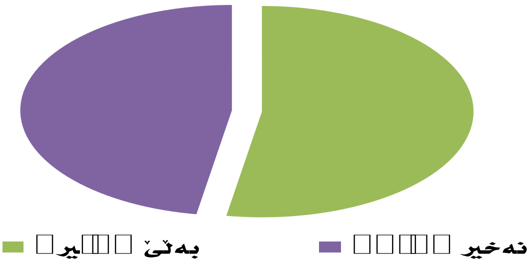

لە زانیاریی ناو خشتەکەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە بەرێژەیەکی مامناوەندی هاووڵاتییان وابەستەگیان بۆ حزبێك یاخوود لایەنێکی سیاسی هەیە،ئەمەش لە لایەکەوە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هاووڵاتییان هۆشیاری و ڕۆشنبیرییەکی سیاسی ئەوتۆیان هەیە بەرامبەر حزب و لایەنێکی سیاسی، لە لایەکی دیکەیشەوە بوونی حزبی جۆراوجۆر لە کۆمەڵگەی ئێمەدا وای کردووە کە هەر یەکەیان بە ئاراستە و فۆڕمێکی جیاواز کاریگەری خۆیان هەبێت لەسەر هاووڵاتییان و مۆرکی حزبایەتی زۆرینەی لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگە بگرێتەوە.

پاشان بەرێژەی (٣١،٤٧٪)ی تاکەکانی بەشداربوی نێو ڕاپرسیەکەمان وابەستەبونیان بۆ هیچ حزب و لایەنێکی سیاسی نییە و نەبوون یان لاوازی وابەستەگی حزبی لای تاکی کوردی پێوەندیدارە بە کۆمەڵە هۆکارێك،کە هەندێکیان پێوەستە بەتاکەکان خۆیانەوە کە نایانەوێت کار لەگەڵ حزبەکاندا بکەن و متمانەیان پێ نییە، هەندێکی دیکەشیان پێوەستن بە کێماسِی حزبە کوردییەکان و داخراوییان بەڕووی هاووڵاتییان.

خشـــتەی ژمـــارە (٨) ڕاو بۆچـوونی تاکـەکانی نێـو لێکۆڵینەوەکـەمان بـۆ ڕوون دەکاتەوە سەبارەت بە هەڵسەنگاندنی ڕەوشی دیموکراتی لە هەرێمی کوردستان .

ڕەوشی دیموکراتی هەرێمی کوردستان	ژمارە	٪
ڕەوشێکی سەرکەوتووە	٩٨	٦٩،٣٧
ڕەشێکی سەرنەکەوتووە	١٤٠	٨٤،٥٣
ڕەشێکی مامناوەندە	١٨	٩٢،٦
بێ وەڵام	٤	٥٣،١
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

لـە زانیارییـەکانی نێـو ئـەم خشـتەیەدا ئـەوەمان بـۆ دەخاتـە ڕوو کـە بەڕێـژەی (٦٩،٣٧٪)ی بەشداربووانی نێو ڕاپرسییەکەمان ڕەوشی دیموکراتی لە کوردستان بە ڕەوشێکی سەرکەوتوو لە قەڵەم دەدەن، ئەم هەڵسەنگاندنەشیان بۆ چەند هۆکارێـك دەگەڕێتەوە لەوانە:

١ـ هەنگاوی گەورە نراوە بۆ پراکتیزەکردنی دیموکراتی لە کوردسـتان، کـە خـۆی لـە دروسـتبوونی ڕێکخـراوە شارسـتانی و پیشـەیەکان و سـەرهەڵدانی ئۆپۆزسـیۆن و ڕاگەیاندنی ئازاد و ئازادی ڕادەربڕیندا دەبینێتەوە.

٢ـ بەشداربووان پێیان وایە کەوا پێوەرەکانی دیموکراتی لە هەرێمی کوردسـتان بـونی هەیە، بەو پێیەی هەرێمی کوردستان جیـاواز لـە دەڤـەرەکانیانی دیکـەی عێـراق و هەنگاوی بـاش و بەرچـاوی بڕیـوە لـە ڕووی سـەقامگیری سیاسـی، خۆشـگوزەرانی و...هتد.

٣ـ بوونی فره حزبی له كوردستان به هزر و ئایدیای جیاوازەوە، كه ئەمەش خۆی بـۆ خۆی سیمای دیموكراتی قووڵتر دەكاتەوە.
* ئەنجامدانی هەڵبژاردن وگەڕانەوە بۆ ڕای میللەت لـە پێكهێنـانی دامـەزراوەكانی فـەرمانڕەوای وەك پەرلـەمان تـاكو بلـندگۆی ڕاسـتەقینەی نوێنـەرانی میللـەت و هاووڵاتیان بێ .
* له كوردستاندا لەماوەی دوای ڕاپەڕین تاكو ئێستە بە تایبەت تر ئەم چەند ساڵەی دوای توانراوە پێكەوە ژیانێكی ئاشتیانە و شارستانیانە لە نێوان سـەرجەم نەتـەوە و پێكهاتە جیاوازەكـان بـە جیـاوازی ئـاینی و مەزهـەبی و وابەسـتەبونی سیاسـی و كۆمەڵایەتی و زمان و كلتورییەوە دابین بكرێت .
لـە بەرامبـەر ئـەم بۆچـوونەی سەرەوەشـدا بەڕێـژەی (٨٤،٥٣٪)ی بەشـداربووانی لێكۆڵینەوەكەمان پێیان وایە ڕەوشی دیمـوكراتی لـە هـەرێمی كوردسـتان ڕەوشـێكی ناسەركەوتووە لەبەر چەند هۆكارێك لەوانە:
بەشداربووان پێیان وایە دەسەڵات لـەژێر ئایـدیای حزبدایـە و قـۆرخی دامودەزگـە و فەرمانگە حكومییەكانیان كردووە، هەندێكی دیكەیان پێیـان وایـە كـەوا زۆرینـەی بنەما و پرەنسیپەكانی دیموكراتی لە كوردستان تـەنیا لـە چوارچـێوەی دروشمدایـە و بەكردەنی پێڕەو ناكرێت. وەك بوونی چەمكی سەروەری یاسا، كێبەڕكێی دیموكراتی بۆ گەیشتن بە دەسەڵات، جیاكردنەوەی دەستی حزب لە حكوومەت، دانانی كەسی شیاو و لێهاتوو بۆ شوێن و كاری شیاو و...هتد.
ـ بەشێوەیەكی پێویست و تەواو ڕێگە نەدراوە،كە خـەڵكی داواكـاری و داكـۆكی لـە مافەكانی خۆیان بكەن و پراوە ئازادانەی مافـە شارسـتانی و سیاسـییەكانی خۆیـان بكەن، كە ئەمەش بۆ چەند هۆكارێك دەگەڕێتـەوە، پەراوێزخسـتنی توێـژێكی هـەرە گرینگی كۆمـەڵگە لە پرسە جۆربەجۆرەكان كە ئەویش توێژی گەنجانە.
ـ نەبوونی پێوەرە دیموكراتییەكان كە خـۆی لـە هەڵبـژاردنێكی ئـازاد و شـەفاف بـۆ دەستاو دەسـتكردنی ئاشـتییانەی دەسـەڵات و دوورخسـتنەوەی دەسـتی حـزب لـە

حکوومەت و ئازادییەکی تەواو و ئۆپۆزسیۆنێکی کارا و جیاوازی نـەکردن لـە نێـوان تاکەکان بە هۆی ڕاوبۆچونی جیاواز و وابە دا دەبینێتەوە وابەستەبوونیان

ـ فەراهەم نەکردنی پێداویستیە جۆر بە جۆرەکـان بـۆ هـەموو تاکـەکان بـەبێ جیـاوازی بەشێوەیەکی تەواو لە هەموو ڕوویەکەوە هەبوونی گەندەڵی و تاکڕەوی و نادادپـەروەری و زاڵبونی بەرژەوەندی حزبی بەسەر بەرژەوەندییە گشتییەکان.

لە هەمانکاتدا بەڕێژەی (٩٢،٦٪)ی بەشداربووان وای دەبینن کە ڕەوشـی دیمـوکراتی لە کوردستان ڕەوشێکی مامناوەندە، بەو پێیـەی کـەوا هـەنگاوی بـاش نـراوە لـەم ڕووەوە، هەرچەندە دەبێ کاری زیاتر بکرێت بۆ سـەرکەوتنی پرۆسـەی دیمـوکراتی لـە هەرێمی کوردستان لە لایەن هەموو چـین و توێژەکانـەوە، لەبەرئـەوەی تـا ئێسـتەش کولتووری کۆمەڵگە و ئەقلێەتی حزبەکان کۆسپن لەبەردەم بەرەو پێشچوونی ڕەوشـی دیموکراتی لە هەرێمی کوردستان دا.

بە ڕێژەی (٥٣،١٪) تاکەکانی لێکۆڵینەوەکەمان وەڵامی ئەم پرسیارەیان نەداوەتەوە.

هێڵکاری ژمارە (٨) ڕاو و بۆچوونی تاکەکانی نێو نموونەی لێکۆڵینەوەکەمان ڕوون دەکاتەوە سەبارەت بە هەڵسەنگاندنی ڕەوشی هەرێمی کوردستا

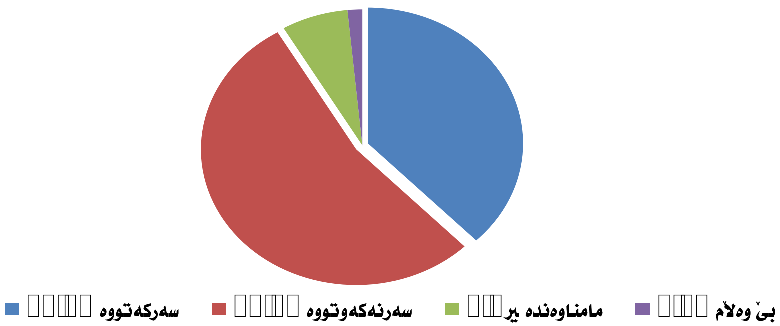

خشتەی ژمارە (٩) ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە گەشەدان بە ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان ڕوون دەکاتەوە .

ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە گەشەدان بە ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان	ژمارە	٪
زۆر	٢٥	٦١،٩
تارادەیەك	١٧٦	٦٩،٦٧
نییە	٢٨	٧٦،١٠
نازانم	٣١	١١،٩٢
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

لە خشتەی ژمارە (٩) دا لە کۆی گشتیی ئەو تاکانەی کە بەشداربوون لە لێکۆڵینەوەکەمان ڕێژەی (٦١،٩٪) پێیان وایە کەوا ڕۆشنبیران ڕۆڵێکی زۆریان هەبووە لە گەشەدان بە ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان، وە ڕێژەی (٦٧،٦٩٪) دەڵێن تارادەیەك ڕۆشنبیران ڕۆڵیان گێڕاوە لەم ڕووەوە،هەروەها ڕێژەی (٧٦،١٠٪)ی بەشداربووان پێیان وایە کەوا ڕۆشنبیران ڕۆڵیان نییە لە گەشەدان بە ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان،لە بەرامبەردا ڕێژەی (١١،٩٢٪) وەڵامی ئەم پرسیارەیان بەنازانم داوەتەوە. لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ڕۆشنبیران بە ڕێژەیەکی زۆر تارادەیەك ڕۆڵیان هەبووە لە گەشەدان بەڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان، دەستەبژێریێکی ڕۆشنبیران لە هەر کۆمەڵگەیەکدا بە دەستەبژێری زۆر هۆشمەند و زیندوو دادەنرێت و دەتوانن جێ دەستیان دیار بێت لەزۆر ڕووەوە بەو پێیەی کە دەتوانن لە ڕێگەی هزر و نووسینەکانیان کاریگەری دابنێن لەسەر تاکەکان.

هێڵکاری ژمارە (٩) ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە گەشەدان بەڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان ڕوون دەکاتەوە .

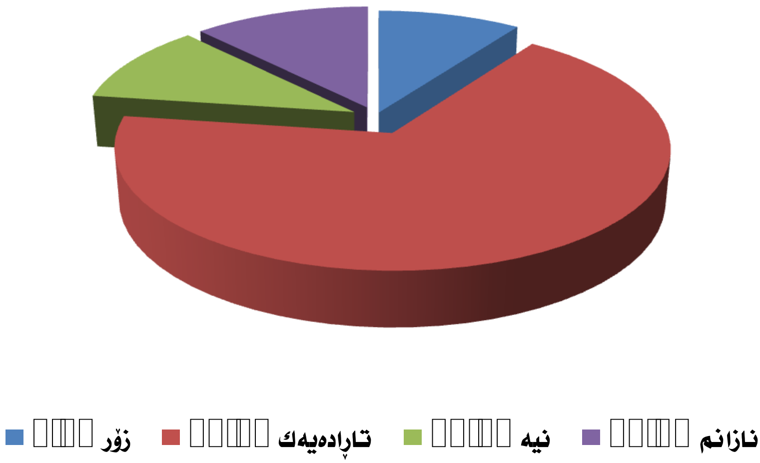

خشـــتەی ژمـــارە (١٠) ڕۆڵـــی ڕێکخراوەکـــانی کۆمەڵگـــەی شارســـتانی و پارتـــە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن ڕوون دەکاتـــەوە لـــە بڵاوکردنـــەوەی ڕۆشـــنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا .

ڕۆڵی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن	ژمارە	٪
تارادەیەکی زۆر	٣٠	٥٣،١١
تارادەیەکی مامناوەند	١٣٤	٥١،٥٣
تارادەیەکی کەم	٩٦	٣٦،٩٢
کۆی گشتیی	٢٦٠	١٠٠

هێڵکاری ژمارە (١٠) ڕۆڵی ڕێکخراوەکـانی کۆمەڵگـەی شارسـتانی و پارتـە سیاسـییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن لە بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا ڕوون دەکاتەوە .

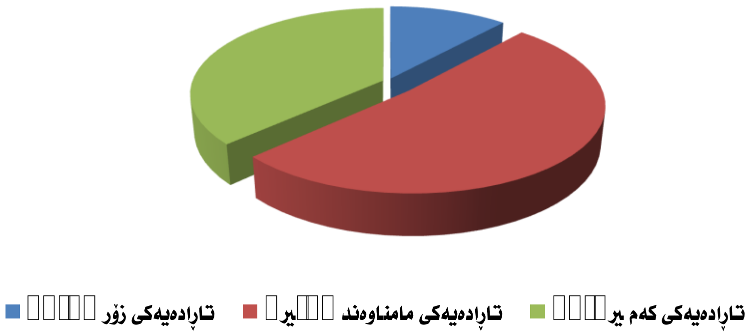

لــه خشــتەی ژمــارە (١٠)دا لــە کــۆی گشــتیی ئــەو تاکانــەی کــە بەشــداریان لــە لێکۆڵینەوەکــەدا کــردووە، ڕێــژەی (١١،٥٣٪) پێیــان وایــە کــەوا تاڕادەیــەکی زۆر ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگــەکانی ڕاگەیانــدن ڕۆڵیان هەبووە لە بڵاو کردنەوەی ڕۆشنبیریی سیاســی لــە کۆمەڵگــەی کوردیــدا، لــە هەمانکاتدا بە ڕێژەی (٥١،٥٣٪)ی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە لەو بڕوایــەدان کــە ڕێکخراوەکــانی کۆمەڵگــەی شارســتانی و پارتــە سیاســییەکان و دەزگــەکانی ڕاگەیاندن تا ڕادەیەکی مامناوەند ئەم ڕۆڵەیان گێڕاوە و کاریان کــردووە لەســەر بــە بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا، لە بەرامبەریشدا بە ڕێژەی (٩٢،٣٦٪)ی بەشداربووان وایدەبینن کەوا ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگــەی شارســتانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن تاڕادەیەکی کــەم توانیویانــە ڕۆشــنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا بڵاو بکەنەوە.
لێرەدا ئەوەی جێگەی ئاماژە پێکردنە ئەوەیە کەوا بە ڕێژەی (٥١،٥٣٪)ی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە ڕۆڵی هەر یەکە لە ڕێکخراوەکــانی کۆمەڵگــەی شارســتانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن لە بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی سیاســی لــە کۆمەڵگەی کوردیدا بە ڕادەیەکی مامناوەندی لە قەڵەم دەدەن .

خشتەی ژمارە (١١) توانای ئەو کەناڵانە ڕوون دەکاتەوە، کــە زیــاتر توانیویانــە ڕۆشنبیریی سیاسی لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکی کورد بەرزبکەنەوە .

کەناڵەکان	ژمارە	٪
پارتە سیاسییەکان	٥٢	٢٠
ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی	٤٦	١٧،٦٩

دەزگەکانی راگەیاندن	١٥٠	٥٧،٦٩
بێ وەڵام	١٢	٤،٦١
کۆی گشتیی	٢٦٠	٪١٠٠

هێڵکاری ژمارە (١١) توانای ئەو کەناڵانە ڕوون دەکاتەوە کە زیاتر توانیویانە ڕۆشنبیریی سیاسی لە ناو کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکەکان بەرزبکەنەوە .

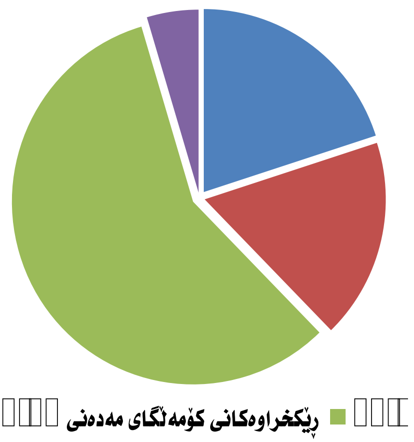

لە زانیارییەکانی نێو ئەم خشتەیەدا ئەوەمان بۆ دەخاتە ڕوو کە بە ڕێژەی (٢٠٪)ی بەشداربوانی نێو ڕاپرسیەکەمان لەو بڕوایەدان کە پارتە سیاسییەکان یەکێکن لەو کەناڵانەی کە زیاتر توانیویەتی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکەکان بەرزبکاتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا بە ڕێژەی (١٧،٦٩٪)ی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە پێیان وایە کە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی لەو کەناڵانەیە کە توانیویەتی ئەم ڕۆڵە بگێڕێت، لە بەرامبەریشدا بە ڕێژەی (٥٧،٦٩٪)ی بەشداربوان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن،کەوا دەزگەکانی ڕاگەیاندن یەکێك بوە لەو کەناڵانەی کە زیاتر توانیویەتی ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکەکان بەرزبکاتەوە، هەروەها بە ڕێژەی (٤،٦١٪)ی بەشداربووان وەڵامی ئەم پرسیارەیان نەداوەتەوە،لە زانیاریی ناو خشتەکەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە ڕێژەیەکی زۆری هاوولاتییان لەو بڕوایەدان کە دەزگەکانی ڕاگەیاندن زیاتر لە پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی دەتوانێ ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکەکان بەرزبکاتەوە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە میدیا وەك تەکنۆلۆژیایەکی سەردەم بە شێوەیەکی بەرچاو بلاوبۆتەوە و سنوورەکانی بەزاندووە و لە ڕێگەی بەرنامە جۆربەجۆرەکانییەوە زۆرترین کاریگەری دادەنێت لەسەر تاکەکان، لەم ڕووانگەشەوە دەزگەکانی ڕاگەیاندن لە ڕێگەی بەرنامەی سیاسی و تایبەت بە ڕۆشنبیریی سیاسی و هۆشیارکردنەوەی تاکەکان توانیویەتی ئاستی ڕۆشنبیریی سیاسی لای تاکی کورد بەرزبکاتەوە.

ϖ به ڕای تۆ، چی بکرێت باشە بۆ ئەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لای تاکی کورد لە ئاستێکی بەرزدا بێت؟.

لە میانەی پرسیاری نێو فۆڕمی ڕاپرسییەکەمان، ئەم پرسیارە کراوەیەمان خستۆتە ڕوو بۆ ئەوەی تاکەکانی نموونەی لێکۆڵینەوەکە ڕای خۆیان دەربڕن سەبارەت بەم پرسە. تێکڕای وەڵامی بەشداربووانی لێکۆڵینەوەکە لەم چەند خاڵەدا دەخەینە ڕوو:

- لە بنەڕەتدا پرۆسەی ڕۆشنبیریی سیاسی پرۆسەیەکی گشتیی و بەردەوامە، بۆیە پێویستە کە هەموو دامودەزگەکانی سیستەمی سیاسی کار بۆ پەرەپێدانی بکەن.
- کارکردن بۆ هێنانەدی سەروەری یاسا و بەرجەستەکردنی ناوەڕۆکی دیموکراتی و پاراستنی مافی مرۆڤ و ئازادییەکانی تاك و دادپەروەری کۆمەڵایەتی و هاندانی گەنجان بۆ ناو دەسەڵات و کەمکردنەوەی جیاوازی و بڵاوکردنەوەی یەکسانی و بەدەمەوە هاتنی داواکاری خەڵکی و فریو نەدانیان بە بەڵێنی بێ بنەما و پێدانی زیاتری ڕۆڵی تاك لە پرۆسەی بڕیاردان دا.
- بایەخی پتر بە بواری ڕاگەیاندن بدرێت و سەربەخۆیی و ئازادییەکی زیاتری پێ ببەخشرێت و لە پاشکۆیەتی حزب دووربخرێتەوە، لە بەرامبەریشدا دەبێت ڕۆڵی دەزگەکانی ڕاگەیاندن بە ئاراستەی کاری گشتیی و ناساندنی سیاسەت بەواتای ڕاستەقینەی خۆی بێت، نەك بەرتەسك کردنەوەی بۆ لایەنێکی سیاسی دیاری کراو.
- هەوڵبدرێت گوتاری ناسیۆنالیستی نەبێتە گوتارێکی سەرکەر لە بەرامبەر ڕۆشنبیرکردن و پتەوکردنی هۆشیاریی سیاسی لای تاکەکان، چونکە دواجار هەر ئەو ڕۆشنبیریە سیاسییەیە کە ئاستی بەشداری سیاسی تاکەکان بەرزدەکاتەوە و لە بەرامبەریشدا تاکەکان لە لاموبالاتی سیاسی دوردەخاتەوە.
- پێویستە هەموو ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی بەشداری کارایان هەبێت لە میانەی کاری خۆیان بۆ ئەوەی خەڵکی ئاشنا بکەن بە پرسە جۆر بەجۆرەکان، لە نێویشیاندا پرسی ڕۆشنبیریی سیاسی، بۆ ئەم مەبەستەش دەبێت گرینگی زیاتر بە

ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی بدرێت و لەژێر چەپۆکی حزب بهێنرێتـە دەرەوە و کاربکرێت بۆ سەربەخۆییان.

ـ ڕاگەیاندنەکان دەبێت ڕۆڵی خۆی بگێڕێت لە ڕۆشنبیرکردنی خۆیان بگرن لـە ڕێگـەی دانانی بەرنامەی تایبەتمەند لەم بوارەدا، ئەمەش لە ڕێگەی پێداچوونەوە بە بەرنامە و پرۆگرامەکانی دەزگەکانی ڕاگەیاندن.

ـ پارتە سیاسییەکان بەو پێیەی کە زۆرترین ئەنـدامیان لـە خۆگرتـووە بـە بـەراورد بەدامەزراوەکانی دیکە، بۆیە دەبێت لە هەمبەر پرسێکی وەکو ڕۆشنبیریی سیاسـیدا زۆرترین وزە و توانای خۆیان لە پێناو ڕۆشنبیرکردنی تاکەکان خەرج بکەن لە ڕێگـەی بونی پلانێکی تۆکمە لەسەرجەم ڕێکخستنەکانیان بۆ ئەم کارە.

ـ گرینگی دان بە ناوەنـد و دەزگـە زانسـتییەکانی وەکـو کۆلێـژەکان و دەزگـەکانی تۆژینەوەی زانستی، هـەوڵ بـدرێت ڕیفـۆڕمێکی گشـتیی لـە پرۆگرامـی خوێنـدنی زانکۆکاندا بکرێت بەجۆرێك کە بتوانرێت لە ڕێگەیەوە ئاسـتی زانسـتی قوتابیـان و خوێندکارانی پێ بەرزبکرێتەوە لە بوارە جۆربەجۆرەکان.

ـ فرەوانترکردنی پانتایی دیموکراتی و ئازادی ڕادەربڕین و هاندانی زیاتری هاووڵاتیـان بـۆ بەشـداری لـە پرۆسـە سیاسـییەکان و کردنـەوەی سـەنتەرەکانی ڕۆشـنبیریی بـۆ گەشەپێدانی چینەکانی کۆمەڵگە.

ـ بایەخدان بە کۆڕ و سیمینار و وۆرك شۆپ لەلایەن کەسـانی شـارەزا و ڕۆشـنبیرانی سەربەخۆ، کە دەیانەوێت کەتوار وەك خـۆی وێنـا بکـەن، لەگـەڵ کردنـەوەی خـولی جۆراوجۆر بۆ ئاشناکردنی تاك بە چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسی.

(٣) بەرئەنجامی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە و ڕاسپاردە و پێشنیازەکان:

(٣ ـ ١) بەرئەنجامی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە.

بە شێوەیەکی گشتیی دەتوانین گرینگترین ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا کورت بکەینەوە :

ـ لە نموونەی لێکۆڵینەوەکەدا بۆمان دەرکەوتووە، کە ڕێژەی (٣٠،٧٦٪)ی تاکەکانی نموونەکە بەشداری و هاوکاریان هەیە لەگەڵ ڕێکخراوەکان، لە بەرامبەردا لەسەرجەمی نموونەکە دا بە ڕێژەی (٦٩،٢٤٪)ی تاکەکان هیچ جۆرە بەشداری و هاوکارییەکیان نییە لەگەڵ ڕێکخراوەکان، ئەمەش لە ڕاستی دا درێژەپێدەری ئەو دابڕان و دوورکەوتنەوەیە یە کەلە نێوان هاووڵاتییان و ژیانی سیاسییدا هەیە، لە هەمانکاتدا ئەم بەرئەنجامە ڕاستی و دروستی گریمانەی یەکەمی لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە دەسەلمێنێت.

ـ زۆرینەی بەشداربووانی لێکۆڵینەوەکەمان بە ڕێژەی (٦٢،٥٢٪)ی وابەستبونیان بۆ حزبێك یاخوود لایەنێکی سیاسی هەیە، ئەم ئەنجامەش ڕاستی و دروستی گریمانەی دووەم دەسەلمێنێنت لە لێکۆڵینەوە مەیدانییەکە. بەوپێیەی کە حزب لە کۆمەڵگەی کوردیدا لە زۆرینەی بوارەکانی ژیانی تاکەکاندا بوونی هەیە و کاریگەری خۆی بە جێ دەهێڵێ لەسەریان.

ـــ لە نموونەکەدا دەردەکەوێت کە بە ڕێژەی (٨٤،٥٣٪)ی بەشداربوانی نێو ڕاپرسیەکەمان ڕەوشی دیموکراتی لە کوردستاندا بە ڕەوشێکی ناسەرکەوتوو لە قەڵەم دەدەن، ئەمەش لەبەر چەند هۆکارێك کە لە شرۆڤەکردنی پرسیاری سێ یەمی

ڕاپرسیەکەماندا ئاماژەمان پێداوە، ئـەم ئەنجامــەش ئـەوەمان بـۆ دەردەخـات کـەوا گریمانەی سێ یەم لە لێکۆڵینەوە مەیدانییەکەدا نە هاتۆتەدی و ڕاست دەرنەچووە.

-لەسەرجەمی نموونەی لێکۆڵینەوەکەمان دا بە ڕێژەی (٦٩،٦٧٪)ی تاکەکانی بەشدار لە لێکۆڵینەوەکەمان، تاڕادەیەك ئاماژە بە ڕۆڵی ڕۆشنبیران دەکەن لـە گەشــەدان بــە ڕەوتی دیموکراتی لە کوردستان ئەمەش لە لایەکەوە تـا ئەندازەیــەك پشــتگیری لــەو گریمانەیەمان دەکات کە پێمان وابوو ڕۆشنبیران ڕۆڵێکی بەرچاو و کاریگەر دەگێڕن.

-لە لێکۆڵینەوەکەماندا بــە ڕێــژەی (٥٣،٥١٪) ڕۆڵــی ڕێکخراوەکـانی کۆمەڵگـەی شارستانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن لە بڵاوکردنەوەی ڕۆشــنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردی دا، بە ڕۆڵێکی تاڕادەیەك مامناوەند لە قەڵـەم دەدەن بــە حــوکمی ئــەو دەورو کــارو چـالاکیانەی کــە دەیگێــڕن لــە کۆمەڵگــە. ئەمــەش بەشێوەیەکی تەواو پشتگیری لە گریمانــەی پێنچــەمی لێکۆڵینــەوە مەیدانییەکــەمان ناکات و پشتڕاستی ناکاتەوە.

(٣ – ٢) پێشنیاز و ڕاسپاردەکان.

لە بەر ڕۆشنایی ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوە مەیدانییە کە دەتوانین ئەم چەند پێشنیاز و ڕاسپاردەیە بخەینە ڕوو:

- هەوڵ بدرێت لەلایەن دەسەڵاتەوە بۆ کەمکردنەوەی هەژموون و کاریگەری و حزبەکان لەسەر کۆمەڵە و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و دەزگەکانی ڕاگەیاندن، وە چالاککردنی ڕۆڵی ئەم ڕێکخرا و دەزگەیانە لەنێو کۆمەڵگەدا.
- بایەخ و گرینگی پێدانی زیاتری چینی ڕۆشنبیران بە تایبەتی تر ڕۆشنبیرانی سەربەخۆ، لە ڕێگەی پێدانی دەرفەتی زیاتر بۆیان لە کردنەوەی کۆڕ و وۆرك شۆپ و خولی و جۆراوجۆر، بۆ ڕوونکردنەوەی چەمك و پرسە جیاوازەکان بۆ هاووڵاتییان لە پێناو بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریی لایان، بە هەموو چین و توێژەکانەوە.
- ڕێکخراوەکان بە هەموو چەشنەکانییەوە لە خودی خۆیان دا پێداچوونەوەیەکی جدی لە کار و چالاکی و پێڕەو و پرۆگرامەکانیان بکەن، هەوڵ بدەن کاری زیاتر و چالاکی بەسوودتر و دانانی پرۆگرامی زانستی و ئەکادیمی تاکو بتوانن بە ئاراستەی برەودان بە بەرزکردنەوەی ئاستی تاکەکان کاربکەن.
- پێویستە لە زانکۆکانی هەرێمی کوردستان، هەروەها لەلایەن لێتوژ و پسپۆڕان زیاتر هەوڵی بدرێت بۆ ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی زانستی تایبەت بە ڕۆشنبیریی سیاسی و هۆشیاری سیاسی، بۆ ئەوەی ئاستەنگەکان دەستنیشان بکرێت و چارەسەریەکانیش بخرێتە ڕوو، تاوەکو لەم ڕێگەیەوە بتوانرێت ئاستی هۆشیاری تاکەکان لەبارەی پرسێکی لەم جۆرە بەرزبکرێتەوە.
- حکوومەت و لایەنە پێوەندیدارەکان پێویستە زیاتر هەوڵی زیاتر بدەن بۆ باشترکردنی گوزەرانی هاووڵاتیان و هەوڵدان بۆ کرانەوەی زیاتری کەناڵەکانی بەشداریکردن بە ڕووی هەموو توێژەکانی کۆمەڵدا بەتایبەتی توێژی گەنجان و لاوان، چونکە چینی گەنجان لە هەموو کۆمەڵگەیەك دا داینەمۆی هەڵسوڕاندنی کۆمەڵگەن، بەو ئایدیا و ئامانجانەی کە لە ناخیان دایە.

بەرئەنجام

بەشـێوەیەکی گشـتیی بەرئەنجامـەکانی تۆژینەوەکـە بەهـەر دوو لایـەنی تیـۆری و مەیدانییەوە لەم چەند خاڵەدا دەخەینەڕوو:

ڕۆشنبیریی سیاسی بریتییە لە کۆی ئەو بیرو بۆچو،ن و زانیاری و تێڕوانین و ئاراستە و بەها باوەڕپێکراوانـەی کـە بەشـێوەیەکی ڕێکخـراو واتایـەك بـە پرۆسـەی سیاسـی دەبەخشێت، سەبارەت بـە کاروبـاری سیاسـی و حـوکمڕانی، دەوڵـەت و دەسـەڵات، وابەستەگی و ڕەوایەتی و بەشداریکردن، کـە پێوەنـددیان بـە سیاسـەتەوە هەیـە لـە هـەموو کۆمەڵگەکانـدا، لەگـەڵ ئەوەشـدا سرووشـتی پێوەنـدی نێـوان هـاوولاتی و حکوومەت ڕوون دەکاتەوە، بەجۆرێك کـە هـەموو نەتەوەیـەك خـاوەنی ڕۆشـنبیریی خۆیەتی کە بەشێکە لە سەرخانی ڕابردووی و دەوڵەمەندیشی دەکات بـە ڕۆشـنبیریی سەردەمەکەی، ڕۆشنبیریی سیاسی پێوەندییـەکی پتـەوی بـە هەڵسـوکەوت و ژیـانی تاکەکانەوە هەیە، لەهەمانکاتدا کاریگەری خۆی بەجێ دەهێڵـێ لەسـەر سیسـتەمی فەرمانڕەوایی و ڕەوتی بەدیموکراتیکردنی کۆمەڵگە.

ڕۆشنبیری سیاسی پێویستیی بە سەقامگیری سیاسی هەیـە، چـونکە هـاوڕێکی لـە نێوان جۆری ڕۆشنبیریی سیاسی و جۆری بونیادە□سیاسییەکە ئارامی و سـەقامگیری سیستەمی سیاسی بەرقەرار دەکات. وەئەگەر ئەم دوو توخمە (ڕۆشنبیریی سیاسی لـە لایەك و سیستەمی سیاسی لە لایەکی دیکـەوە) لـەناو هـەر کۆمەڵگەیەکـدا کـۆك نەبوون ئەوا کەلێنێ لە نێـوان بونیـادی سیسـتەمی سیاسـی و ڕۆشـنبیریی سیاسـی دروست دەبێـت و هەڕەشـە لەسـەر کـاری ئـەو سیسـتەمە دروسـت دەکـات. بۆیـە جێگیربوونی سیاسی پشت بە ڕۆشـنبیریی سیاسـی دەبەسـتێت، تـەبایی وکۆکبـونی

ڕۆشـــنبیریی سیاســی دەســتەبژێر (حاکمــەکان) و ڕۆشـــنبیریی سیاســی هــاوولاتی یارمەتیــدەرن بــۆ جێگیربــوونی سیاســیك بەپێچەوانەشــەوە پارچــە پارچــە بــوونی ڕۆشنبیریی و جیاوازی نێوان ڕۆشنبیریی جەماوەر و ڕۆشنبیریی دەستەبژێر سەرچاوەی هەڕەشەکردنە بۆ جێگیربوونی سیستەمی سیاسی بۆیــە دەبیــنین پێوەندییــەکی پتــەو هەیە لە نێوان ڕۆشنبیریی سیاسی و شێوازی سیستەمی سیاسی و بەشێوەیەکی تونــد پێکەوە گرێدراون.

لە بەدیهێنانی دیموکراتیدا گرینگی ڕۆشنبیری سیاسی و ئەو ناوەندانە دەردەکــەوێت، کە کار لەسەر بلاوکردنەوەی هۆشیاری و ڕۆشنبیریی سیاسی دەکەن. کە تاچ ڕادەیەك کاریگەرییان هەیە لە فەراهــەمکردنی دیمــوکراتی، چــونکە لــە بنەڕەتــدا دیمــوکراتی برێتییە لەو سیستەمەی دەرفەتی بەشداریکردن لە پرۆسەی سیاســیدا بــۆ تاکەکــەس دەخولقێنێ، بۆیە تەنانەت ئەگەر ڕێساو یاسا دیموکراتییەکانیش لە ولاتێکدا بەرقەرار و لەئارادا بن، بەبێ تاکەکەسی هۆشــیار و ڕۆشــنبیر بــە پرســە جۆربــەجۆرەکان ئــەم پرۆسەیە ناتەواو و پڕ لە کەموکوڕی دەبێت، لەبەرئەوەی دیموکراتی ڕاستەقینە، تەنیا کاتێك دەتوانێت بوونی هەبێت، کە تاکەکان خاوەن ویستی ئازادبوونی هــەبێت و لــە ڕێگەی ئــەو باکگراوەنــدە ڕۆشــنبیرییەی کــە هەیــەتی. ئەمــەیش تــەنیا لەڕێگــەی بلاوبوونەوەی هۆشیاری و ڕۆشنبیریی سیاسی و ئازادکردنی تاکەکەس لە کۆتوبەندی پێوەندییە کۆمەلایەتییە خێلەکییەکانەوە بونیاد دەنرێت. بۆیە لێرەوە دەگەین بەو یە بەرئەنجامەی کە ڕۆشنبیریی سیاسی بە ئاستێکی بەرز لە هەر کۆمەلگەیەکداولــەلای هەر تاکێك، کاریگەری دەبێت لە فەراهەمکردنی بنەماکانی دیموکراتیدا.

بەدیهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی لەناو کۆمەلگەیەکی دیموکراتی و لە ژیانی سیاسییدا، لــە ڕێگــەی چــەندین کــەنالّی جۆراوجــۆرەوە فەراهــەم دەبێــت، بــەلام کەنالــەکانی وەکــو (پارتەسیاسییەکان، ڕێکخراوەکانی کۆمەلگەی شارستانی، دەزگەکانی ڕاگەیاندن، خێــزان و قوتابخانە) لەم ڕووەوە ڕۆلّی زیاتر دەگێڕن، بەو پێیەی کە ئەم کەنالانە لە کۆمەلگەیەکی دیموکراتی و پێشکەوتوودا دیارترین ئامرازەکانی پەرەپێدانی ڕۆشنبیرین.

ئەو جۆرە ڕوشنبیریە سیاسییەی کە لە کۆمەڵگەی کوردی لە هەرێمی کوردستاندا تێبینی دەکرێت، خۆی لە جۆری ڕۆشـنبیریی سیاسـی، پاشـکۆیەتی دا دەبینێتـەوە، لەبەرئـەوەی هەرچەندە هاووڵاتیان لەم جۆرە ڕۆشـنبیریە سیاسـییەدا، هۆشمەنـد دەبـن بـە سیسـتەمی سیاسی و ئەو کارانەی کە دەیکات، بەڵام لە ڕاستیدا تاکەکان هەستێکی لاواز و سـادەیان هەیە بۆ کار و چالاکی سیاسی. هەرێمی کوردسـتانیش وەك بەشـێك لـە عێـراق بـەهۆی دەسەڵاتی سەرکوتکەرانەی حکوومەتە یەك لەدوای یەکەکان کەلەم وڵاتەدا دەسەڵاتیان لە دەستبووە، کاریان لەسەر بەرتەسککردنەوەی هەموو جموجـوڵ و بەشـداری و کاروچـالاکی سیاسی هاووڵاتییان کردوە، وایان لێکـراوە کـە بەهـەمان ئەقڵییـەتی چـینی فـەرمانڕەوا بیربکەنـەوە، وە لـێ نەگـەڕاون تـاك لــە دەرەوەی چوارچـێوەی دەسـەڵات هـیچ جـۆرە بەشدارییەکی سیاسیان هەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەم چەند ساڵەی دوایدا لـە هـەرێمی کوردستاندا تاڕادەیەك زەمینەسازییەك ڕەخساوە بۆ ئەوەی کۆمەڵگەی کوردی ئـەم جـۆرە ڕۆشنبیریـیە تێپەرێنێت و بەرەو ڕۆشنبیریی سیاسی بەشداریکردن هەنگاوبنێت.
لە ڕێگەی ئـەو نموونەیـەوە کـە لـە لێکۆڵینـەوە مەیدانییەکـەدا وەرمـانگرتووە، بۆمـان دەردەکەوێ ،کەوا هاووڵاتیـان لـە هـەرێمی کوردسـتان هاوکـاری و بەشـدارییان لەگـەڵ ڕێکخراوەکان لە ئاستێکی نزمدایە و زۆرینەی هاووڵاتیان دوورن لەم ڕێکخراوانە، ئەمەش خۆی لە خۆی دا درێژەپێدەری ئەو دابڕان و دوورکەوتنەوەیەیە،کە لە نێـوان هاووڵاتییـان و ژیانی سیاسییدا هەیە، ئەمەش لەلایەکەوە لـەوەوە سەرچـاوە دەگرێـت کـە ئامرازەکـانی هانـدان و ئاراسـتەکردنی هاووڵاتییـان بـۆ بەشـداریکردن لـە ژیـانی سیاسـییدا لاوازە و هەنگاوێکی بەرچاو لە لایەن خودی دەسەڵات و ڕێکخراوەکانـەوە نـەنراوە لـەم بارەیـەوە، لەلایەکی دیکە هەوە بۆ لاوازی ئەدای کاری ڕێکخراوەکان دەگەڕێتەوە لە کوردسـتان کـە نەیان توانیوە بەڕاستی ببن بە پردی دایەلۆگ و گفتوگۆ لە نێـوان هاووڵاتیـان و دەسـەڵاتی سیاسی و مەڵبەندی ڕێنمونی و هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگە.
بەشێوەیەکی گشتیی ڕۆشنبیریی سیاسی لای تاکی کورد لە ئاستێکی بەرزو پێویستدا نیە وە ئەو هۆشیاری و مەعریفە سیاسییەی کە لای تاکەکاندا تاکەکاندا هەیە بەرهەمی ئـەو

ژینگەیەیە کە لەم هەرێمەدا خولقاوە، کە چەندین هۆکار دەستیان لە دیهێنانی دا هـەبووە لەوانە.

ناکارایی و سستی کاری پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و دەزگەکانی ڕاگەیاندن لە هەرێمی کوردستاندا، لە پـاڵ ئەوەیشـدا لاوازی دامودزگـە پەروەردەیی و ئەکادیمیەکان لـە ڕووی بەرنامـە و پرۆگرامـی زانسـتییەوە بۆشـاییەکی گەورەی لەئارادایە لە ڕۆڵی ئەم دامو دەزگەیانەشدا لە ئەنجامـدانی پرۆسـەی پێگەیانـدنی سیاسی و پەروەردەکردنی سیاسی و هۆشیارکردنەوەی هاووڵاتییان یەکجار لاوازە

کەنارگیری و خۆگرتنی هاووڵاتیان لە ژیانی سیاسیشدا گرینگی نەدانی هاووڵاتییان بە پرسە سیاسییەکان بەشێوەیەکی گشتیی، لەبەرئەوەی لەلایەکەوە تاکـەکان بـۆ خۆیـان لـە کاری سیاسییدا خۆیان دەپارێزن و گرینگی بەکاری سیاسی نادەن و هیچ مـەیلێکیان نیـە بـۆ پرۆسـە سیاسـییەکان، لەلایـەکی دیکەشـەوە هۆیـەکانی هانـدان و ئاراسـتەکردنی هاووڵاتییان بۆ بەشداریکردن لە ژیانی سیاسییدا لاوازە.

سەرچاوە کوردییەکان:

ــ ئەبوبەکر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، بەرگی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠٠٨.

ـ ئەحمەد ئیبراهیم وەرتی، ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی ئیسلامی، چاپی یەکەم، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، ٢٠٠٨.

ـ بەهرام محەمەد کاکل، ڕۆشنبیریی... کۆمەلگەی شارستانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینای، سلێمانی، ٢٠٠٦.

ــ جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ـ چنار سەعد عەبدولا، کاریگەری باری سیاسی لەسەر گەشەکردنی هۆشیاری نەتەوەیی کورد دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١، چاپی یەکەم، بەڕێوبەرایەتی چاپخانەی ڕۆشنبیریی، هەولێر، ٢٠٠٥.

ـ خالید خالّ، کوردایەتی و ڕۆشنبیریی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٧.

ـ دامەزراوەی میهەن، کۆمەلگەی شارستانی هێزێکی نوێ، و: کۆسار فەتاحی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، هەولێر، ٢٠٠٦.

ـ ڕابەر تەلعەت، گەنج و بەشداری سیاسی، چاپی یەکەم، دەزگەی تۆژینەوەی موکریانی، هەولێر ، ٢٠٠٦.

ـ ڕامین جەهانبەگلو، مۆدێرنەکان، و: ئازاد بەرزنجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٩.

ـ ڕزگار محەمەد قادر، لە پێناو کوردستانێکی نوێ دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.

ـ ڕەفیق سابیر، کەلتوور و ناسیۆنالیزم، چاپی دووەم، دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣.
ـ سەعید مەموزینی، سیاسەت گەمەیەکی بەردەوام، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١٠.
ـ سۆران علیپور، ڕۆشنبیر کێ یە ؟ چارەنوسی چییە ؟، کۆمەڵەوتار، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
ـ د.شێرزاد نجار، هزر و سیاسەت، بەرە و ڕۆشنبیرێکی هاو چەرخ، و : محەمەد وەسمان، دەزگەی **O.P.L.C** بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٠٥.
ـ عوسمان عەلی وەیسی، حزب لە کۆمەڵگەی سەردەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر، ٢٠٠٩.
ـ عومەر حەمەدەمین نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٣.
ـ د.کەریم أبوحلاوە، گیروگازی چەمکی کۆمەڵی شارستانی، و: اسماعیل کوردە ـ ڕەوشت ڕەشید ـ نوری بێخاڵ ، چاپی دووەم، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر، ٢٠٠٤.
ـ د. کەمال مەنوفی، تیۆری سیستەمە سیاسییەکان، و: ئاوات ئەحمد، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، شوێن نەنوسراوە، ٢٠٠٧.
ـ کۆمەڵێك نووسەر، زانستی سیاسی، و: ئاوات ئەحمد، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٦.
مەریوان وریا قانع، شوناس و ئالۆزی، چاپ نەنوسراوە، چاپخانەی ڕەنج ، سلێمانی، ٢٠٠٤.
ـ د. محەمەد بن سعود ئەلبەشر، سەرەتایەك لە پێوەندیکردنی سیاسی، و: مەم بورهان قانع، چاپی یەکەم ،چاپخانەی بینیای، ٢٠٠٧.

ـ محەمەد عەبدوڵڵا کەلاری، جیهانگیری میدیا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ساڵی ۲۰۰۹.
ـ موسڵح عەبدولقەهار ئیروانی، ئاین و ناسیۆنالیزم، ڕۆڵ و کاریگەری و پێوەندی نێوانیان لە دوای ڕاپەڕینی ۱۹۹۱ لە هەرێمی کوردستان، نامەی ماستەر پێشکەشی کۆلێژی ئاداب لە زانکۆی سەلاحەدین کراوە، هەولێر، ۲۰۰۲.
ـ محەمەد فاتیح، ڕۆشنبیری و ڕۆشنبیری حزبایەتی، بەشی ڕوناکبیری (۱۰۹) مەکتەبی ڕێکخستن، سلێمانی، ۲۰۰۵.
ـ د.هانی ئەلرەزا و د. ڕامز عەمار، ڕای گشتیی و ڕاگەیاندن و بانگەشەکردن و: ئەحمەد سەلام، چاپخانەی ئەلەند، چاپ و ساڵ نەنووسراوە.
ـ هەڤاڵ ئەبوبەکر، ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی کوردی، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیریی، سلێمانی، ۲۰۰۲.
ـ هەندرێن، خامەیەکی ڕۆشنبیریی لە پشت گوێی زمان، چاپی یەکەم، وەزارەتی ڕۆشنبیریی ـ بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ۲۰۰۷.

گۆڤارەکان:

ـــ د.ئیبراهیم ئیبراش، ئاست و شێوەکانی بەشداری سیاسی، و: حیکمەت نامیق،گۆڤاری تۆژینەوە، دەزگەی چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ژمارە (٢) ساڵی یەکەم، حوزەیرانی ٢٠٠٥.

ـ خالید عومەر ڕەشید، پێگەی ڕاگەیاندن لە سیستەمی سیاسییدا، گۆڤاری ڕۆشنگەری، ژمارە (٢٣ ـــ ٢٤)، لە بڵاوکروەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فیکری و سیاسی ، ساڵ و شوێن نەنووسراوە.

ـ ڕێبین هەردی، ناسیۆنالیزم و وەرگێڕان، گۆڤاری ڕەهەند، گۆڤارێکی مانگانەی تیۆری کولتوورییە، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ژمارە (٢)، ساڵی ٢٠١٠.

ـ سەروەر محەمەد عەبدوڵلا، کۆسپەکانی بنیاتنانی کولتووری بەشداریکردن، گۆڤاری هێشتا، هەڵەبجە، ژمارە ٦ و ٧، ٢٠٠٧.

ـ عابد خالید ڕەسوڵ، ڕۆڵی حکوومەت لە بەشداریکردنی سیاسیدا، گۆڤاری ڕۆشنگەری، لە بڵاوکراوەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فیکری و سیاسی، ژمارە (٢٥)، ساڵ و شوێن نەنوسراوە.

ـ عادل باخەوان، ڕۆشنبیریی سیاسی و سیاسەتی ڕۆشنبیر، گۆڤاری ڕەهەند، گۆڤارێکی مانگانەی تیۆری کولتوورییە، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ژمارە (٢)، ساڵی ٢٠١٠.

ـ عەتا قەرەداخی، کورد و ڕۆشنبیریی سیاسی، گۆڤاری لڤین، سلێمانی، ساڵی هەشتەم، ژمارە (١١٥)، ٢٠/١/٢٠١٠.

ـ عوسمان عەلی حەسەن، بەشداری سیاسی (لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی کۆمەڵایەتی یاساییە) گۆڤاری یاسا و ڕامیاری، گۆڤارێکی نیو ساڵانەیی زانستییە، لەلایەن کۆلێژی یاسا و ڕامیاری زانکۆی سەلاحەدین دەردەچێت، ساڵی شەشەم، ژمارە (٤)، ٢٠٠٨.

ـ فازل عومەر ڕەشید، ڕۆڵی ڕۆشنبیر لە شەڕی ناوخۆدا، گۆڤاری خامـە، گۆڤـارێکی ئەکادیمی زانستی قوتابیانەی وەرزییە، سەنتەری خامە بۆ ڕاگەیاندن و لێکۆڵینـەوەی قوتابیان دەریدەکات، هەولێر، ژمارە (٢)، زستانی ٢٠٠٦.
ـ کنێر عەبدوڵا، بەشـداریکردن لـە نێـوان ڕۆشـنبیریی و پەروەردەکردنـدا، گۆڤـاری سەردەم، گۆڤارێکی تایبەتە بە وەرگێڕان و کولتووری بیانی، دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ساڵی دەیەم، ژمارە (٥٥)، هاوینی ٢٠٠٨.
ـ هاوژین مەلا ئەمین، ناسیۆنالیزم و ئـازادی و تاکەکـەس، گۆڤـاری ڕۆشـنگەری، لـە بڵاوکراوەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فیکری و سیاسی، ژمارە (٢٦).

فەرهەنگەکان:

ـ زاهیر محەمەدی و یاسین حاجی زادە ، فەرهەنگی سیاسی، چـاپخانەی ڕۆژهـەڵات، هەولێر، چاپ نەنوسراوە، ٢٠٠٦.
ـ مەسعود عەبدولخالق، مەوسوعەی جـودی، چـاپی یەکـەم، نووسـینگەی شـرۆڤە، هەولێر، ٢٠٠٨.

دەستوور:
ـ پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان — عێراق.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

ـ جابريل أية ئةلمؤند وجى.بنجام باويل الابـن، السياسـات المقارنـة في وقتنـا الحاضـر، ترجمة : هشام عبدالله، الطبعة الاولى، الدار الاهلية للنشر والطبع، عمان، ١٩٨٨.
ـ د. حسان محةمـةد شـفيق العـانى، الانظمـة السياسـية و الدسـتورية المقارنـة، بـدون مطبعة و طبعة، ٢٠٠٧.

- د. سـهيل عروسـي، المجتمـع المـدنى و الدولـة، دار الفكـر، طبعـة الاولى، دمشـق - سوريا، ٢٠٠٨.
- شوقى جلال، المجتمنع المدنى و ثقافة الاصلاح، دار العين، القـاهرة، الطبعـة الاولى، ٢٠٠٥.
- د. عبدالله محةمةد الرحمن، علـم الاجتمـاع السياسـي، الطبعـة الاولى، دار النهضـة العربية، بيروت، ٢٠٠١.
- موريس دوفرجية، علم اجتماع السياسة، ترجمة : د. سليم حداد، المؤسسة الجامعيـة للدراسات و النشر والتوزيع، بيروت، طبعة الثانى، ٢٠٠١.

گۆڤار:
- د. عبدالله احمد الذيفاني، التربية والمجتمع والثقافة، مجلة دراسـات اجتماعيـة، مجلة فصلية علمية يصدرها قسم الدراسات الاجتماعية، بيت الحكمة - بغداد، سنة الثانية، رِقم (٥)، ٢٠٠٠.

سەرچاوە ئەلیکترۆنییەکان:
ـــ " الشـبكة النـبا المعلوماتيـة " (مفهـوم الثقافـة السياسـية) ، منشـور علـى الانترنيت في الموقع التالي: http://ar.wikipedia.org www.google.com
- د.السيد عليوة و د. منى محمود، المشاركة السياسيية، منشور على الانترنيـت في الموقع التالي : www.dctcrs.org //:http
- پەرلەمانی کوردستانی - عێراق ، http:// www.perleman.org

پاشکۆ

وەزارەتی خوێندنی باڵاوتۆژینەوەی زانستی

زانکۆی سەلاحەدین ـ هەولێر   ژمارەی فۆر (   )

کۆلێژی یاسا و ڕامیاری   بەرواری   / ٢ /٢٠١٠

بەشی ڕامیاری/بەیانیان

فۆڕمی ڕاپرسی

هاووڵاتی بەڕێز:

ئەم فۆڕمەی لەبەردەستتدایە ئامانجی زانینی بیروڕای تایبەتی تۆیە لەبارەی ئەو بابەتانەی کە لە خۆی گرتووە، گومان لەوەدا نییە کە وەڵامدانەوەت بەشێوەیەکی وورد و دڵنیاییەوە دەبێتە هۆی زیاتر و سودبەخشین بەلێکۆڵینەوەکەمان، بۆ زیاتر دڵنیابوونت ئەم زانیاریانە بۆ تۆژینەوەیەکە بەناونیشانی (ڕۆشنبیریی سیاسی و کاریگەری لەبەدیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە، (هەرێمی کوردستان وەك نموونە) کە تەنیا بۆ کاری زانستی (تۆژینەوەی وەرگرتنی پلەی بەکالۆریۆس لە زانستی سیاسەت) بەکاردێت...

تێبینی:

١- نیشانەی (√) لە بەرامبەر ئەو بیرۆکەیە دابنێ کە بگونجاوی دەزانی.

٢- ڕای تایبەتی خۆت دەربڕە لەبارەی پرسیاری (٦).

٣- هیچ بڕگەیەك بە بێ وەڵام بە جێ مەهێڵە. لەگەڵ ئەوپەڕی ڕێز و سڵاومان بۆ تۆی بەڕێز....

زانیاریی گشتیی:

١. ڕەگەز : نێر ( ) مێ ( )

٢. تەمەن : ( )

٣. پیشە : ( )

٤. ئاستی خوێندنت : نەخوێندەوار ( ) سەرەتای ( ) ناوەندی ( ) ئامادەیی ( ) زانکۆ و پەیمانگە ( ) زانکۆ بەرەو سەر ( )

٥. باری کۆمەڵایەتی : خێزاندار ( ) سەڵت ( )

پرسیارەکان:

١- ئایا، هاوکاری و بەشداریت هەیە لەگەڵ ڕێکخراوەکان ؟

بەڵێ ( ) نەخێر ( )

٢- ئایا، وابەستەت هەیە بۆ حزبێك یاخوود لایەنێکی سیاسی ؟

بەڵێ ( ) نەخێر ( )

٣. بەڕای تۆ، ڕەوشی دیموکراتی کوردستان چۆن هەڵدەسەنگێنی ؟

ڕەوشێکی سەرکەوتووە ( ) ڕەوشێکی سەرنەکەوتوە ( )

بۆچی ....

٤. پێت وایە، ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە گەشەدان بەرەوتی دیموکراتی لە کوردستان چۆنە؟

زۆر ( ) تاڕادەیەك ( ) کەم ( ) نازانم ( )

٥. ئایا، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی و پارتە سیاسییەکان و دەزگەکانی ڕاگەیاندن تا چەندە توانیویانە ڕۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردیدا بڵاوبکەنەوە؟

تاڕادەیەکی زۆر ( ) تاڕادەیەکی مامناوەند ( ) تاڕادەیەکی کەم ( )

٦ . بەڕای تۆ، چی بکرێت باشە بۆ ئەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لای تاکی کورد لە ئاستێکی بەرزدابێت ؟

١- ....

٢- ....

٣- ....

٧. بەڕای تۆ ، کام لەم کەناڵانە زیاتر توانیویانە ڕۆشنبیریی سیاسی لە ناو کۆمەڵگەی کوردیدا لای تاکی کورد بەرز بکاتەوە؟

١. پارتە سیاسییەکان ( )

٢. ڕیکخراوەکانی کۆمەڵگەی شارستانی ( )

٣. دەزگەکانی ڕاگەیاندن ( )

سوپاس بۆ هاوکاریت..

لێتۆژ لە چەند دێڕێکدا

- ناوی سیانی : سەروەر حەمە ئەحمەد
- لە ساڵی ١٩٨٨ز لە گوندی (زەڕایەن)ی دەشتی شارەزوور لە دایك بووە.
- قۆناخی سەرەتایی لە گوندەکەی خۆیان بە پێشەنگی سەر پۆلەکەی بڕیوە.
- قۆناخەکانی ناوەندی و ئامادەیی لە قوتابخانەی دواناوەندی ئالانی کوڕان لە قەزای شارەزوور زۆر بە سەرکەوتوویی تەواو کردووە.
- لەساڵی ٢٠٠٧ـ٢٠٠٦ لە کۆلێژی یاسا و ڕامیاری بەشی ڕامیاری زانکۆی سەلاحەدین وەرگیراوە.
- لە ساڵی ٢٠١٠ـ٢٠٠٩ بڕوانامەی بەکالۆریۆسی لە زانستە ڕامیارییەکان لە کۆلێژی یاسا و ڕامیاری زانکۆی سەلاحەدین ـ هەولێر. بە پلەی یەکەم لەسەر ئاستی بەشەکەی بەدەستهێناوە.
- ی. لێتۆژ لە کۆلێژی یاسا و ڕامیاری زانکۆی سەلاحەدین.
- ی. لێکۆڵەری سیاسی لە کۆمەڵەی زانستە سیاسییەکانی کوردستان.
- خاوەنی چەندین تۆژینەوەی زانستییە وەك (ناسیۆنالیزمی کوردی، ئۆپۆزسیۆن لە سیستەمی سیاسی دیموکراتیدا).
- خاوەنی چەندین وتار و بابەتە لە ڕۆژنامە و گۆڤار و سایتە ئەلیکترۆنییەکان.